॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥गणेशब्रह्मेशसुरेशशेषाः सुराश्चसर्वेमनवोमुनींद्राः
सरस्वतीश्रीगिरिजादिकाश्चयंनमंतिदेवप्रणमामितंविभुं ॥१॥ स्थूलात्स्थूलतमंतनुंदधतं
विराजंविश्वानिलोमविवरेषुमहांतमाषः ॥ सूक्ष्मात्सुखःस्वकलयापिसमर्कसूक्ष्मांनित्यंसमे
त्यहृदियस्तमजंभजामि ॥२॥ ध्यायंतेध्याननिष्ठासुरवरमनवोयोगिनोयोगरूढास्वप्नेमिषंतं
कतिकतिजनिभिर्यंनपश्यंतितस्माध्यापेक्षेछामयंतंगुणपरमोहानिर्विकारंनिरीहंभक्ताध्या
नैकहेतोर्निरूपमरूविरवपामरूपंदधानंवंदेकृष्णंगुणातीतंपरंपब्रह्माच्युतंयतः ॥ आविर्ब
भूवुःप्रकृतिःब्रह्मशिवादयः ॥ ॐनारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतींचैवत
तोजयमुदीरयेत् ॥ ॐनमःसर्वलोकविघ्नविनायकायअमृतपरमपूर्वभारतीकामधेन्वाः ॥३॥
श्रुतिगणकृतवत्सोव्यासदेवोदुदोह ॥ अतिरुचिरपुराणंब्रह्मवैवर्त्तमेतत्पिबतपिबत

मुग्धादुग्धमत्यमिदं ॥ ॐनमोभगवतेवासुदेवायॐनमोब्रह्मणेॐनमःशिवायॐनमोगण
पतयेॐनमोनारदायॐभारतेनैमिषारण्येऋषयःशौनकादयनित्यांनैमित्तिकींकृत्वाक्रियां
भृषुकुशासने ॥ एतस्मिन्नंतरेसौतिमागछंतंयदृछया ॥ प्रणतंसुविनीतंतंविलोक्यददुरासनं
॥ तंसंपूज्यातिथिंभक्त्याशौनकोमुनिपुंगवः ॥ संप्रछकुशलंशांतंशांतःपौराणिकंमुदा ॥ वर्त्मा
यासविनिर्मुक्तंवसंतंसुस्थिरासने ॥ सस्मितंसर्वतत्वज्ञंपुराणानांपुराणवित् ॥ परंकृष्णप
रायेनंपुराणंश्रुतिसुंदरं ॥ मंगलंमंगलार्हंचमनस्यमंगलायनं ॥ सर्वमंगलबीजंचसर्व
दामंगलप्रदं ॥ सर्वमंगलविघ्नंचसर्वयत्करंपरंहरि ॥ भक्तिपरदंशाश्वत्सुखदंमोक्षदंभवे
त् ॥ तत्वज्ञानप्रदंदारपुत्रपौत्रविवर्द्धनं ॥ पप्रछसुविनीतो------मुनिसंसदि ॥ यथाका
शेतारकासांद्विजराजोविराजते ॥ शौनकउवाच ॥ ॥प्रस्थानंभवतःकुत्रकुतआयासिते

शिवं ॥ किमस्माकं पुण्यदिनमद्य त्वद्दर्शनेन च ॥ वयमेव कलौ जाता विशिष्टज्ञानवर्जिताः ॥ मुमु
क्षवो भवेम अश्रास्तदेव मुस्त्वमिहागताः ॥ भवान्साधुर्महाभागपुराणेषु पुराणवित् ॥ सर्वेषु च पुरा
णेषु निष्णातोसि कृपानिधिः ॥ श्रीकृष्णे निश्चला भक्तिर्यतो भवति शाश्वती ॥ तत्कथ्यतां महाभाग
पुराणं ज्ञानवर्द्धनं ॥ गरीयसी या मोक्षाच्च कर्ममूलनिकृंतनी ॥ संसारसंनिरुद्धानां निगडच्छेद
कर्त्तना ॥ भवदावाग्निदग्धानां पीयूषवृष्टिवर्षिणी ॥ सुखदानंददा सौते शश्वत्वेन सिजीविनां
यत्रादौ सर्वबीजं च परं ब्रह्मनिरूपणं ॥ तस्य सृष्टेश्च मुखस्यापि सृष्टेः कीर्त्तयरं ॥ साकारं वा निरा
कारं परमात्मस्वरूपं ॥ किमाकारं च तद्ब्रह्म तद्ध्यानं च भावनं ॥ ध्यायंते वैष्णवाः किंवा किंवा संत
श्च योगिनः ॥ मतं प्रधानं केषां वा गूढं वेदे निरूपितं ॥ प्रकृतेश्च किमाकारो यत्र वत्सनि ॥२॥
रूपितः ॥ गुणानां लक्षणं यत्र महदादीनां च निश्चय ॥ गोलोकवर्णनं यत्र यत्र वैकुंठवर्ण

नं यत्र यत्र वैकुंठवर्णनं ॥ वर्णनं शिवलोकस्य यत्रान्यस्वर्गवर्णनं ॥ अंशानां च कलानां च
यत्र सौते निरूपणं ॥ के प्राकृताः का प्रकृतिः क आत्मा प्रकृतेः परः ॥ निगूढं जन्म येषां वा देवा
नां देवयोषितां ॥ समुत्पत्तिः समुद्राणां शैलानां सरितामपि ॥ का वांशाः प्रकृतेश्चापि कलाः
का वा कला कलाः ॥ तासां च चरितं ध्यानं पूजास्तोत्रादिकं शुभं ॥ दुर्गा सरस्वती लक्ष्मी सावित्रीणां
च वर्णनं ॥ यत्रैव राधिकाख्यानं मत्य पूर्वं सुधोपमं ॥ जीवकर्मविपाकश्च रेन नरकानां च वर्णनं
च ॥ कर्मणां खंडनं यत्र यत्र तेभ्यो विमोक्षणं ॥ येषां च जीविनां यत्तत्स्थानं यत्र शुभाशुभं ॥
जीविनां कर्मणो यस्मात् तेषां च तन्निरूपणं ॥ मनसा तुलसी काली गंगा पृथ्वी वसुंधरा ॥ आ
सां यत्र शुभाख्यानमन्येषामपि यत्र वै ॥ शालिग्रामशिलानां च दानानां च निरूपणं ॥ अ
पूर्वं यत्र वा सौते धर्माधर्मनिरूपणं ॥ गणेश्वरस्य यत्र त — — जन्म कर्म च ॥ कवचस्तो

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

त्वमंत्राणां गूढानां यत्त्ववर्णनं ॥ यदपूर्वमुपाख्यानमश्रुतं परमाद्भुतं ॥ कृत्वा मनसि तत्
सर्वं सांप्रतं वक्तुमर्हसि ॥ यत्रजन्मश्रमो विश्वे पुण्यक्षेत्रे च भारते ॥ परिपूर्णतमस्यापि
कृष्णस्य परमात्मनः ॥ जन्म कस्य गृहे लब्धं पुण्ये पुण्यवतो मुनिः ॥ सुतं प्रसूत या धन्या मा
न्या पुण्यवती सती ॥ आविर्भूय च तद्गेहात्क गतः केन हेतुना ॥ गत्वा किं कृतवांस्तत्र क
थं वा पुनरागतः ॥ भारावतारणं केन प्रार्थितो गोलकात्स्मरः ॥ विधाय किं वा सेतुं च गोलो
कं गतवान्पुनः ॥ इतिदमन्यदाख्यानं पुराणश्रुतिदुर्लभं ॥ दुर्विज्ञेय मुनीनां च मनोनि
र्मलकारकं ॥ स्वज्ञानाद्यन्मया दृष्टमदृष्टं वा शुभाशुभं ॥ सद्यो वैराग्यजननं तन्मे व्या
ख्यातुमर्हसि ॥ शिष्य दृष्टमदृष्टं वा व्याख्यानं कुरुते च यः ॥ स स गुरुः सतां श्रेष्ठो योग्य ३
ऽयोग्ये च यः समः ॥ सौतिरुवाच ॥ सर्वं कुशलमस्माकं त्वत्पादपद्मदर्शनात् ॥ सि

द्धक्षेत्रादागतोऽहं यामि नारायणाश्रमं ॥ दृष्ट्वा विप्रसमूहं च नमस्कर्तुमिहागतः ॥ द्रष्टुं च नै
वं नैमिषारण्यं पुण्यदं चापि भारते ॥ देवं विप्रं गुरुं दृष्ट्वा न नमेद्यस्तु संभ्रमात् ॥ स कालसू
त्रं व्रजति यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ हरिर्ब्राह्मणरूपेण शश्वद्भ्रमति भारते ॥ सुकृती प्रणमेत्त
पुण्यात्ब्राह्मणं हरिरूपिणं ॥ भगवन्यत्त्वया पृष्टं ज्ञानं सर्वमभीप्सितं ॥ सारभूतं पुरा
णेषु ब्रह्मवैवर्तमुत्तमं ॥ पुराणोपपुराणानां वेदानां भ्रमभंजनं ॥ हरिभक्तिप्रदं वैष्णवानां
कल्पवृक्षस्वरूपकं ॥ ब्रह्मखंडे सर्वबीजं परं ब्रह्मनिरूपणं ॥ ध्यायंते योगिनः संतो वैष्ण
वा यत्परात्परं ॥ वैष्णवा योगिनः संतो न च भिन्नाश्च शौनक ॥ स्वज्ञानपरिपक्वेन भवंति
जीविनः क्रमात् ॥ संतो भवंति सत्संगात्योगिसंगेन योगिनः ॥ वैष्णवा भक्तसंगेन क्र
मात्सयोगिनः पराः ॥ यत्रोद्भवश्च देवानां --- चरितं शुभं ॥ जीवकर्मविपाकश्च शा

लग्रामनिरूपणं ॥ तासां चकवचं स्तोत्रं मंत्रपूजानिरूपणं ॥ प्रकृतेलक्षणं तत्र कु
लांशादिनिरूपणं ॥ कीर्तेरुत्कीर्तनं तासां प्रभावस्य निरूपितः ॥ सुकृतानां दुष्कृतानां
यद्यद्वद्धानं सुखासुखं ॥ वर्णनं नरकानां च रोगाणां च मोक्षणं ततः ॥ ततो गणेशखं
व डे च जन्म परिकीर्तनं ॥ अतीवापूर्वचरितं श्रुतिवेदसुदुर्लभं ॥ गणेशभृगुसंवादस
र्वतत्त्वनिरूपणं ॥ निगूढकवचं स्तोत्रं मंत्रतंत्रनिरूपणं ॥ श्रीकृष्णजन्मखंडं च की
र्तितं च ततः परं ॥ भारते पुण्यक्षेत्रे च श्रीकृष्णजन्मकर्म च ॥ भुवो भारावतरणं क्रीडा
कौतुकमंगलं ॥ संतोसेतुविधानं च जन्मखंडनिरूपणं ॥ इदं ते कथितं विप्र पुराणं
प्रवरं परं ॥ चतुःखंडपरिमितं सर्वधर्मनिरूपितं ॥ सर्वेषामीप्सिततमं सर्वाशापूर्ण
कारणं ॥ ब्रह्मवैवर्त्तकं नाम सर्वाभीष्टफलप्रदं ॥ सारभूतं पुराणेषु केवलं वेदसंमि ॥४॥

तं ॥ विवृत्तं ब्रह्मकार्त्स्न्यं च कृष्णेन यत्र शौनक ॥ ब्रह्मवैवर्त्तकं तेन प्रवदंति पुराविदः ॥
इदं पुराणसूत्रं च पुरा दत्तं च ब्रह्मणे ॥ निरामये च गोलोके कृष्णेन परमात्मना ॥ महाती
र्थे पुष्करे च दत्तं धर्माय ब्रह्मणा ॥ धर्मेण दत्तं पुत्राय प्रीत्या नारायणाय च ॥ नारायण
र्षिर्भगवान् प्रददौ नारदाय च ॥ नारदो व्यासदेवाय प्रददौ जाह्नवीतटे ॥ व्यासः पुरा
णसूत्रं तत्संव्यस्य विपुलं महत् ॥ ब्रह्मा ददौ सिद्धिक्षेत्रे पुण्यदे सुमनोहरं ॥ मयेदं कथि
तं ब्रह्मन् समस्तं निरामय ॥ अष्टादशसहस्रं तु व्यासेनेदं पुराणकं ॥ पुराणकार्त्स्न्यश्रव
णे यत्फलं लभते नरः ॥ तत्फलं लभते नूनमध्यायश्रवणेन च ॥ ॥ इति श्री ब्रह्मवैव
र्त्ते महापुराणे सौतिशौनकसंवादे ब्रह्मखंडे प्रथमोऽध्यायः ॥ ॥१॥ ॥ ॥
॥ शौनक उवाच ॥ ॥ ॥ किमपूर्वं श्रुतं सौते परमाद्भुतमासितं ॥ सर्वं कथय संव्य

स्यब्रह्मखंडमनुत्तमं॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥वंदेगुरोःपादपद्मंव्यासस्यामिततेजसज
सः॥ हरिदेवाद्द्विजात्त्वाधर्मान्वक्ष्येसनातनान्॥ यच्छ्रुतंव्यासवक्त्रेणब्रह्मखंडमनुत्तमं
॥अज्ञानांधतमोध्वंसिज्ञानवर्त्मप्रदीपकं॥ ज्योतिःसमूहंप्रलयेपुरासीत्केवलंद्विज
॥सूर्यकोटिप्रभंनित्यमसंख्यंविश्वकारणं॥ स्वेच्छामयस्यचविभोस्तज्ज्योतिरुज्ज्वलंमहत्
॥ज्योतिरभ्यंतरेलोकत्रयमेवमनोहरं॥ तेषामुपरिगोलोकंनित्यमीश्वरवद्द्विज॥ त्रि
कोटियोजनायामविस्तीर्णंमंडलाकृति॥ तेजःस्वरूपंसुमहद्रत्नभूमिमयंपरं॥ अदृश्यं
योगिभिःस्वप्नेदृश्यंगम्यंचवैष्णवैः॥ योगेनाधृतमीशेनचांतरीक्षेस्थितंवरं॥ आधि
व्याधिजरामृत्युशोकादिभिर्विवर्जितं॥ सद्रत्नरचितासंख्यमंदिरैःपरिशोभितं॥ लये ॥५॥
कृष्णयुतंसृष्टौगोपगोपीभिरावृतं॥ तदधोदक्षिणेसव्येपंचाशत्कोटियोजनात्॥ वैकुं

ठंशिवलोकंचतत्समंसुमनोहरं॥ कोटियोजनविस्तीर्णंवैकुंठंमंडलाकृति॥ चतुर्भुजैः
पार्षदैश्चजरामृत्यादिवर्जितं॥ सव्येचशिवलोकेचकोटियोजनविस्तरं॥ लयेशून्यंचसृष्टौ
चसपार्षदशिवान्वितं॥ गोलोकाभ्यंतरेज्योतिरतीवसुमनोहरं॥ परमाह्लादकंशश्वत्परमा
नंदकारणं॥ ध्यायंतेयोगिनःशश्वद्योगेनज्ञानचक्षुषा॥ तदेवानंदजनकंनिराकारंपरा
त्परं॥ तज्ज्योतिरंतरेरूपमतीवसुमनोहरं॥ नवीननीरदश्यामंरक्तपंकजलोचनं॥ शा
रदीयपार्वणेंदुशोभातिमोदमाननं॥ कोटिकंदर्पलावण्यलीलाधाममनोहरं॥ द्विभुजंमुर
लीहस्तंसस्मितंपीतवाससं॥ सद्रत्नभूषणौघैःप्रेमभूषणंभक्तवत्सलं॥ चंदनोक्षितस
र्वांगंकस्तूरीकुंकुमान्वितं॥ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभेनविराजितं॥ सद्रत्नसाररचि
तकिरीटमुकुटोज्ज्वलं॥ रत्नसिंहासनस्थंचवनमालाविभूषितं॥ तदेवपरमंब्रह्मभगवं

वंदेसनातनंस्वेछामयंसर्वबीजंसर्वाधारंपरात्परं ॥ किशोरवयसंशश्वद्गोपवेशविधाय
कं ॥ कोटिपूर्णेंदुशोभाढ्यंभक्तानुग्रहकारकं ॥ निरीहंनिरिपूर्णतमंविभुंरासमंडल ॥ मध्यस्थं
शांतंरासेश्वरंहरिमंगल्यंमंगलार्हंचमंगलंमंगलप्रदं ॥ परमानंदराजंचसत्यमक्षर
मव्ययं ॥ सर्वसिद्धेश्वरंसर्वसिद्धिरूपंचसिद्धिदं ॥ प्रकृतेःपरमीशानंनिर्गुणंनित्यविग्रहं
॥ आद्यंपुरुषमव्यक्तपुरुहूतंपुरुष्टुतं ॥ सत्यंस्वतंत्रमेकंचपरमात्मस्वरूपकं ॥ ध्यायंते
वैष्णवाःशांताःशांतंतत्परमायणं ॥ एवंरूपंपरंबिभ्रत्भगवानेकएवच ॥ दिग्भिश्चन
भसासार्द्धंशून्यंविश्वंददर्शह ॥ ॥ इतिश्रीब्रह्मवैवर्त्तेमहापुराणेसौतिशौनकसंवादेब्र
ह्मखंडेब्रह्मनिरूपणंनामद्वितीयोध्यायः ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ दृष्ट्वाशून्यंतमंविश्वंगो ॥ह्री
लोकंचभयंकरं ॥ निर्जंतुनिर्जलंघोरंनिवासंतमसावृतं ॥ वृक्षशैलसमुद्रादिविहीनं

विकृताकृतिं ॥ निर्मूर्त्तिंचनिर्धातुनिःसस्यनिस्तृणंद्विज ॥ आलोच्यमनसासर्वमेकएवास
हायवान् ॥ स्वेछयास्त्रष्टुमारेभेसृष्टिंस्वेछामयंप्रभुः ॥ आविर्बभूवुःसर्वादौपुंसोदक्षिणपा
र्श्वतः ॥ भवकारणरूपाश्चमूर्त्तिमंतस्त्रयोगुणाः ॥ ततोमहानहंकारःपंचतन्मात्रएवसा
॥ रूपरसगंधस्पर्शशब्दाश्चैवेतिसंज्ञकाः ॥ आविर्बभूवतत्पश्चात्स्वयंनारायणःप्रभुः ॥ श्या
मोयुवापीतवासावनमालीचतुर्भुजः ॥ शंखचक्रगदापद्मधरस्मेरमुखांबुजः ॥ रत्नभूष
णभूषाढ्यःशार्ङ्गीकौस्तुभभूषणः ॥ श्रीवत्सवक्षाःश्रीवासःश्रीनिधिःश्रीविभावनः ॥ शार
देंदुप्रभामुष्टमुखेंदुःसुमनोहरः ॥ कामदेवप्रभामुष्टरूपलावण्यसुंदरः ॥ श्रीकृष्णपुर
तःस्थित्वातुष्टावतंपुटांजलिः ॥ नारायणउवाच ॥ वरंवरेण्यंवरदंवरार्हंवरकारणं ॥
कारणंकारणानांचकर्मतत्कर्मकारणं ॥ तपस्तत्फलदंशश्वत्तपस्वीपंचतापसं ॥ वंदे

॥७॥ नघनश्यामंस्वात्मारामंमनोहरं ॥ निष्कामंकामपूरंच कामघ्नंकामकारणं ॥ सर्वंसर्वे
श्वरंसर्वबीजरूपमनुत्तमं ॥ वेदरूपंवेदबीजंवेदोक्तफलदंफलं ॥ वेदज्ञंतद्विधानंच
सर्ववेदविदांवरं ॥ इत्युक्त्वाभक्तियुक्तश्चसउवासतदाज्ञया ॥ रत्नसिंहासनेरम्ये पुरतः
परमात्मनः ॥ नारायणकृतंस्तोत्रंयःपठेत्सुसमाहितः ॥ त्रिसंध्यंचपठेन्नित्यंतस्यपापंन
विद्यते ॥ पुत्रार्थीलभतेपुत्रंभार्याहीनोलभेत्प्रियं ॥ भ्रष्टराज्योलभेद्राज्यंधनभ्रष्टोधनंल
भेत् ॥ कारागारेविपद्ग्रस्तःस्तोत्रेणमुच्यतेध्रुवं ॥ रोगात्प्रमुच्यतेरोगीवर्षंश्रुत्वाचसंयतः
॥ ॥इतिनारायणकृतंश्रीकृष्णस्तोत्रं॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥आविर्बभूवतत्पश्चादात्म
नोवामपार्श्वतः ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशःपंचवक्त्रोदिगंबरः ॥ तप्तकांचनवर्णाभजटा ॥७॥
भारधरोवरः ॥ ईषद्धास्यप्रसन्नास्यस्त्रिनेत्रश्चंद्रशेखरः ॥ त्रिशूलपट्टिशधरोजपमाला

करःपरः ॥ पूर्णचंद्रप्रभाजुष्टःसुखदृश्योमनोहरः ॥ सर्वसिद्धेश्वरःसिद्धयोगींद्राणांगुरोर्गुरुः
मृत्योर्मृत्युरीश्वरश्चमृत्युर्मृत्युंजयःशिवः ॥ ज्ञानानंदोमहाज्ञानीमहाज्ञानप्रदःपरः ॥ पू
र्णचंद्रप्रभाजुष्टःसुखदृश्योमनोहरः ॥ वैष्णवानांचप्रवरःप्रज्वलन्ब्रह्मतेजसा ॥ श्रीकृष्ण
पुरतःस्थित्वाजुष्टावतंकृतांजलिः ॥ पुलकांकितसर्वांगःसाश्रुनेत्रोतिगद्गदः ॥ ॥महेश्व
रउवाच ॥ ॥जयस्वरूपंजयदंजयेशंजयकारणं ॥ प्रवरंजयदानांचवंदेतमपराजितं
विश्वंविश्वेश्वरेशंचविश्वेशंविश्वकारणं ॥ विश्वाधारंचविश्वस्थंविश्वकारणकारणं ॥ वि
श्वरक्षाकारणंचविश्वघ्नंविश्वकारणं ॥ फलबीजंफलाधारंफलंचत्फलप्रदं ॥ तेजःस्वरू
पंतेजोदंसर्वतेजस्विनांवरं ॥ इत्येवमुक्त्वानत्वारत्नसिंहासनेवरे ॥ नारायणंचसंभाष्य
सउवासतदाज्ञया ॥ इतिशंभुकृतंस्तोत्रंयःप्रयतःशुचिःपठेत् ॥ सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्यविज

॥ ८ ॥

ख्यपदेपदे ॥ सततंवर्द्धतेमित्रंधनमैस्वर्य्यमेवच ॥ शत्रुसैन्यंक्षयंयातिदुःखानिदुरिता
नि च ॥ ॥ इतिशंभुकृतंश्रीकृष्णस्तोत्रं ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ आविर्बभूवतत्पश्चात्कृ
ष्णस्यनाभिपंकजात् ॥ महातपस्वीवृद्धश्चकमंडलुकरोवरः ॥ शुक्लवासाःशुक्लदंतःशुक्ल
केशश्चतुर्मुखः ॥ योगीशःशिल्पिनामीशःसर्वेशोजनकोगुरुः ॥ तपसांफलदाताचप्रदाता
सर्वसंपदां ॥ स्रष्टाविधाताकर्त्ताचहर्त्ताचसर्वकर्मणां ॥ धाताचतुर्णांवेदानांज्ञातावेदप्रसू
तिपः ॥ शांतःसरस्वतीकांतःसुशीलश्चकृपानिधिः ॥ श्रीकृष्णपुरतःस्थित्वातुष्टावतंपुटांज
लिः ॥ पुलकांकितसर्वांगोभक्तिनम्रात्मकंधरः ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कृष्णंवंदेगुणातीतंगो
विंदमेकमक्षरं ॥ अव्यक्तमव्ययंव्यक्तंगोपवेशविधायिनं ॥ किशोरवयसंशांतंगोपी ॥ ८ ॥
कांतंमनोहरं ॥ नवीननीरदश्यामंकोटिकंदर्पसुंदरं ॥ वृंदावनवनाभ्यंतेरासमंडलसं

स्थितं ॥ रासेस्वरंरासवासंरासोल्लाससमुत्सुकं ॥ इत्येवमुक्त्वातंनत्वारत्नसिंहासनेवरे ॥ ना
रायणेशौसंभाष्यसउवासतदाज्ञया ॥ इतिब्रह्मकृतंस्तोत्रंप्रातरुत्थाययःपठेत् ॥ पापा
नितस्यनश्यंतिदुःस्वप्नःसुस्वप्नोभवेत् ॥ भक्तिर्भवतिगोविंदेपुत्रपौत्रविवर्द्धनी ॥ अकीर्त्ति
क्षयमाप्नोतिसत्कीर्त्तिवर्द्धतेचिरं ॥ इतिब्रह्मकृतंश्रीकृष्णस्तोत्रं ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ आ
विर्बभूवतत्पश्चाद्वक्षसःपरमात्मनः ॥ सस्मितःपुरुषःकश्चित्शुक्लवर्णोजटाधरः ॥ सर्व
साक्षिचसर्वज्ञःसर्वेषांसर्वकर्मणां ॥ समःसर्वत्रसदयोहिंसाकोपविवर्जितः ॥ धर्मज्ञानयु
तोधर्मोधर्मिष्टोधर्मदोभवे ॥ सएवधर्मिणांधर्मःपरमात्मकलोद्भवः ॥ श्रीकृष्णपुरतःस्थि
त्वाप्रणम्यदंडवद्भुवि ॥ तुष्टावपरमात्मानंसर्वेशंसर्वकामदं ॥ श्रीधर्मउवाच ॥ ॥ कृष्णं
विष्णुंवासुदेवंपरमात्मानमीश्वरं ॥ गोविंदंपरमानंदमेकमक्षरमच्युतं ॥ गोपेश्वरंचगो

॥८॥

पेशंगोपंगोरस्रुकंविभुं॥ गवामीशंचगोष्ठस्थं गोवत्सपुच्छधारिणं॥ गोगोपगोपीमध्य
स्थंप्रधानंपुरुषोत्तमं॥ वंदेनवघनश्यामंकामवासंमनोहरं॥ इत्युच्चार्य्यसमुत्तिष्ठन्नर
त्नसिंहासनेवरे॥ ब्रह्मविष्णुमहेशांस्तानसंभाष्यसउवासह॥ चतुर्विंशतिनामानिधर्म
वक्त्रोदितानिचः॥ यःपठेत्ःप्रातरुत्थायससुखीसर्वतोजयी॥ मृत्युकालेहरेर्नामतस्य
साध्यंन्नवेद्भुवि॥ सयात्यंतेहरेःस्थानंहरिदास्यंलभेध्रुवं॥ नित्यंधर्मस्तंघटतेनाधर्मेतद्इतिर्भ
वेत्॥ चतुर्वर्गफलंतस्यशाश्वत्करनलेन्नवेत्॥ तंदृष्ट्वावासर्वपापानिलीयंतेनयादिवा॥ नया
निचैवदुःखानिवैनतेयःमिवोरगाः॥ इतिधर्मकृतंश्रीकृष्णस्तोत्रं॥ आविर्बभूवकन्ये
काधर्मस्यवामपार्श्वतः॥ मूर्त्तिमूर्त्तिमतासाक्षाद्द्वितीयकमलालया॥ आविर्बभूवतत्प ॥९॥
श्चान्मुखतःपरमात्मनः॥ एकादेवीशुक्लवर्णावीणापुस्तकधारिणी॥ कोटिपूर्णेंदुशोभा

ढ्याशरत्पंकजलोचना वहिशुद्धांशुकाधानारत्नभूषणभूषिता॥ सस्मितासुंदरीश्यामासुं
दरीणांचसुंदरी॥ श्रेष्ठाश्रुतीनांशास्त्राणांविदुषांजननीपरा॥ वागधिष्ठातृदेवीचकवीना
मिष्टदेवता॥ शुद्धसत्वस्वरूपाचशांतरूपासरस्वती॥ गोविंदपुरतःस्थित्वाजगौप्रथमतः
शुकैंसुखं॥ तन्नामगुणकीर्त्तिश्ववीणयासाननर्त्तच॥ कृतानियानिकर्माणिकल्पेकल्पे
युगेयुगे॥ तानिसर्वाणिहरिणातुष्टावसंपुटांजलिः॥ सरस्वत्युवाच॥ ॥रासमंडलमध्य
स्थंरासोल्लाससमुत्सुकं॥ रत्नसिंहासनस्थंचरत्नभूषणभूषितं॥ रासेश्वरंरासकरंवरंरा
सेश्वरीश्वरं॥ रासाधिष्ठातृदेवंचवंदेरासविनोदिनं॥ रासायासपरिश्रांतंरासरसविहा
रिणं॥ रासोत्सुकानांगोपीनांकांतंशांतंमनोहरं॥ प्रणम्यतंतानित्युक्त्वाप्रहृष्टवदनासती॥
उवाससासकामाचरत्नसिंहासनेवरे॥ इतिवाणीकृतंप्रातरुत्थायस्यःपठेत्॥ बुद्धिमा

॥१७॥ न धनवान्सोपि विद्यावान् पुत्रवान्सदा॥ ॥इति सरस्वतीकृतश्रीकृष्णस्तोत्रं॥ ॥सौतिरुवा
च॥ आविर्बभूव मनसः कृष्णस्य परमात्मनः॥ एका देवी गौरवर्णा रत्नालंकारभूषि
ता॥ पीतवस्त्रपरीधाना सस्मिता नवयौवना॥ सर्वैश्वर्याधिदेवी सा रत्नभूषणभूषिता॥
रासेश्वरं रासकरं वरं रासेश्वरीश्वरं॥ रासाधिष्ठातृदेवं च देवं रासविनोदितं॥ रासाया
स परिश्रांतं रासरासविनोदितं॥ रासायासपरिश्रांतं रासरासविहारिणं॥ सर्वसंपत्
फलप्रदा स्वर्गलक्ष्मीश्च राजलक्ष्मीश्च राजसु॥ सा हरेः पुरतस्थित्वा परमात्मानमीश्वरं॥ तु
ष्टाव प्रणता साध्वी भक्तिनम्रात्मकंधरा॥ महालक्ष्मीरुवाच॥ सत्यस्वरूपं सर्वेशं सत्यरा
जं सनातनं॥ सत्याधारं च सत्यज्ञं सत्यमूलं नमाम्यहं॥ इत्युक्त्वा श्रीहरिं नत्वा सा चोवा ॥१८॥
स सुखासने॥ तप्तकांचनवर्णाभा संयता दिव्यत्विषा॥ आविर्बभूव तत्पश्चाद्बुद्धेश्च

परमात्मनः॥ सर्वाधिष्ठातृदेवी सा मूलप्रकृतिरीश्वरी॥ तप्तकांचनवर्णाभा सूर्यकोटिस
मप्रभा॥ ईषद्धास्यप्रसन्नास्या शरत्पंकजलोचना॥ रक्तवस्त्रपरीधाना रत्नाभरणभू
षिता॥ निद्रा तृष्णा क्षुत्पिपासा दया श्रद्धा क्षमादिका॥ तासां च सर्वशक्तीनामीशाधी
ष्ठातृदेवता॥ भयंकरी शतभुजा दुर्गा दुर्गतिनाशिनी॥ आत्मनः शक्तिरूपा सा ज
गतां जननी परा॥ त्रिशूलं शक्तिशार्ङ्गं च धनुः खड्गशराणि च॥ शंखचक्रगदाप
द्ममक्षमालाकमंडलुः॥ वज्रमंकुशपाशं च भुशुंडीं दंडतोमरं॥ नारायणास्त्रं ब्रह्मा
स्त्रं रौद्रं पाशुपतं तथा॥ पार्जन्यं वारुणं वायुं युगांधर्वं बिभ्रती॥ कृष्णस्य पुरतः स्थि
त्वा तुष्टाव तं मुदान्विता॥ प्रकृत्युवाच॥ अहं प्रकृतिरीशाना सर्वेशा सर्वरूपिणी॥
सर्वशक्तिस्वरूपा च माया च शक्तिमज्जगत्॥ त्वया सृष्टा न स्वतंत्रा त्वमेव जगतांपतिः

॥१३॥ गतिःपाताचस्रष्टाचसंहर्त्ताचपुनर्विधिः स्रष्टुःस्रष्टाचसंहर्तुःसंहर्त्ताचवेधसांविधिःप
रमानंदरूपंत्वांवंदेसानंदपूर्वकं ॥ चक्षुर्निमेषकालेनब्रह्मणःपतनंभवेत् ॥ तस्यप्र
भावमतुलंवर्णितुंकःक्षमोविभो ॥ भ्रूभंगलीलामात्रेणविष्णुकोटिंसृजेत्तुयः ॥ चराचरा
श्चविश्वेषुदेवान्ब्रह्मपुरोगमान् ॥ मद्विधाकतिधादेवीःस्रष्टुंशक्तश्चलीलया ॥ परि
पूर्णतमंस्वीग्रंवंदेसानंदपूर्वकं ॥ महाविराट्यत्कलांशोविश्वसंख्याश्रयोविभोः ॥ वं
देसानंदपूर्वंतंपरमात्मानमीश्वरं ॥ पंचस्तोतुमशक्ताश्चब्रह्माविष्णुशिवादयः ॥ वेदाश्चाहं
चवाणीचवंदेतंप्रकृतेःपरं ॥ वेदाश्चविदुषांश्रेष्ठाःस्तोतुंशक्ताश्चलक्षणतः ॥ निर्लक्ष
णंकःक्षमंस्तोतुंतंनिरीहंनमाम्यहं ॥ इत्येवमुक्त्वासादुर्गारत्नसिंहासनेवरे ॥ उवासन ॥१३॥
त्वाश्रीकृष्णंतुष्टुवुस्तांसुरेश्वराः ॥ इतिदुर्गाकृतंस्तोत्रंकृष्णस्यपरमात्मनः ॥ यःपठेद

र्चनाकालेसजयीसर्वतःसुखी ॥ दुर्गातस्याग्रहंत्यक्त्वानैवयातिकदाचन ॥ नवाब्धौयश
सानातियात्यंतेश्रीहरेःपुरं ॥ इतिश्रीब्रह्मवैवर्त्तेमहापुराणेसौतिशौनकसंवादेब्रह्मखं
डेसृष्टिनिरूपणेदुर्गाकृतस्तोत्रंनाम[illegible]॥ सौतिउ०॥ आविर्बभूवतत्पश्चात्कृष्णस्य
रसनाग्रहतः ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशादेवीचैकामनोहरा ॥ शुक्लवस्त्रपरिधानासर्वालं
कारभूषिता ॥ बिभ्रतीजपमालांचसासावित्रीप्रकीर्त्तिता ॥ सातुष्टावपुनरःस्थित्वापरं
ब्रह्मसनातनं ॥ पुटांजलिपरामाध्विनम्रकंधरा ॥ सावित्र्युवाच ॥ नमामि
सर्वबीजंत्वांब्रह्मज्योतिःसनातनं ॥ परात्परतरंरूपामंनिर्विकारंनिरंजनं ॥ इत्युक्त्वासस्मिता
देवीरत्नसिंहासनेवरे ॥ उवासश्रीहरिंनत्वापुनरेवस्तुतिप्रभः ॥ आविर्बभूवतत्पश्चात्कृष्ण
स्यपरमात्मनः ॥ मानसाचपुमानेकस्तप्तकांचनसंन्निभः ॥ मनोप्राणितिसर्वेषांपंचबाणे

न कामिनां ॥ तन्नाम मन्मथं तेन प्रवदंति मनीषिणः ॥ तस्य पुंसो वामपार्श्वात् कामस्य
कामिनी वरा ॥ बभूवातीव ललिता सर्वेषां मोहकारिणी ॥ रतिर्बभूव सर्वेषां तां दृष्ट्वा सस्मि-
तां सती ॥ रतीति तेन तन्नाम प्रवदंति मनीषिणः ॥ हरिस्तु तां तया सार्द्धं स उवास हरेः
पुरः ॥ रत्नसिंहासने रम्ये पंचबाणधनुर्द्धरः ॥ मारणं स्तंभनं चैव जृंभणं शोषणं तथा
उन्मादनं पंचबाणं पंचबाणान्बिभर्त्ति सः ॥ बाणांश्चिक्षेप सर्वांश्च कामो बाणपरीक्षया
सद्यः सर्वे सकामाश्च बभूवुरीश्वरेच्छया ॥ रतिं दृष्ट्वा ब्रह्मणश्च रेतःपातो बभूव ह ॥ तत्र
तस्थौ महायोगी वस्त्रेणाच्छाद्य लज्जया ॥ वस्त्रं दग्ध्वा समुत्तस्थौ ज्वलदग्निः सुरेश्वरः ॥ को
टितालप्रमाणश्च सशिखं च समुज्वलन् ॥ कृष्णस्तं दहनं दृष्ट्वा ससर्ज्जापः सुलीलया ॥ ॥१२॥
निःश्वासवायुना सार्द्धं मुखबिंदुं समुद्गिरन् ॥ विश्वौघं प्लावयामास मुखबिंदुजलं द्विज ॥

तस्य किंचिज्जलकणः वह्निं सांत्वं चकार ह ॥ ततः प्रभृति तोनाग्निस्तोयान्निर्वाणतां व्रजेत् ॥ आ
विर्भूतः पुमानेकस्ततस्तदधिदेवता ॥ उत्तस्थौ तज्जलादेकः पुमान्स वरुणः स्मृतः ॥ जलाधिष्ठातृ
देवोसौ सर्वेषां यादसांपतिः ॥ आविर्बभूव कन्यैका तद्वह्नेर्वामपार्श्वतः ॥ स्वाहा सा वह्निपत्नी तां प्रव
दंति मनीषिणः ॥ जलेशस्य वामपार्श्वात् कन्या चैका बभूव सा ॥ वरुणानीति विख्याता वरुणस्य
प्रिया सती ॥ बभूव पावनं श्रीमान्विभोर्निश्वासवायुना ॥ स च प्राणश्च सर्वेषां निश्वासस्तत्कलो
द्भवः ॥ तस्य वायोर्वामपार्श्वात् कन्या चैका बभूव ह ॥ वायोः पत्नी च सा देवी वायवी परिकीर्त्तिता
कृष्णस्य कामबाणेन रेतःपातो बभूव ह ॥ जले तत्स्थे रणं चक्रे लज्जया सुरसंसदि ॥ सहस्रवत्सरां
ते तद्डिंबरूपं बभूव ह ॥ ततो महान्विराट् जज्ञे विश्वौघाधार एव च ॥ यस्यैकलोमविवरे विश्वौ
कस्य व्यवस्थिति ॥ स्थूलात्स्थूलतमः सोपि महान्नान्यस्ततः परः ॥ स एव षोडशांशोपि कृष्णस्य

परात्मन ॥ महान्‌विष्णुः सविज्ञेयः सर्वाधारः सनातनः ॥ महाणः सर्वेज्ञायश्चैव पद्मपत्रं यथा
जले ॥ बभूव तु स्तोदैत्यौ द्वौ तास्य कर्णमलोद्भवौ ॥ तौ जलाच्च समुत्थाय ब्रह्माणं हन्तुमुद्यतौ ॥
नारायणश्च भगवान् जघने तौ जघान घहं ॥ बभूव मेदिनी कृत्स्ना कार्त्स्न्येन मेदिसा तयो ॥ तत्रै
वसंति विश्वानि सा च देवि वसुंधरा ॥ ॥ इति श्री ब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखंडे सौतिशौन
कसंवादे सृष्टिनिरूपणे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ गोगोपगोप्यो
गोलोके किं नित्याः किं तु कल्पिताः ॥ समसंदेहभेदार्थं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ सौतिरुवा
च ॥ ॥ सर्वादिसृष्टौ ताः कृष्णाः प्रलये तत्र संस्थिताः ॥ सर्वादिसृष्टिकथनं यन्मया क
थितं द्विजाः ॥ सर्वादिसृष्टौ कृष्णो च नारायणमहेश्वरौ ॥ प्रलये प्रलये व्यक्तौ स्थितौ तौ प्रकृ ॥१३॥
तिसाश्च सा ॥ सर्वादौ ब्रह्मकल्पस्य चरितं कथितं द्विज ॥ वाराहपाद्मकल्पौ द्वौ कथयिष्या

मि श्रोष्यसि ॥ ब्राह्मवाराहकौ पाद्माश्च कल्पाश्च त्रिविधा मुने ॥ यथा युगानि चत्वारि क्रमेण कथि
तानि च ॥ सत्यत्रेताद्वापरश्च कलिश्चेति तु चैर्युगाः ॥ त्रिशातैः षष्ठिधिकैर्युगैर्दिव्ययुगं स्मृतं ॥ म
न्वंतरं तु दिव्यानां युगानामेकसप्ततिः ॥ अष्टाविंशत्सु मनु - - षु ब्रह्मणो दिनं ॥ अष्टोत्तरं वर्षश
तं विधेरायुर्निरूपितं ॥ तन्निमिषकालस्तु कृष्णस्य परमात्मनः ॥ ब्रह्मण श्चायुषा कल्पः का
लविद्भिर्निरूपितं ॥ क्षुद्रकल्पा बहुतरास्ते संवर्त्तादयः स्मृताः ॥ सप्तकल्पांतजीवी च मार्कंडे
यश्च तत स्मृतः ॥ ब्रह्मणश्च दिनेनैव स कल्पः परिकीर्त्तितः ॥ विधेश्च सप्तदिवसे मुनेरायुर्नि
रूपितं ॥ ब्राह्मवाराहपाद्माश्च त्रयः कल्पा निरूपिताः ॥ त्रयकल्पे यथा सृष्टिः कथयामि नि
रामय ॥ ब्राह्मे च मेदिनी सृष्ट्वा स्रष्टा सृष्टिं चकार सः ॥ मधुकैटभयोश्चैव मेदसा चाज्ञया प्रभोः ॥
वाराहे तां समुद्धृत्य लुप्तां मग्नां रसातलात् ॥ विष्णोर्वाराहरूपस्य चावतारो चाति प्रयत्नतः ॥ पा

ह्मविष्णोर्नाभिपद्मेस्रष्टासृष्टिंविनिर्ममे ॥ त्रिलोकींब्रह्मलोकांतांनित्यलोकत्रयंविना ॥ एत
त्तुकालसंख्यानमुक्तंसृष्टिनिरूपणं ॥ किंचिन्निरूपणंसृष्टेःकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ ॥ शौ
नकउवाच ॥ अतःपरंतुगोलोकेगोलोकेषुमहाविभुः ॥ एतान्सृष्ट्वाकिंचकारतन्मेव्याख्यातु
मर्हसि ॥ सौतिरुवाच ॥ एतान्सृष्ट्वाजगामासौसुरम्यंरासमंडलं ॥ एतैःसमेतैर्भगवान
तीवकमनीयकं ॥ रम्याणांकल्पवृक्षाणांमध्येतीवमनोहरं ॥ सुविस्तीर्णंचसुसमंसुस्नि
ग्धंमंडलाकृतिं ॥ चंदनागुरुकस्तूरीकुंकुमैश्चसुसंस्कृतं ॥ दधिलाजशुक्लधान्यदूर्वाप
र्णाश्चविप्लुतं ॥ पट्टसूत्रग्रंथियुक्तंनवचंदनपल्लवैः ॥ संयुक्तरंभास्तंभानांसमूहैःपरि
वेष्टितं ॥ सद्रत्नसारनिर्माणमंडपानांत्रिकोटिभिः ॥ रत्नप्रदीपज्वलितैःपुष्पधूपादिवा ॥१४॥
सितैः ॥ सततयुक्तैःसशोभितं ॥ तत्रगत्वाचतैःसार्द्धमध्यासजगत्पतिः ॥ दृष्ट्वारासंविस्मि

तास्तेबभूवुर्मुनिसत्तम ॥ आविर्बभूवकन्यैकाकृष्णस्यवामपार्श्वतः ॥ धावित्वापुष्पमानी
यददावर्घ्यंप्रभोःपदे ॥ रासेसंभूयगोलोकेसादधावहरेःपुरः ॥ तेनराधासमाख्यातापुरावि
द्भिर्द्विजोत्तम ॥ प्राणाधिष्ठातृदेवीसाकृष्णस्यपरमात्मनः ॥ आविर्भूतातत्प्राणेभ्यःप्राणेभ्योपि
गरीयसी ॥ देवीषोडशवर्षीयानवयौवनसंयुता ॥ वह्निशुद्धांशुकाधानासुस्मितासुमनोहरा
सुकोमलांगीललितासुंदरीसुरसुंदरी ॥ बृहन्नितंबभारार्त्तापीनश्रोणिपयोधरा ॥ बंधूजीवजिता
रक्तसुंदरौष्ठाधरानना ॥ मुक्तापंक्तिजितासक्तदंतपंक्तिमनोहरा ॥ शरत्पार्वणकोटींदुशोभामु
ष्टशुभानना ॥ चारुसीमंतिनीचारुशरत्पंकजलोचना ॥ खगेंद्रचंचुविजितचारुनासामनो
हरा ॥ स्वर्णगेंदुकविजितगंडयुग्मंचबिभ्रती ॥ दधतीचारुकर्णेचरत्नभूषणभूषिते ॥ चंदना
गुरुकस्तूरीयुक्ताकुंकुमबिंदुभिः ॥ सिंदूरबिंदुसंसक्तसुकपोलमनोहरा ॥ सुसंस्कृतंवामव

कं मालतीमाल्यभूषितं । सुगंधीकवरीभारसुंदरं दधतीसती । स्थलपद्मप्रभामुष्टपादयुग्मं
च बिभ्रती । गमनं कुर्वती साच हंसखंजनगामिनी । सद्रत्नसारनिर्माणपाषकं सुमनोह
रं । अमूल्यरत्ननिर्माणक्वणमंजीररंजितं । नानाप्रकारचित्राढ्यं सुंदरं परिबिभ्रती । सा
चं संस्तूय गोविंदं रत्नसिंहासने वरे । उवाच सस्मिता भर्त्तुः पश्यंती मुखपंकजं । सतस्याश्च
लोमकूपेभ्यः सद्योगोपगणो मुने । आविर्बभूव रूपेण वेशेनैव च तत्समः । लक्षकोटिपरि
मितः शश्वत्सुस्थिरयौवनः । संख्याविद्भिश्च संख्यातो गोलोके गोपिकागणः । कृष्णस्य लोमकू
पेभ्यः सद्योगोपगणो मुने । आविर्बभूव रूपेण वेशेनैव तत्समः । त्रिंशत्कोटिपरिमितः क
मनीयमनोहरः । संख्याविद्भिश्च संख्यातो बल्लवानां गुणान्वितो । श्रीकृष्णलोमकूपेभ्यः शश्व ॥१५॥
दावीर्बभूव ह । नानावर्णो गोपगणः शश्वत्सुस्थिरयौवनः । बलीवर्दाः सुरभ्यश्च वत्सा ना

नाविधाः शुभा । अतीव ललितास्यामा बह्व्यश्च कामधेनवः । तेषामेकं बलीवर्दं कोटिसिंहस
मो बलं शिवाय प्रददौ कृष्णो वाहनाय मनोहरं । कृष्णांघ्रिनखपंक्तिभ्यो हंसपंक्तिर्मनोहरा
वाहनाय ददौ कृष्णो ब्रह्मणे च तस्विने । वामकर्णस्य विवरात् कृष्णस्य परमात्मनः । गणस्वे
तत्तुरंगाना माविर्भूतो मनोहरः । तेषामेकं च स्वेतास्वं धर्माय वाहनाय च । ददौ गोपांगनेशश्च
संस्त्रीतासुरसंसदि । दक्षकर्णस्य विवरात्पुंसश्च सुरसंसदि । आविर्भूता सिंहपंक्तिर्महा
बलपराक्रम । तेषामेकं ददौ कृष्ण प्रकृत्यै परमादरं । अमूल्यरत्नमालां च वरं यद्दनिवा
छितं । कृष्णो योगेन योगींद्रश्चकार रथपंचकं । शुद्धरत्नेंद्रनिर्माणं मनोयायि मनोहरं ।
लक्षयोजनमूर्द्ध्वं च प्रस्थे च शतयोजनं । लक्षचक्रं वायुवद्वं लक्षक्रीडागृहान्वितं । शृंगारा
र्हभोगवस्तूनस्या संख्यसमन्वितं । रत्नप्रदीपलक्षाणां राजाभिश्च विराजितं । मणींद्रमुक्ता

॥३६॥

माणिक्यहीराहारविराजितं ॥ आरक्तवर्णं रत्नेंद्रसारनिर्माणकृत्तिमं ॥ पंकजानामसंख्ये
श्च सुंदरैश्च सुशोभितं ॥ ददौ नारायणायैकं तेषां मध्ये द्विजोत्तम ॥ एकं दत्वा राधिकायै रर
क्ष शेषमात्मने ॥ आविर्बभूव कृष्णस्य गुह्यदेशात् ततः परं ॥ पिंगलश्च पुमानेकः पिंगलै
श्च गणैः सह ॥ आविर्भूता यतो गुह्यात् तेन वै गुह्यकाः स्मृताः ॥ यः पुमान् स कुबेरश्च
धनेशो गुह्यकेश्वरः ॥ बभूव कन्यका चैका कुबेरवामपार्श्वतः ॥ कुबेरपत्नी सा देवी सुंद
री सुमनोहरा ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्च कूष्मांडा ब्रह्मराक्षसाः ॥ वेताला विकृतास्तस्या
विर्भूता गुह्यदेशतः ॥ शंखचक्रगदापद्मधारिणो वनमालिनः ॥ पीतवस्त्रपरीधानाः
सर्वे श्यामाश्चतुर्भुजः ॥ किरीटिनः कुंडलिनो रत्नभूषणभूषिताः ॥ आविर्भूताः पा ॥१६॥
र्षदश्च कृष्णस्य मुखतो मुने ॥ चतुर्भुजान् पार्षदांश्च ददौ रायणाय च ॥ गुह्यकागु

ना

ध्यकेशाय भूतादीन् शंकराय च ॥ द्विभुजाः श्यामवर्णाश्च जपमालाकरा वराः ॥ ध्यायंतश्चर
णांभोजं कृष्णस्य सततं मुदा ॥ दास्ये नियुक्ता दासाश्च अर्घमादाय यः नतः ॥ आविर्भूता वैष्ण
वाश्च सर्वे कृष्णपरायणाः ॥ पुलकांकितसर्वांगाः साश्रुनेत्रा गद्गदाः ॥ आविर्भूताः पादपद्मा
त् पद्मैकमानसाः ॥ आविर्बभूवुः कृष्णस्य दक्षनेत्राद्भयंकराः ॥ त्रिशूलपट्टिशधरास्त्रिनेत्राश्चंद्र
शेखराः ॥ दिगंबरा महाकाया ज्वलदग्निशिखोपमाः ॥ ते भैरवा महानागाः शिवतुल्याश्च तेज
सा ॥ रुरुः संहारकालाख्या असितक्रोधभीषणाः ॥ महाभैरवखड्गांगाक्षिप्यष्टौ भैरवाः स्मृताः
आविर्बभूव कृष्णस्य वामनेत्राद्भयंकरः ॥ त्रिशूलपट्टिशव्याघ्रचर्मांबरजटाधरः ॥ त्रिदिगंब
रो महाकायस्त्रिनेत्रश्चंद्रशेखरः ॥ स ईशानो महानागो दिक्पालानामधीश्वरः ॥ डाकिन्य
श्च योगिन्यः क्षेत्रपालसहस्रशः ॥ आविर्बभूवुः कृष्णस्य नासिकाविवरोदरात् ॥ सरास्त्र

कोटिसंख्याद्दिणा दिव्यमूर्त्तिधरावराः॥ आविर्बभूवुः सहसा पंचपष्टदेशतः॥ ॥इति
श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे सौतिशौनकसंवादे सृष्टिनिरूपणे ब्रह्मखंडे पंच
मोऽध्यायः॥ ॥५॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥अथकृष्णो महालक्ष्मीं सादरं च सरस्व
ती॥ नारायणाय प्रददौ रत्नोनामलमासह॥ सावित्रीं ब्रह्मणे दघात् मूर्त्तिं धर्माय सा
दरं॥ रतिं कामाय रूपाढ्यां कुवेराय मनोरमां॥ अन्याश्च जाता अन्येभ्यो याश्च येभ्यः स
मुद्भवाः॥ तस्मै तस्मै ददौ कृष्णस्तां तां रूपवतीं सतीं॥ ततः शंकरमाह्वाय सर्वेशो योगिनां
गुरुः॥ उवाच श्रियमित्येवं गृहाण सिंहवाहिनीं॥ श्रीकृष्णस्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य नील
लोहितः॥ उवाच नीतप्रणतः प्राणेशं शामुत्तरच्युतं॥ ॥श्रीमहेश्वर उवाच॥ ॥अधु ॥१७॥
नाहं समनगृह्णामि प्रकृतिं प्राकृतो यथा॥ त्वद्भक्तेचक्र व्यवहितां दास्यमार्गनिरोधिनीं

तत्वज्ञानसमाछन्नां योगद्वारकपाटिकां॥ मुक्तिछाध्वंतरूपां च सकामां कामवर्द्धिनीं॥
तपसा रूपछन्नां च महामोहकरंडिकां॥ भवकारागृहे घोरे परानिगडरूपिणीं॥ सत्वद्धि
बुद्धिजननीं संबुद्धिछेदकारिणीं॥ सत्वद्धि भोगछासाध्यां च विषयेछाविवर्द्धिनीं॥ नेछामि
गृहीणीं नाथ वरं देहि मनिप्सितं॥ यस्य यद्वांछितं तस्मै तद्ददासि सदीश्वर॥ त्वद्भक्तिविष
ये दास्ये लालसा वर्द्धते नित्यं॥ तृप्तिर्न जायते नाम जपने पादसेवने॥ त्वन्नाम पंचव
वक्त्रेण गुणनामगुणगायनं॥ स्वप्ने जागरणे सस्वद्रायं गायं भ्रमाम्यहं॥ आकल्प
कोटिकोटि च त्वद्रुपध्यानतत्परं॥ भोगेछाविषये नैव योगेछालपसिमन्मन॥ त्वत्से
ने पूजने च वंदने नामकीर्त्तने॥ सदोल्लसितमेषां च विरतो विरतिर्भवेत्॥ स्मरणं
कीर्त्तनं नामगुणयोः श्रवणं जपः॥ त्वच्चारुरूपध्यानं त्वत्पादसेवाभिवंदनं॥ सम

॥१८॥

र्पणं चात्मनश्च नित्यं नैवेद्यभोजनं ॥ वरं वरेश देहीदं नवधा भक्तिलक्षणं ॥ सार्ष्टिसालोक्य
रूप्यसामीप्यसायुज्यलीनतां ॥ वदंति षड्विधां मुक्तिं मुक्तां मुक्तिविदो विभो ॥ अणिमा लघी
माप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा ॥ ईशित्वं च वशित्वं च सर्वकामावसायिता ॥ सर्वज्ञ दूरश्रवणं
परकायप्रवेशनं ॥ वाक्सिद्धिः कल्पवृक्षत्वं स्रष्टुं संहर्तुमीशितं ॥ अमरत्वं च सर्वाग्रं
सिद्धयोष्टदश स्मृता ॥ योगास्तपांसि सर्वाणि दानानि च व्रतानि च ॥ यशः कीर्त्तिर्वचः स
त्यं धर्माण्यनशनानि च ॥ भ्रमणं सर्वतीर्थेषु स्नानमन्यत्सुरार्चनं ॥ सुरार्चादर्शनं स
प्तद्वीपसप्तप्रदक्षिणं ॥ स्नानं सप्तसमुद्रेषु सर्वस्वर्गप्रदर्शनं ॥ ब्रह्मत्वं चैव रुद्रत्वं
विष्णुत्वं च परं पदं ॥ अतो निर्वहनीयानि वांछनीयानि संति वा ॥ सर्वाण्येतानि सर्वे ॥१८॥
श कथितानि च यानि च ॥ तव भक्तिकलांशस्य कलां नार्हंति षोडशीं ॥ सर्वस्य वच

नं श्रुत्वा कृष्णस्य योगिनां गुरुं ॥ प्रहस्योवाच वचनं सत्यं सर्वसुखप्रदं ॥ ॥ श्रीभगवानु
उवाच ॥ मत्सेवां कुरु सर्वेश शार्व सर्वविदां वर ॥ कल्पकोटिशतं यावत् पूर्णमस्वदहर्नि
शं ॥ वरस्तपस्विनां त्वं च सिद्धानां योगिनां तथा ॥ ज्ञानिनां वैष्णवानां च सुराणां च सुरेश्व
र ॥ अमरत्वं लभ धैर्यस्य नभ मृत्युंजयो भवान् ॥ सर्वसिद्धिं च वेदांश्च सर्वज्ञत्वं च मद्वरात्
असंख्यं [illegible] ब्रह्मणां पातं लीलया वत्स द्र--- ॥ द्रक्ष्यसि अद्य प्रभृति ज्ञानेन तेजसा वय
सा शिव ॥ पराक्रमेण यशसा महसा मत्समो भव ॥ प्राणानामधिकस्त्वं च न भक्तस्त्वत्परो
मम ॥ त्वत्परं नास्ति मे प्रेयांस्त्वं मदीयात्मनः परं ॥ येषां निंदंति पापिष्ठा ज्ञानहीना विचेत
नाः ॥ पच्यंते ते न कालसूत्रे यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ कल्पकोटिशतांते च ग्रहीष्यसि शिवां शि
व ॥ ममाज्ञयैवं च वचनं पालनं कर्त्तुमर्हसि ॥ त्वमुन्मुखान्निर्गतं वाक्यं करोमि नाधुने

तिच। मद्वाक्यंचस्ववाक्यंचपालनंचतत्करिष्यामि। गृहीत्वाप्रकृतिंशंभोदिव्यवर्षसह
स्रकं। सरसंसुमहत्श्रृंगारंकरिष्यामिनसंशयः। नकेवलंतपस्वीत्वमीश्वरोमत्समो
महान्। कामेगृहीतपस्वीचयोगीस्वेच्छामयोह्यियः। दुःखंचविरहसंयोगेचत्वयाचकथितं
शिवः। कुस्त्रीददातिदुःखंचस्वामिनेनपतिव्रता। कुलेमहतियाजाताकुलजाकुल
पालिकाः। करोतिपालनंस्नेहात्शतपुत्रसमंपतिं। पतिर्बंधुर्गतिर्भर्तादैवतंकुलयो
षितः। पतितोपतितोवापिकृपणःश्वशुरोपिवा। असत्कुलप्रसूतापापित्रोर्दुःशील
माश्रिताः। ध्रुवंताःपरभोगाश्चपतिंनिंदंतिसंततं। अवयोश्चतिरिक्तंचयापरपति
पतिंसती। गोलोकेस्वामिनासार्द्धंकोटिकल्पंविराजते। नवेताःसाशिवाशैवाप्र
कृतिर्वैष्णवीशिवा। महाज्ञयातांसाध्वींत्वांग्रहिष्यामिनवाचयच। प्रकृत्यायो

निसंयुक्तंतल्लिंगंतीर्थमुक्तंतंतीर्थंसहस्रसंपूज्यभक्त्यापंचोपचारतः। प्रदक्षिणंसंयतोयः
पवित्रश्चजितेंद्रियः। कोटिकल्पंचगोलोकेमोदतेमयासह। लक्षंतीर्थंपूजयेद्योविधिवत्सा
धुदक्षिणं। प्रदक्षिणंसंयतोयःपवित्रश्चजितेंद्रियः। नच्युतिस्तस्यगोलोकात्समवेदावयोःस
मः। रुद्रस्यगोसत्कृष्टिडैस्तीर्थवाकुत्रकयापिवा। कृत्वालिंगंसकृत्पूज्यवसेत्कल्पायुतंदिवि
प्रजावान्भूमिवान्विद्वान्पुत्रवान्धनवांस्तथा। ज्ञानवान्मुक्तिवान्साधुःशिवलिंगार्चना
द्भवेत्। शिवलिंगार्चनस्थानमतीर्थंतीर्थमेवतत्। नवेत्तत्रमृतःपापीशिवलोकंचगच्छ
ति। महादेवमहादेवेतिवादिनं। यश्चायामिमहात्रसोनामश्रवणमात्रतः। शिवेतिश
ब्दमुच्चार्यप्राणांस्त्यजतियोनरः। कोटिजन्मार्जितात्पापात्मुक्तोमुक्तिंप्रयातिसः। शि
वंकल्याणवचनंकल्याणंमुक्तिवाचकं। यतस्तत्प्रभवेत्तेनसशिवःपरिकीर्तितः। विच्छे

॥२७॥

देधनबंधुनां निमग्नः शोकसागरे । शिवेतिशब्दमुच्चार्य लभेतु सर्वं शिवं नरः । पापभ्रे
वर्त्तते शिष्यवश्यमुक्तिप्रदे तथा । पापघ्नो मोहदो चणां शिवस्तेन प्रकीर्त्तितः । शिवेति
शिवं नाम यस्य वाचि प्रवर्त्तते । कोटिजन्मार्जितं तस्य पापं नश्यति निश्चितं । इत्युक्त्वा श
लिनाहृष्टो दत्वा कल्पतरौ स्वमन्त्रं । तत्वज्ञानं मृत्युंजयमुवाच सिंहवाहिनी । श्रीभगवा
नुवाच ॥ ॥ अधुना तिष्ठ वत्से त्वं गोलोके मम सन्निधौ । काले भजिष्यसि शिवं शिवदं च
शिवायनं । ते ज्ञास्य सर्वदेवानां माविर्भूय वरानने । संभूत्य देवास्तु सर्वांश्च भविता सर्वपू
जिता । ततः कल्पविशेषे च सत्ये सत्ययुगे सति । भविता दक्षकन्या त्वं सुशीला शंभुगे
हिनी । ततः शरीरं संत्यज्य यज्ञे भर्त्तुश्च निंदया । मेनायां शैलभार्यायां भविता पार्वती ॥२७॥
ति च । दिव्यं वर्षसहस्रं च विहरिष्यसि शंभुना । पूर्णे ततः सर्वकालमभेवत्वं भविष्य

सि । काले सर्वेषु विश्वेषु महापूजा च पूजिते । भविता प्रतिवर्षे च शारदीया सुरेश्वरि । ग्रा
मेषु नगरेष्वेव पूजिता ग्रामदेवता । भवालीभविते त्वं वं नाम भेदेन चारुणा । महायज्ञाभि
वहूते स्त्रैर्नानाविधैरपि । पूजाविधिं विधास्यामि कवचस्तोत्रसंयुतं । भविष्यंति महां
तश्च तवैव परिचारकाः । धर्मार्थकाममोक्षाणां सिद्धाश्च फलभागिनः । ये त्वां मातर्भजि
ष्यंति पुण्यक्षेत्रे च भारते । तेषां यशश्च कीर्त्तिः श्रीधनैश्वर्यं च वर्धते । इत्युक्त्वा प्रददौ त
स्यै मंत्रमेकादशाक्षरं । स्तूष्टोपयोगिकी शक्तिः सर्वसिद्धिं च कामदा । यद्धिशिष्टोलभेत्त
त्वज्ञानं तस्यै ददौ विभुः । त्रयोदशाक्षरं मंत्रं दत्वा तस्मै जगत्पतिः । कवचस्तोत्रसहितं शं
करा पयया द्विज । दत्वा धर्माय तन्मंत्रं सिद्धिज्ञानं तदेव च । कामाय सवरं चैव कुबेराय
च वायवे । एवं कुबेरादिभ्यश्च दत्वा मंत्रादिकं परं । विचित्रो वाच सष्टस्यर्थं विधातुर्विधिरेव

चः॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ मदीयं च तपः कृत्वा दिव्यं वर्षसहस्रकं॥ सृष्टिं कुरु महाभा
ग विधेना नाविधां परां॥ इत्युक्त्वा ब्रह्मणे कृष्णो ददौ मालां मनोरमां॥ जगाम सार्द्धं गोपीभि
र्गोपैर्वृंदावनं वनं॥ ॥इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखंडे सौतिशौनकसंवा
दे सृष्टिनिरूपणे षष्ठोऽध्यायः॥ ॥६॥ ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ददाल ब्रह्मान
पः कृत्वा सिद्धिं प्राप्य यथेप्सितं॥ ससृजे पृथिवीमादौ मधुकैटभमेदसा॥ ससृजे पर्वता
नष्टौ प्रधान्यं समनोहरान्॥ क्षुद्रानसंख्यान् किं ब्रूमः प्रधानाख्यं निशामय॥ सुमेरु
चैव कैलासं मलयं च हिमालयं॥ उदयं च तथास्तं च सुवेलं गंधमादनं॥ समुद्रा
न् ससृजे सप्त नदान् कति विधा नदीः॥ वृक्षांश्च ग्रामनगरं समुद्राख्यं निशामय॥ ॥२३॥
॥लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलार्णवान्॥ लक्षयोजनमानेन द्विगुणांश्च परात्
रान्॥ सप्तद्वीपांश्च तद्भूमिमंडलेकमलाकृते॥ उपद्वीपांस्तथा सप्त सीमाशैलांश्च सप्त च
निबोध विप्र द्वीपाख्यं पुरा या विधिना कृताः॥ जंबुशाककुशप्लक्षक्रौंचन्यग्रोधपौष्करान्
॥मेरोरष्टसु शृंगेषु ससृजे सो पुरीः प्रभुः॥ अष्टानां लोकपालानां विहाराय मनोहराः॥ मू
लेन तस्य नगरीं निर्माय जगतां पतिः॥ ऊर्द्धं स्वर्गांश्च सप्तैव तेषां नामानि शामय॥ भूर्लोकं
च भुवो लोकं स्वर्लोकं सुमनोहरं॥ जनलोकं च तपो लोकं सत्यलोकं च शौनक॥ शृंगमूर्द्धि
ब्रह्मलोकं जनादिपरिवर्जितं॥ तदूर्द्धं ध्रुवलोकं च सर्वतः सुमनोहरं॥ तदधः सप्त पाता
लान् निर्ममे जगदीश्वरः॥ स्वर्गादिरिक्तभोगाद्यान् अधोधः क्रमतो मुने॥ अतलं वि
तलं चैव सुतलं च तलातलं॥ महातलं च पातालं च पातालं रतलमधस्ततः॥ सप्तद्वीपैः सप्त
स्वर्गैः सप्तपातालसंज्ञकैः॥ एभिर्लोकैश्च ब्रह्मांडं ब्रह्माधिकारमेव च॥ एवं चासंख्य ब्रह्मांडं स

वैकृत्रिममेवच ॥ महद्विस्नोश्चलोम्नांचविवरेषुशौनक ॥ प्रतिविश्वेषुदिक्पालो ब्रह्मवि
स्नुमहेस्वराः ॥ सुरासुरादयःसर्वेविस्मिताकृष्णमायया ॥ ब्रह्माण्डगणनांकर्तुंनक्षमो
जगतांपतिः ॥ नशंकरोनधर्मश्चनचविष्णुश्चकेसुराः ॥ संख्यातुमीस्वरःशक्तोनसं
ख्यातथापिसः ॥ विस्वाकासदिशांचैवसर्वतोयद्यपिक्षमः ॥ कृत्रिमाणिचविस्वानि
विस्वस्थानिचयानिच ॥ अनित्यानिचविप्रेंद्रस्वप्नवन्नस्वरानिच ॥ वैकुंठःशिवलोक
श्चगोलोकश्चतयोःपरः ॥ नित्योविश्वबहिर्भूतश्चात्माकाशदिशोयथा ॥ ॥इतिश्री
ब्रह्मवैवर्त्तेमहापुराणेब्रह्मखंडेसौतिशौनकसंवादेसृष्टिनिरूपणेसप्तमो
ध्यायः ॥ ॥७॥ ॥सौतिरुवाच ॥ ॥ब्रह्माविस्वंविनिर्मायसावित्र्यांवरयोषि २२
ति ॥ चकारवीर्याधानंचकामुकांकामुकोयथा ॥ सादिव्यंशतवर्षंचधृत्वागर्भं

सुदुःसहं ॥ सुप्रसूतावसुषुवेचतुर्वेदान्मनोहरान् ॥ विविधान्शास्त्रसंघांश्चतर्कव्याक
रणादिकान् ॥ षट्त्रिंशत्संख्यकादिव्यारागिनीःसुमनोहराः ॥ षड्रागान्सुंदरांश्चैवनानाता
लसमन्वितान् ॥ सत्यत्रेताद्वापरंचकलिंचकलहप्रियं ॥ वर्षमाससमृतूंश्चैवतिथिदंडक्ष
णादिकं ॥ दिनरात्रिंचवारांश्चसंध्यामुषसमेवच ॥ मातृकासुखप्रधानासाबालानामि
ष्टदेवता ॥ ब्राह्मंपद्मंचवाराहंकल्पत्रयमिदंस्मृतं ॥ नित्यंनैमित्तिकंचैवद्विपरार्द्धंचप्रा
कृतं ॥ चतुर्विधंचप्रलयंकालंचमृत्युकन्यकां ॥ सर्वान्व्याधिगणांश्चैवसाप्रसूयस्तनंद
दौ ॥ अथधातुःपृष्ठदेशात्अधर्मःसमजायत ॥ अलक्ष्मीस्तद्वामपार्श्वाच्चबभूवतस्यकामि
नी ॥ नाभिदेशाद्विश्वकर्माबभूवशिल्पिनांगुरुः ॥ महांतोवसवोष्टौचमहाबलपराक्रमाः ॥
अथधातुश्चमनसश्चाविर्भूताःकुमारकाः ॥ चत्वारःपंचवर्षीयाज्वलंतोब्रह्मतेजसा ॥ स

नकश्च सनंदश्च तृतीयश्च सनातनः ॥ सनत्कुमारो भगवांश्चतुर्थो ज्ञानिनां वरः ॥ आवि
र्बभूव मुखतः कुमारः सनकः प्रभुः ॥ दिव्यरूपधरः श्रीमान् सस्त्रीकः सुंदरो युवा ॥ तृतीया
णां बीजरूपो नाम्ना स्वायंभुवो मनुः ॥ या स्त्री सा शतरूपा च रूपाढ्या कमला कला ॥ स
स्त्रीकश्च मनुस्तस्थौ तथाज्ञा परिपालकः ॥ स्वयं विधाता पुत्रांश्चतानुवाच प्रहर्षितान्
॥ सृष्टीकर्तुं महाभागो महाभागवतान् द्विजान् ॥ जग्मुस्ते च नहीत्युक्त्वा तप्तुं कृष्णपरा
यणाः ॥ चुकोप हेतुना तेन विधाता जगतां पतिः ॥ कोपाविष्टस्य च विधेर्ज्वलतो ब्रह्मते
जसा ॥ आविर्बभूव ललाटाच्च रुद्रा एकादश स्मृताः ॥ कालाग्निरुद्रः संहर्त्ता तेषामेकः
प्रकीर्त्तितः ॥ सर्वेषामेव विश्वानां स एव तामसः स्मृतः ॥ राजसश्च स्वयं ब्रह्मा शिवो वि ॥२३॥
ष्णुश्च सात्विकः ॥ गोलोकनाथः कृष्णश्च निर्गुणः प्रकृतेः परः ॥ परमज्ञानिनो मूर्खा व

दंति तामसं शिवं ॥ शुद्धसत्वस्वयं च निर्मलं वैष्णवाग्रणीः ॥ शृणु नामानि रुद्राणां वेदो
क्तानि च यानि च ॥ महान् महात्मा मतिमान् भीषणश्च भयंकरः ॥ उर्द्धतेजोर्द्धकेशश्च पिंग
लाक्षो रुचिः शुचिः ॥ पुलस्त्यो दक्षकर्णाच्च पुलहो वामकर्णतः ॥ दक्षनेत्रात्तथात्रिश्च वा
मनेत्रात् क्रतुः स्वयं ॥ अरणिर्नासिकारंध्रादंगिराश्च मुखाद्रुचिः ॥ भृगुश्च वामस्वाच्च
दक्षो दक्षिपार्श्वतः ॥ छायायाः कर्दमो जातो नाभेः पंचशिखस्तथा ॥ वक्षसश्चैव वोढुः
श्च कंठदेशाच्च नारदः ॥ मरीचिः स्कंधदेशाच्च अपांतरतमो गलात ॥ वशिष्ठो रसनादेशा
त् प्रचेता अधरोष्ठतः ॥ हंसश्च वामकुक्षेश्च दक्षकुक्षेश्च यतिः स्वयं ॥ सृष्टिं विधातुस्त
द्विधौ तु धिश्चकाराज्ञां सुतानपि ॥ पितुर्वाक्यं समाकर्ण्य तमुवाच स नारदः ॥ नार
दउवाच ॥ पूर्वमानय कमजेष्ठान् सनकादीन् पितामहाः कारयित्वा रयुक्तान् श्र

स्मान्नवद जगत्पते ॥ पितस्तेनपसे पुत्रकं संसारार्णवं पवयं कथं ॥ अहो हंत प्रभो बुद्धि
र्विपरीताय कल्पते ॥ कस्मै पुत्राय पीयूषात्परं दत्तं तपोधुना ॥ कस्मै ददाति विषमं च
विधाधिकं ॥ अतीव निम्नं घोरं च भवाब्धौ यः पतेन्न यते ॥ निष्कृतिस्तस्य नास्तीति को
टिकल्पगतेष्विच ॥ निस्तारबीजं सर्वेषां बीजं च पुरुषोत्तमे ॥ सर्वदं भक्तिकंदस्य प्र
दं स सत्यं कृपामय ॥ भक्तैकशरणं भक्तवत्सलं स्वेच्छमेव च ॥ भक्तप्रियं भक्तपं भक्त
नाथं भक्तानुग्रहकातरं ॥ भक्ताराध्यं भक्तसाध्यं विहाय परमेश्वरं ॥ मनो ददाति को मू
ढो विषये नाशकारणे ॥ विहाय कल्पसेवां च पीयूषदधिकं प्रियां ॥ को मूढो विषमश्ना
ति विषमं च वियान्विधं ॥ स्वप्नवन्नश्वरं तुच्छमसत्यं नाशकारणं ॥ यथा दीपशिखाग्रं च ॥२४॥
कीटानां सुमनोहरं ॥ यथा वडिशमांसं च मत्स्यापातसुखप्रदं ॥ तथा विषयिनां तात

विषयं मृत्युकारणं ॥ इत्युक्त्वा नारदस्तत्र विवसाम विधिपुनः ॥ तस्थौ तातं नमस्कृत्य ज्व
लदग्निशिखोपमः ॥ ब्रह्मा कोपपरीतश्च शशाप तनयं द्विज ॥ उवास कंपितांगश्च रक्ता
स्यस्फुरिताधरः ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भविता ज्ञानलोपस्ते मच्छापेन च नारद ॥ क्रीडामृ
गस्त्वं साध्वस्य योनिलुब्धश्च लंपट ॥ रश्चिरयौवनयुक्तानां रूढानां च मनोहरं ॥ पं
चाशत्कामिनीनां च भर्ता च प्राणवल्लभः ॥ शृंगारशास्त्रवेत्ता च महाशृंगारलोलुपः
नानाप्रकारशृंगारविपुलानां गुरोर्गुरुः ॥ गंधर्वाणां च प्रवरः सुस्वरश्च सुगायनः
वीणावादनसंदर्भनिष्णातः स्थिरयौवनः ॥ प्राज्ञो मधुरवाक् शांतः सुशीलः सुंदरः सुधीः
॥ चरिष्यसि न संदेहो नामतश्चोपबर्हणः ॥ नानिर्दिष्यं लक्षयुगं विहृत्य निर्जने वने ॥
पुनर्मदायशापेन दासीपुत्रश्च तत्परः ॥ वत्स वैष्णवसंसर्गात् वैष्णवोच्छिष्टतो जाना

त् ॥ पुनः कृष्णप्रसादेन भविष्यसि ममात्मजः ॥ ज्ञानं दास्यामि ते दिव्यं पुनरेव पुरातनं
अधुना भव नष्टस्त्वं मत्सुतो निपत ध्रुवं ॥ ब्रह्मेत्युक्त्वा सुतं विप्र विरराम जगत्पतिः ॥ रुरोद
नारदस्तातं तमुवाच पुटांजलिः ॥ नारद उवाच ॥ क्रोधं संहर संहर्त्तस्तात तात जगत्पते ॥
कुरोस्त्वष्टुस्तपस्वी रास्याहो क्रोधोयमत्यनाकरः ॥ शापेत्परित्यजेद्विद्वान्पुत्रं सुत्ययगामि
नं ॥ तपस्विनं सुतं शप्तं कथमर्हसि पंडित ॥ जनिर्भवतु मे ब्रह्मन्यासु यासु च योनिषु ॥
न जहातु हरेर्भक्ति सुरा मदेहि मे वरं ॥ पुत्रश्चेज्जगतां धातुर्नास्ति भक्तिर्हरेः पदे ॥ सूकरादति
रिक्तश्च सोधमो भारते भुवि ॥ जातिस्मरो हरेर्भक्तियुक्तः सूकरयोनिषु ॥ जनिर्लभेत् सप्रव
 रो लोकं पाति कर्मणा ॥ गोविंदचरणांभोजभक्तिमाध्वीकमीप्सितं ॥ पिबतां वैष्णवानां च
स्पर्शपूता वसुंधरा ॥ तीर्थानि स्पर्शमिच्छंति वैष्णवानां पितामह ॥ पापानां पापिदत्तानां

खलनायात्मनामपि ॥ मंत्रोपदेशमात्रेण नरा मुक्ताश्च भारते ॥ परैश्च कोटिपुरुषैः पूर्वैः
सार्द्धं हरेरहो ॥ कोटिजन्मार्जितात्पापात् मंत्रग्रहणमात्रतः ॥ मुक्ताः शुध्यंति यत्पूर्वकर्म
निर्मूलयंति च ॥ पुत्रान्दारांश्च शिष्यांश्च सेवकान्बांधवांस्तथा ॥ योदर्शयति सन्मार्गं सद्ग
तिस्तस्य वेद्धृदे ॥ योदर्शयत्यसन्मार्गं शिष्ये विश्वासितो गुरुः ॥ कुंभीपाके स्थितिस्तस्य यावच्चं
द्रदिवाकरौ ॥ स किं गुरुः स किं तातः स किं स्वामी स किं सुतः ॥ यः श्रीकृष्णपदांभोजभक्तिदा
तुमनीश्वरः ॥ शप्तो निरपराधेन त्वयाहं चतुरानन ॥ मयाशप्तस्त्वमुचितो भ्रंतभ्रंत्समपि पं
डित ॥ कवचस्तोत्रपूजाभिः सहितस्ते मनुर्मनो ॥ जगतां न भवितुं मच्छायात्प्रतिस्वेषु निश्चि
तं ॥ अपूज्यो भव विश्वेषु निश्चितं यावत्कल्पत्रयं पितः ॥ गतेषु कल्पेषु त्रिषु कल्पेषु पूज्य
पूज्यो भविष्यसि ॥ अधुना यज्ञभागस्ते व्रतादिषु पि सुव्रत ॥ पूजनं चास्तु नाभैकं भगो

नवसुरादिषु ॥ इत्युक्त्वानारदस्तत्रविरराम पितुःपुरः ॥ तस्थौसभायांसविधिईदयेनदि
ह्यता ॥ उपबर्हणगंधर्वोनारदस्तविनहेतुना ॥ दासीपुत्रश्चशापेनपितुरेवचशौनक
ततःपुनर्नारदस्तत्रविश्वसवन्नूवमहानृषि ॥ ज्ञानंप्रापपितुःपश्चात्कथयामिनाधुना
॥ ॥ इतिश्रीब्रह्मवैवर्तेमहापुराणेब्रह्मखंडेसौतिशौनकसंवादेनारदशापोपल
ंभनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ॥८॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ अथब्रह्मास्वपुत्रां
स्तानादिदेशाचसृष्टये ॥ सृष्टिंप्रचक्रुस्तेसर्वेविप्रेंद्रंनारदंविना ॥ मरीचेर्मनसोजा
तःकश्यपश्चप्रजापतिः ॥ अत्रेर्नेत्रमलाच्चंद्रःक्षीरोदेचवसुवह ॥ प्रचेतसश्चमन
सोगौतमश्चवसुवह ॥ पुलस्त्योमानसःपुत्रोमित्रावरुणएवच ॥ मनोश्चशतकं
रूपायांतिस्रःकन्याप्रजज्ञिरे ॥ आकुतिर्देवहुतिश्चप्रसुतिस्तापतिव्रताः ॥ प्रिय

व्रतोत्तानपादौद्वौचपुत्रौमनोरमौ ॥ उत्तानपादतनयोध्रुवःपरमधार्मिकः ॥ आकुतिंरु
चयेप्रादात्दक्षायचप्रसुतिकां ॥ देवहूतिंकर्दमाययत्पुत्रःकपिलःस्वयं ॥ प्रसुत्यांदक्ष
वीर्येणषष्टीकन्याःप्रजज्ञिरे ॥ अष्टौधर्मायप्रददौरुद्रायैकादशस्मृताः ॥ शिवायैकांसती
यांतांकश्यपायत्रयोदश ॥ सप्तविंशतिकन्याश्चदक्षश्चंद्रायदत्तवान् ॥ नामानिधर्मप
त्नीनांमत्तोविप्रनिशामय ॥ शांतिःप्रज्ञाधृतिस्तुष्टिःक्षमाश्रद्धामतिःस्मृतिः ॥ शांतेःपु
त्रश्चसंतोषःपुष्टेःपुत्रोमहानभूत ॥ धृतेर्धैर्यंचतुष्टेश्चहर्षदर्पौसुतौस्मृतौ ॥ क्षमापुत्रः
सहिष्णुश्चश्रद्धापुत्रस्तुधार्मिकः ॥ मतेर्ज्ञानोऽभिधःपुत्रस्स्मृतेर्जातिस्मरोमहान् ॥ पूर्वपत्न्यां
चमूर्त्यांचनरनारायणावृषी ॥ वभूवुरेतेधर्मिष्ठाधर्मपुत्राश्चशौनक ॥ नामानिरुद्रपत्नी
नांसावधानंनिवोधमे ॥ कलाकलावतीकाष्ठाकलिकाकलहप्रिया ॥ कंदलीभी

षणा राम्ना प्रम्लोचा चम्लूषणा स्तुकि॥ एतासां बहवः पुत्राः बभूवुः शिवपार्षदाः॥ मासती
स्वामिनिदायां तु तं तत्याज यज्ञत॥ पुनर्भूत्वा शैलपुत्री लेभे चंद्रशेखरं पतिं॥ कश्यपश्यप्रि
यानां च नामानि शृणु धार्मिक॥ अदितिर्देवमाता या दैत्यमाता दितिस्तथा॥ सर्पमाता
तथा कद्रूर्विनाता पक्षिसूस्तथा॥ सुरभिश्च गवां माता महिषाणां च निश्चितं॥ सारमेयादि
जंतूनां सरमा सुश्च तुष्पदां॥ दनुः प्रसुर्दानवानां मन्याश्चेत्येवमादय॥ इंद्रश्च द्वादशादि
महा त्याः उपेंद्राद्याः सुरा मुने॥ कथितास्त्वादितेः पुत्राः बलपराक्रमाः॥ इंद्रपुत्रो जयंतश्च श्रस्त
न्यां शच्यामजायत॥ आदित्यस्य सवर्णायां कन्यायां विश्वकर्मणः॥ शनैश्चर यमौ पुत्रौ का
लिंदी कन्यका तथा॥ उपेंद्रवीर्यात् पृथ्वीं तु मंगलः समजायतः॥ शौनक उवाच॥ ॥ ।२७।
कथं सौते समचोपेंद्रः मंगलः समजायतः॥ वसुंधरा यो बलवान् तन्मे व्याख्यातुमर्हसि

॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥ उपेंद्ररूपमालोक्य कामार्त्ता च वसुंधरा॥ विधाय सुंदरी वेशं मलल
ता प्रौढ़यः यौवना॥ मलये निर्जने रम्ये चारु चंदन पल्लवे॥ चंदनोक्षित सर्वांगं रत्न भूषि
ताभूषितं॥ तं सुसीलं शयानं च शांतं सस्मितमीक्षितं॥ सस्मिता तस्य तल्पे च सहसा स
मुपस्थिता॥ सुरम्यां मालतीमालां ददौ तस्मै वरानना॥ सुगंधि चंदनं चारु कस्तुरी कुंकुमा
न्वितं॥ उपेंद्रस्तन्मनो ज्ञात्वा कामी मन्मथपीडितः॥ नानाप्रकार शृंगारं चकार च तया स
ह॥ लतरंगसंसक्ता मूर्छां प्राय सती तदा॥ मते बनि द्विलेबासौ वीनाथा नेस्ते हरौ॥ तां विल
ग्नां च सुश्रोणीं सुरत संभोग मुर्छितां॥ बृहन्मुक्त नितंबां सैच सस्मितां विपुलस्तनीं॥ हणं ब
हसि कृतां तदोष्ठं चु चुंबह॥ विहाय तत्र रसि ‾ जगाम पुरुषोत्तमः॥ उर्वशी पार्श्वगच्छं ति
बोधयामास तां मुने॥ सा च मप्रच्छ वृत्तांतं कथयामास तुश्च तां॥ वीजसंवरणं कर्त्तुं सामा

सकातिदुर्वला ॥ प्रवालस्याकरेत्रस्तावीर्य्यंन्यसंचकारसा ॥ तेनप्रवालवर्णश्चकुमारः
समभ्यघततेजसासूर्य्यसदृशोनारायणसुतोमहान् ॥ मंगलस्यप्रियामेधातस्यांख
देस्वरोमहान् ॥ व्रणदातातितेजस्वीविष्णुतुल्योवभ्रवह ॥ दितेर्हिरण्यकशिपुर्हिरण्या
क्षोमहावलौ ॥ कन्याचसिंहानामसैंहिकेयश्चतत्सुत ॥ निसृतेः ॥ सिंहिकासोचतेनरा
हुश्चनैऋतः ॥ शूकरेणहिरण्याक्षोप्यनपत्योमृतोयुवा ॥ हिरण्यकशिपोःपुत्रप्रह्लादो
वैवाग्र-णाः ॥ विरोचनश्चतत्पुत्रोतत्सुश्चवलिःस्वयं॰वले ॥ पुत्रोमहायोगिज्ञानीशंकर
किंकरः ॥ दितेर्वंशश्चकथितःकद्रुवंशंतिबोधमे ॥ अनंतंवासुकिंचैवकालीयंच
धनंजयः ॥ कर्कोटकंतक्षकंचपद्ममैरावतंतथा ॥ महापद्मंचशंकुंचशंखंसवरणंतथा ॥२८॥
धृतराष्ट्रंचदुर्द्धषंदुर्जयंदुर्मखंवलं ॥ गोक्षंगोकामुखंचैवविरूपादींश्चशौनक ॥ एते

षांप्रवराश्चैवयाअन्यःसर्पजातयाः ॥ कन्यकामनसादेवीकमलांशसमुद्भवा ॥ तपस्विनी
नांप्रवरामहातेजस्विनीशुभा ॥ पत्यतिश्चजरत्कारुनारायणकमलोद्भवः ॥ आस्तीकस्त
नयोयस्याविष्णुतुल्यश्चतेषांजसा ॥ एतेषांनाममात्रेणनास्तिनागभयंनृणां ॥ कद्रुवंशोनि
गदितोविनतायाश्चसुयतां ॥ वैनतेयारूणौपुत्रौविष्णुतुल्यपराक्रमौ ॥ तदन्वयःक्रमेणवपा
नापक्षिजातयः ॥ गावश्चमहिषाश्चैवसुरभिप्रवरामुने ॥ सर्वेवेसारमेयाश्चवभ्रुवुःसरमा
सुताः ॥ दानवांश्चदनोर्वंशाश्चअन्यासामान्यजातयः ॥ उक्तःकश्यपवंशश्चचंद्राख्यानंनि
बोधमे ॥ नामानिचंद्रपत्नीनांसावधानंनिबोधमे ॥ अत्यपूर्वंचचरितंपुराणेषुपुरात
न ॥ अश्विनीभरणीचैवकृत्तिकारोहिणीतथा ॥ मृगशिरास्तथार्द्राचपुन्यासाध्वीपुनर्व
सु ॥ पुष्याश्लेषामघापूर्वाफाल्गुन्युत्तरफल्गुनी ॥ हस्ताचित्राचस्वातीचविशाखाचानुराधि

॥२९॥

का ॥ ज्येष्ठा मूला तथा पूर्वाषाढा चैवोत्तरा स्मृता ॥ श्रवणा च धनिष्ठा च तथा शतभिषाह्व
या ॥ पूर्वोत्तराभाद्रपदा रेवत्यंत विधुप्रिया ॥ तासां मध्ये च रमिका सुभगा रोहिणी वरा
सततं रसभावेन चकार शशिनं वशे ॥ रोहिण्युपगतश्चंद्रो नयात्यन्यां च कामिनी
सर्वा नगीभ्यः पितरं कथयामासुरार्त्तवत् ॥ सपत्नीकृतसंतापं प्राणनाशकरं परं ॥ द
क्षः प्रकुपितः श्चंद्रं शशाप मंत्रपूर्वकं ॥ दुतं स्वश्वुरशापेन यक्ष्मग्रस्तो बभूव स ॥ दिने दि
ने यक्ष्मणा सह्यीयमाणा दुःखीत ॥ वपुष्यदृश्यमाणो शंकरं शरणं ययौ ॥ दृष्ट्वा चंद्रं
शंकरश्च सकेवि तं शरणागतं ॥ करुणासागरस्तस्मै कृपया चाभयं ददौ ॥ निर्मुक्तं यक्ष्म
णा कृत्वा स्वकपाले स्थलं ददौ ॥ अमरो निर्भयो भूत्वा सततस्थौ शिवशेखरे ॥ कृतावधू ॥२९॥
व चंद्रशेखरः ॥ नास्तीदेवेषु लोकेशिवात् शरणं पंजरं दक्षकन्या पतिमुक्तं दृष्ट्वा च रुरुदुः

जग्मुः
पुनः तं शरणं तातं दक्षं तेजस्विनां वरं ॥ उच्चैश्च रुरुदुर्गत्वा निहत्यांगं पुनः पुनः ॥ तमु
चुः कातरं दीना दीनानाथ विधेः सुतं ॥ दक्षकन्या ऊचुः ॥ स्वामिसौभाग्यलाभाय त
मुक्तास्मा निरेव च ॥ सौभाग्यमस्तु नस्तात गतः स्वामी गुणान्वितः ॥ स्थिते चक्षुषि मे ता
त दृष्टं ध्वांतमयं जगत् ॥ विज्ञातमधुना स्त्रीणां पतिरेव हि लोचनं ॥ पतिरेव गतिः स्त्रीणां
पतिः प्राणाश्च संपदः ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां हेतुः सेतुर्भवार्णवे ॥ पतिर्नारायणः स्त्री
णां व्रतं धर्मः सनातनः ॥ सर्वकर्म वृथा तासां स्वामिनं विमुखाश्च याः ॥ स्नानं च सर्वती
र्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षणं ॥ सर्वदानानि पुण्यानि व्रतानि नियमाश्च ये ॥ देवार्चनं चानशा
नं सर्वाणि च तपांसि च ॥ स्वामिनः पादसेवायाः कलां नार्हंति षोडशीं ॥ सर्वेषां बांधवानां
च प्रियः पुत्रश्च योषितां ॥ सर्वएव स्वामिनोंशाश्च ज्ञातः पुत्रात्परः पतिः ॥ असद्वंशप्रसूता

पासादेहि स्वामिनं सदा॥ यस्या मनः स्थलं दुष्टं निर्धनं गुणहीनकं॥ युवानं चैव वृद्धं वा नन्दे
नंतन्नजेत्सती॥ सगुणं निर्गुणं वापि या द्वेष्टि संत्यजेत्पति॥ पच्यते कालसूत्रे सा यावच्चंद्र
दिवाकरौ॥ कीटैः शकुनतुल्यैश्च भक्षिता सा दिवानिशं॥ भुंक्ते मूत्ररसं मांसं पिबेन्मूत्रं च त
स्या गृध्रः कोटि सहस्राणि शतजन्मानि शूकरः॥ श्वापदः शतजन्मानि सा नवेदुःखं ततस्त
तः॥ ततो मानवजन्मानि लभेच्चैव पूर्वकर्मणः॥ विधवा धनहीना च रोगयुक्ता न वेद्यहं॥ द
हिनः काम दानां च कामपूरं विधेः सुतः॥ विधात्रा सदृशस्त्वं च पुनः स्रष्टुमीजगत्॥ क
न्यायां वचनं श्रुत्वा दक्षः शंकरसन्निधिं॥ जगाम शंभुस्तं दृष्ट्वा समुत्थाय ननाम च॥ द
क्षस्तमाशिषिं दत्वा समुवाच कृपानिधिं॥ तन्या च कोपं दुर्द्धर्षं दृष्ट्वा च प्रणतं शिवं॥ देहि ॥३१॥
जामातरं शंभो मदीयं प्राणवल्लभं॥ मत्सुतानां च प्राणानां परमेव प्रियं पति॥ न चेद

दासि जामातरमर्म जामातरं विधुं॥ दास्यामि दारुणं शापं तुभ्यं त्वं केन मुच्यते॥ दक्षस्य वच
नं श्रुत्वा तमुवाच कृपानिधिं॥ सुधाधिकं च वचनं ब्रह्मणेन शरणपंजरः॥ शिव उवाच॥
करोषि नस्मसाच्चेन्मां ददासि शापमेव वा॥ हं दानातुं समर्थश्च चंद्रं च शरणागतं॥ शिव
स्य वचनं श्रुत्वा दक्षस्तं शप्तुमुद्यतः॥ शिवः सस्मार गोविंदं विपन्मोक्षणकारकं॥ एतस्मिन्नंत
रे कृष्णो वृद्धब्राह्मणरूपधृक्॥ समाययौ तयोर्मूलं तौ तं ननमतुः क्रमात्॥ दत्वाशुमाशिषं
तौ स ब्रह्मज्योतिः सनातनं॥ उवाच शंकरं पूर्णं परिपूर्णतमो द्विज॥ श्रीभगवानुवाच॥ ॥
न चात्मनः प्रियः कश्चित् शार्वसर्वेषु बंधुषु॥ आत्मानं रक्ष दक्षाय देहि चंद्रं सुरेश्वर॥ तप
स्वीनां वरः शांतस्त्वमेव वैष्णवाग्रणी॥ समः सर्वेषु जीवेषु हिंसा क्रोधविवर्जितः॥ दक्षः
क्रोधि च दुर्द्धर्षस्तेजस्वी ब्रह्मणः सुतः॥ शिष्टो बिभेति दुर्द्धर्षं न दुर्द्धर्षं च कंचन॥ नारायणः

॥३१॥

श्रुत्वा प्रहस्य शंकरः स्वयं । उवाच नीतिसारं च नीतिवीजं परात्परं ॥ शंकर उवाच ॥ ॥
॥ ॥ तपोराश्यामितेजस्वी ब्रह्मसिद्धं च संपदं । प्राणांश्च न समर्थोहं प्रदातुं शरणागतं
॥ यो ददाति भयेनैव प्रपन्नं शरणागतं । तं च धर्मः परित्यज्य याति शप्त्वा सुदारुणं । सर्वं
त्यक्तुं समर्थोहं न स्वधर्मं जगत्प्रभो । यः स्वधर्मविहीनश्च स च सर्वबहिष्कृतः । यश्च धर्मं
सदा रक्षेद्धर्मस्तं परिरक्षति । धर्मं वेद स्वरं त्वं च किं मां ब्रूहि च मायया । त्वं सर्वपाता स्रष्टा
च हंता च परिणामतः । त्वयि भक्तिर्दृढा यस्य तस्य कस्माद्भयं भवेत् । शंकरस्य वचः श्रुत्वा
भगवान्सर्वभाववित् । चंद्रं च शाद्दिनिष्कृष्य दक्षाय प्रददौ हरिः । प्रतस्थावर्द्धचंद्रश्च नि
र्व्याधिः शिवशेखरे निजग्राह परं चंद्रविसुदत्तं प्रजापतिः । पत्न्यग्रस्तं च तं दक्षाद्दत्तस्तु ॥३१॥
ष्टाव म⁓ पद्मपूर्णंहत्तं पल्लेतं चकार हरिः स्वयं । कृष्ण एवं वरं दत्वा जगाम स्वाल

याद्द्विज ॥ दक्षश्चंद्रं गृहीत्वा च कन्याभ्यः प्रददौ पुनः । चंद्रस्ताश्च परिप्राप्य विजहार दि
वानिशं समं ददर्श ताः सर्वास्तत्र भक्त्यैव कंपितः । इत्येवं कथितं सर्वं किंचित्सृष्टिक्रमं
मुने ॥ श्रुतं च गुरुवक्त्रेण पुष्करे मुनिसंसदि ॥ ॥ इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापु
राणे ब्रह्मखंडे सौतिशौनकसंवादे नवमोऽध्यायः ॥ ॥ ९ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥
भृगोः पुत्रश्च च्यवनः शुक्रश्च ज्ञानिनां वरः । क्रतोरपि क्रियाभार्या वालखिल्यान्सु
यतः ॥ त्रयः पुत्राश्चांगिरसो बभूवुर्मुनिसत्तमाः । बृहस्पतिरुतथ्यश्च संवर्त्तश्चापि शौ
नक । वशिष्ठस्य सुतः शक्तिः शक्तेः पुत्रः पराशरः । पराशरसुतः श्रीमान्कृष्णद्वैपायनो
हरिः । व्यासपुत्रः शिवांशश्च शुकश्च ज्ञानिनां वरः । विश्रवाः पुलस्त्यस्य ⁓ पुत्रो धने
श्वरः ॥ शौनक उवाच ॥ अहो पुराणविदुषामतीव दुर्गमं वचः । न बुद्धं वचनं किंचिद्धने

॥३२॥

शजन्मपूर्वकं॥ अधुनाकथितंजन्मधनेशस्यस्वरादिदं॥ पुनर्भिन्नक्रमंजन्मब्रवीषिक
थमेवमां॥ सौतिरुवाच॥ बभूवुरेतेदिक्पालाःपुराचपरमेश्वरात्॥ पुनश्च
ब्रह्मशापेनसचविश्रवसःसुतः॥ गुरवेदक्षिणांदातुमुत्तथ्यस्यधनेश्वरं॥ ययाचेको
टिस्वर्णंचयत्नतश्चप्रचेतसे॥ धनेशोविवशोनुत्वातस्मैतदातुमुद्यतः॥ चकारभस्मसा
द्विपपुनर्जन्मलब्धवान्सः॥ तेनविश्रवसःपुत्रःकुवेरश्चधनाधिपः॥ रावणःकुं
भकर्णश्चधार्मिकश्चविभीषणः॥ पुलस्त्यस्यसुतोवात्स्यःशांडिल्यश्चरुचेःसुतः॥ सावर्णिगौत
माजज्ञेमुनिप्रवरएवसः॥ काश्यपःकश्यपाज्जातोभरद्वाजोबृहस्पतेः॥ स्वयंवात्स्यश्च
पुलहात्सावर्णिर्गौतमात्तथा॥ शांडिल्यश्चरुचेःसुतंःपुत्रोमुनिस्तेजस्विनांवरः॥ बभूवुः ॥३३॥
पंचगोत्राश्चैवैतेषांप्रवरानवे॥ बभूवुर्ब्राह्मणोवक्त्रदन्याब्राह्मणज्ञातयः॥ तास्थितादे

देषुभेदेषुगोत्रस्यन्यास्वशौनक॥ चंद्रादित्यमनूनांचप्रवराःक्षत्रियाःस्मृताः॥ ब्रह्मणोबा
हुदेशाच्चैवान्याःक्षत्रियजातयः॥ ऊरुदेशाच्चवैश्यापादतःशूद्रजातयः॥ तासांशंक
रजातेनबभूवुर्वर्णसंकराः॥ गोपनापिततिल्लाश्चतथामोदककूवरौ॥ तांबूलिपर्णकारौ
चतथावणिक्जातयः॥ इत्येवमाद्याविप्रेंद्रसच्छूद्राःपरिकीर्तिताः॥ शूद्राविशस्तुकरणो
वष्ठोवैशाद्विजन्मनः॥ विश्वकर्माचशूद्रायांवीर्यधानंचकारसः॥ ततोबभूवुःपुत्राश्चन
वतेशिल्पकारिणः॥ मालाकारकर्मकारशंखकारशंखकारशंशखःकारकुविंदकाः॥ कुं
भकारकंसकारषडेतेशिल्पिनांवराः॥ सूत्रधारश्चित्रकारस्वर्णकारस्तथैवच॥ पतिता
स्तेब्रह्मशापोवभुवकेनहेतुना॥ हेपुराणविदांश्रेष्ठतन्नःशंसितुमर्हसि॥ सौतिरुवा
च॥ घृताचीनेत्रकारंमातःकामेवेशंचक्रेमनोहरं॥ तांददर्शविश्वकर्मागच्छंतीपुष्क

रेपथि ॥ आगच्छन्नविलोक्य च प्रसादोत्फुल्लमानसः ॥ तां यथावेषसंस्थां शृंगारं कामेन दुत
चेतनाः ॥ रत्नालंकारभूषाढ्यां सर्वावयवकोमलां ॥ यथा षोडशवर्षीयां शास्त्रतः सुस्थि
रयौवनां ॥ दृष्ट्वा निश्चितं वनाराजं मुनिमाण समोहितां ॥ अखिलोकैकलकटाक्षेण लोलां
कामातिपीडितां ॥ नच्छ्रोणी कठि दृष्ट्वा वायुनांशुकसंहृतां ॥ अतीवोच्चैस्तनयुगं क
ठिनं वर्तुलाकृतं ॥ सस्मितं चारुवक्त्रं च शरच्चंद्रविनिंदकं ॥ पक्वबिंबफलोद्रिक्तमोष्ठ
धरमनोहरं ॥ सिंदूरबिंदुः संसक्तकस्तूरीबिंदुभिः सह ॥ कपालमुज्वलं शंखस्फलोल
मणिकुंडलां ॥ तामेवा च प्रियां शांतां कामशास्त्रविशारदां ॥ कामाग्निवर्द्धनोद्योगि व
चनं स्मितसुंदरां ॥ विस्मकर्मोवाच ॥ अपि कयासि ललिते मम प्राणपरे प्रिये ॥ म ॥२२॥
म प्राणां स्त्वा पलत्स्य स्थिता न वल्लणं शुभं ॥ तवैवान्वेषणं कृत्वा भ्रमामि जगतीतलं

स्त्वप्राणांस्य कुमिष्टोहं तां न दृष्ट्वा हुताशने ॥ त्वं यास्यामीति कामलोकं श्रुत्वा रंभा मुखेंदु
ना ॥ आगच्छन्न हमेवापि चास्मिन्वर्त्मन्यवस्थित ॥ अहो सरस्वतीतीरे पुष्पोद्याने मनो
हरे ॥ सुगंधीमदशीलेन वायुना सुरभीकृते ॥ रमकांते मया सार्द्धं युवा कांतेन शोभने ॥
विदग्धायाविदग्धेन संगमो गुणवान्भवेत् ॥ स्थिरयौवनसंयुक्ता त्वमेव चिरजीविनी ॥
कामुकी कोमलांगी च सुंदरीषु च सुंदरी ॥ मृत्युजयवरेणैव मृत्युः कन्याजिता मया ॥
कुबेरभवनं कृत्वा धनं लब्धं कुबेरतः ॥ रत्नमाला च वरुणाद्वायोस्त्रीरत्नभूषणं ॥ वह्नी
स्तुष्टं वस्त्रयुगं च नेप्रापं चैव तनात् ॥ कामशास्त्रं कामदेवाद्धोषि दं वनकारणं ॥ शृंगा
रशिल्पं यात्किचिंतवा चंद्रा च दुर्लभं ॥ रत्नमालां वस्त्रयुग्मं सर्वाणि भूषणानि च ॥
६ तुभ्यं दास्ये हृदि कृतं प्राप्तस्तत्क्षणेन एवं च ॥ गृहे नाम्येद संस्थाप्ये चागतान्वेषणेन

व॥ विरामे सुखसंभोगे तु स्पंदास्यामि सांप्रतं॥ कामुकस्य वचः श्रुत्वा घृताची सस्मिता मु
ने॥ ददौ प्रत्युत्तरं शीघ्रं नीतियुक्तं मनोहरं॥ घृताच्युवाच॥ त्वया यदुक्तं मद्दंतं तत्सुरका
रो धुनेति च॥ किं तु सामयिकं वाक्यं ब्रवीष्यतीस्मरातुरा॥ कामदेवालयं यामि कृत्वा वेशं
च तत्कृते॥ यह्निन यत्कृते यामो वयं तेषां च योषितां॥ अथाहं कामपत्नी च गुरुपत्नी न
वाधुना॥ त्वयोक्तमधुने नीदं पवितं कामवेदतः॥ विद्यादाता मंत्रदाता गुरुर्लक्षगुणः पि
तुः॥ मातुः सहस्रगुणतो नास्त्यन्यसमो गुरुः॥ गुरोः शतगुणा पूज्या गुरुपत्नी श्रुतौ श्रु
ता पितुः शतगुणा पूज्या यथा माता विचक्षण॥ मात्रा सहित शृंगारे पावान् दोषः श्रुतौ श्रु
तः॥ ततो लक्षगुणो दोषो गुरुपत्नीसमागमे॥ मातरित्येव शब्देन यां च संभाषते नरः॥ ॥२४॥
स मातृतुल्या सत्येन धर्मः साक्षी सतामपि॥ तया सहितशृंगारे कल्पसत्वं प्रयाति सः॥

तत्र घोरे वसत्येव यावच्चंद्रदिवाकरौ॥ मातासहित शृंगारे ततो दोषश्चतुर्गुणः॥ सार्द्धं च गु
रुपत्न्या च तल्लक्षगुणमुच्यते॥ कुंभीपाके पतत्येव यावद्ब्रह्मणो वयः॥ प्रायश्चित्तं पापिन
श्च तस्य नैव श्रुतौ श्रुतं॥ वक्राकारं कुलालस्य तीक्ष्णधारं च खड्गवत्॥ वसामूत्रपुरीषं च प
रिषं च परिपूर्णं सुदुस्तरं॥ शूलवत्कृमिसंयुक्तं तप्तमग्निसमद्रवं॥ पापिनां तद्रसाहारं कुं
भीपाकं प्रकीर्त्तितं॥ यावन्न दोषो हि पुंसश्च गुरुपत्नीसमागमे॥ ताराश्च गुरुपत्न्याश्च त
त्रैव कामुको यदि॥ अथ यास्यामि कामस्य मंदिरं तस्य कामिनी॥ वेशं कृत्वा गमिष्यामि त्वत्कृ
ते तु दिनांतरे॥ घृताचीवचनं श्रुत्वा विश्वकर्मा रुरोष तां॥ शशाप शूद्रयोनिं च व्रजेति
जगतीतले॥ शशाप सुदारुणं जन्मजन्मनि वत्सं च स्वर्गाद्भ्रष्टो भवेति॥ घृताचीत्येवमुक्त्वा
च जगाम काममंदिरं॥ कामेन सा रतं कृत्वा कथयामास तां कथां॥ सन्नारते च कामोक्त्या॥

पगोपस्यमदनस्यच । पत्न्यांसत्यांनैंप्रयागेनगरेलेभेजन्मसौनक । जातिस्मरातत्र
तावद्बभूवचतपस्विनी । वरंनवव्रेधर्मिष्ठातपस्यायांमनोदधौ । तपश्चकारतपसातस्कांच
नसंन्निभा । दिव्यंवर्षशतंवर्षसागंगातीरेमनोरमे । वीर्य्येणासुरकारस्यचाशेपुत्रान्प्रसु
यसा । पुनःस्वर्लोकंगत्वाचसाघृताचीबभूवच ॥ शौनकउवाच ॥ कथंवीर्य्यंसादधारसु
रकारात्तपस्विनी । पुत्रानष्टौप्रसुसावकुत्रवाकतिवासिनात् ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ विश्वक
र्मासुतत्छापंसमाकर्ण्यरुषान्वितः । जगामब्रह्मणःस्थानंशोकेनहृतचेतनः । नत्वासता
चब्रह्माणंकथयामासतांकथा । लब्धानजन्मब्राह्मणंपृथिव्यामाज्ञयाविधेः । सएवब्रा
ह्मणोभूत्वानुविकारुर्बभूवह । नृपाणांचगृहस्थानांनानाशिल्पंचकारसः । शिल्पांचकार ३५
यामाससर्वांश्चसर्वतःसदा । विचित्रंविविधंशिल्पंमाश्चर्य्यंसुमनोहरं । एकदातुप्रया

गेचशिल्पंकृत्वान्वपस्यच । स्नातुंजगामगंगाचददर्शतत्रकामिनी । घृताचीनवरूपांचयुव
तीतांतपस्वीनी । जातिस्मरांतांबुबुधेसचजातिस्मरोद्विज । दृष्ट्वासकामःसहसाचबभूवहृत
चेतनः । उवाचमधुरंशांतःशांतांतांचतपस्विनी ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ अहोधुनात्वमत्रैवघृता
चीसुमनोहरा । मासेस्मरसिरंभोरुविश्वकर्माहमेवच । शापमोक्षंकरिष्यामिजन्मांतव
सुंदरि । तत्कृतेनिर्दहत्येवमनोमेसचमन्मथः । द्विजस्यवचनंश्रुत्वाघृताचीनवरूपिणी ॥
उवाचमधुरंश्लाघ्यांतानीतियुक्तंपरंवच ॥ गोपिकोवाच ॥ तद्दिनेकामकांताहमधुनाना
तपस्विनी । कथंदास्यामिशृंगारंगंगातीरेचनारते । विश्वकर्मन्निदंपुण्यंकर्मक्षेत्रंचनारतं
अत्रयत्क्रियतेकर्मभोगोन्यत्रशुभाशुभं । धर्ममोक्षकृतेजन्मसंचत्यतपसःफलात् ॥
निर्बंधःकुरुतेकर्ममोहितोविष्णुमायया । मायानारायणीशानापरितुष्टाचयंभवेत् ॥

तस्मै ददाति स्त्रीरूपस्सेवक्तितन्मंत्रमीप्सितं ॥ योऽस्तुतो विषयासक्तो लज्जाजन्मवचनारते ॥ विहा
य कृस्नं सर्वं शंसमुग्धो विस्नुमायया ॥ सर्वं स्मरामि देवाहमज्ञो जातिस्मरा पुरा ॥ घृताची
सुरवेश्याहमधुना गोपकन्यका ॥ तपः करोमि मोक्षार्थं गंगातीरे सुपुण्यदे ॥ शांतस्त्वं कृ
पया स्थिरत्वं नवकामुक ॥ अन्यत्र च कृतं पापं सद्यो लक्षगुणं भवेत् ॥ तत्तु नारायणक्षेत्रे
तपसा च विनश्यति ॥ सद्यो वा वाकामतः कृतानिवृत्तस्य भवेत्पुनः ॥ घृताचीवचनं श्रुत्वा वि
श्वकर्मा निराकृतिः ॥ जगाम तां गृहीत्वा च मलयं चंदनाचलं ॥ रम्यायां मलयद्रोण्यां पु
ष्पतल्पे मनोरमे ॥ पुष्पचंदनवातेन संततं सुरभीकृते ॥ चकार सुखसंभोगं तया सह सु
निर्जने ॥ पूर्णे द्वादशवर्षं च बुबुधे न दिवानिशं ॥ बभूव गर्भं कामिन्याः परिपूर्णः सुदुर्वहः ॥ ३६ ॥
॥ सा सुषाव च तत्रैव पुत्रान् श्रेमनोहरान् ॥ कृतशिल्पितशिल्पांश्च ज्ञानयुक्तांश्च शौनक ॥

पूर्वप्राक्तनतो योग्यान् बलयुक्तान् विचक्षणान् ॥ मालाकारकर्मकारशंखकारकुविंदका
न् कुंभकारसूत्रधारस्वर्णचित्रकरांस्तथा ॥ तौ च तेभ्यो वरं दत्वा नानासंस्थाप्य महीतले ॥ मा
नवीजन्ममुत्सृज्य जग्मतुर्निजमंदिरं ॥ स्वर्णकारः स्वर्णचौर्यात् ब्राह्मणानां द्विजोत्तम ॥ ब
भूव पतितः सद्यो ब्रह्मशापेन कर्मणा ॥ सूत्रधारो द्विजानां तु शापेन पतितो भुवि ॥ शी
घ्रं च यज्ञकाष्ठानि न ददौ तेन हेतुना ॥ व्यतिक्रमेण चित्राणां सद्यश्चित्रकरस्तथा ॥
पतितो ब्रह्मणानां च कोपतः -------- ॥ कश्चिद्वणिक्विशेषश्च ससंसर्गात् पाप
कारिणः ॥ स्वर्णचौर्यादि दोषेण पतितो ब्रह्मशापतः ॥ कुलटायां च शूद्रायां चीत्रका
रस्य वीर्यतः ॥ बभूवाट्टालिकाकारः पतितो जारदोषतः ॥ अट्टालिकाकारबीजात् कुंभ
कारस्य योषिति ॥ बभूव कोटकः सद्यः पतितो गृहकारकः ॥ कुंभकारस्य बीजेन सद्यः

३७ यकोटयोषिति बभूव तैलकारस्य कुटिलः पतितो भुवि सद्यः क्षत्रियवीजेन राजपुत्र
स्य योषिति बभूव धीवरश्चैव पतितो जारदोषतः धीवरस्य तु वीजेन तैलकारस्य
योषिति बभूव पतितो दस्युर्लेटश्च पतिकीर्त्तितो भुवि लेटधीवरकंन्यायां जनयामा
स षट्सुतान् मालं मल्लं मातरं च भजकोलं दरं ब्राह्मण्यां शूद्रवीर्य्येण पतितो जारदो
षतः सद्यो बभूव चांडालः सर्वस्मादधमोऽशुचिः तीवरेण च चंडाल्यां चर्मकारो बभूव
ह चर्मकार्य्यां च चांडालान्मांसच्छेदी बभूव ह मांसच्छेद्यां तीवरेण कोंचश्च परिकीर्त्ति
तः कोंचस्त्रियां तु कैवर्त्तात् कांडारः परिकीर्त्तितः सद्यश्चांडालकंन्यायां लेटवीर्य्ये
ण शौनक बभूवतुस्तौ द्वौ पुत्रौ दुष्टौ हडिडमौ तथा क्रमेण हडिकंन्यायां सद्यश्चांडा ३७
लवीर्य्यतः बभूवुः पुत्राश्च दुष्टा वनचराश्च ते लेटात्तीवरकंन्यायां गंगातीरे च

शौनक बभूव सद्यो यो बालो गंगापुत्रः प्रकीर्त्तितः गंगापुत्रस्य कंन्यायां वीर्य्येण वेशधारि
णः बभूव वेशधारी च पुत्रो युंगी प्रकीर्त्तितः वेशात्तीवरकन्यायां सद्यश्च शुंडी बभूव ह शुंडी
योषिति वैश्यात्तु पौंड्रकश्च बभूव ह क्षत्रात्करकन्यायां राजपुत्रो बभूव ह राजपुत्र्यां तु क
रणात् आगरीति प्रकीर्त्तितः क्षत्रवीर्य्येण वेशापाकैवर्त्तः परिकीर्त्तितः कलौ तीवरसंस
र्गाद्धीवरः पतितो भुवि तीवर्य्यां धीवरात्पुत्रो बभूव रजकः स्मृतः रजक्यां तीवराच्छेदको आलि
ति बभूव ह नापिताद्गोपकंन्यायां सर्वस्वी तस्य योषिति क्षत्राद्बभूव व्याधश्च बलवान्मृग
हिंसकः तीवराच्छुंडिकन्यायां बभूवुः सप्त पुत्रकाः ते कलौ हडिसंसर्गाद्बभूवुर्दस्यवः सदा
ब्राह्मण्यामृषिवीर्य्येण ऋतोः प्रथमवासरे कुत्सितश्चोदरे जातः कूदरस्तेन कीर्त्तितः
तदशौचं विप्रतुल्यं पतितो ऋतुदोषतः सद्यः कोटकसंसर्गादधमो जगतीतले क्षत्रवी

र्येण वैश्यायामृतोः प्रथमवासरे ॥ जातः पुत्रो महादस्युर्बलवांश्च धनुर्द्धरः ॥ चकार वा
गतीतं च क्षत्रियैर्वारितस्तथा ॥ तेन ज्यात्यासपुत्रश्च वागतीतः प्रकीर्त्तितः ॥ क्षत्रवीर्येण शू
द्रायामृतुदोषेण पापतः ॥ बलवन्तो सुदुर्दान्ताश्च बभूवुः म्लेंछजातयः ॥ अविद्धकर्णाः क्रू
राश्च निर्भया रणदुर्जयाः ॥ शौचाचारविहीनाश्च दुर्द्धर्षा धर्मवर्जिताः ॥ म्लेछात्कुविंदक
न्यायां जोलजातिर्बभूव ह ॥ जोलात्कुविंदकन्यायां शराकः परिकीर्त्तिताः ॥ वर्णसंकरदोषे
ण बह्व्यश्चाश्रवजातयः ॥ तासां नामानि संख्याश्च को वा वक्तुं क्षमो द्विज ॥ वैद्योश्विनीकुमारेण
जातश्च विप्रयोषिति ॥ वैद्यवीर्येण शूद्रायां बभूवुर्बहवो जनाः ॥ ते च ग्राम्यगुणज्ञाश्च मंत्रौष
धपरायणाः ॥ तेभ्यश्च जाताः शूद्रायां ये व्यालग्राहिणो भुवि ॥ शौनक उवाच ॥ कथं ब्राह्म
णपत्नीं तु सूर्यपुत्रोश्विनीसुतः ॥ अहो केन विपाकेन वीर्याधानं चकार ह ॥ सौतिरु ॥३८॥

वाच ॥ गछंतीं तीर्थयात्रायां ब्राह्मणीं रविनंदनः ॥ ददर्श कामुको शांतां पुष्पोद्याने च नि
र्जने ॥ तया निवारितो यत्नात् बलेन बलवान् सुरः ॥ अतीव सुंदरीं दृष्ट्वा वीर्याधानं चकार
सः ॥ द्रुतं तत्याज सा गर्भं पुष्पोद्याने मनोहरे ॥ सद्यो बभूव पुत्रश्च तप्तकांचनसन्निभः ॥ सपु
त्रा स्वामिनो गेहं जगाम व्रीडिता तदा ॥ स्वामिनं कथयामास यन्मार्गे दैवतसंकटं ॥ विप्रो
रोषेण तत्याज तं च पुत्रं स्वकामिनीं ॥ सरिद्बभूव योगेन सा च गोदावरी स्मृता ॥ पुत्रं चिकित्सा
शास्त्रं च पाठयामास यत्नतः ॥ नानाशिल्पं च यंत्रं च स्वयं स रविनंदनः ॥ विप्रश्च ज्योतिर्गणना
द्वेतनाच्च निरंतरं ॥ वेदधर्मपरित्यक्तो बभूव गणको भुवि ॥ लोभी विप्रश्च शूद्राणामग्रे दानं गृ
हीतवान् ॥ ग्रहणे मृतदानानामग्रदानी बभूव सः ॥ कश्चित्पुमान् ब्रह्मयज्ञे यज्ञकुंडात्समु
त्थितः ॥ स सूतो धर्मवक्ता च मत्पूर्वपुरुषः स्मृतः ॥ पुराणं पाठयामास तं च ब्रह्मा कृपानिधिः

पुराणवक्ता सुतश्च यज्ञकुंडसमुद्भवः ॥ वैश्यायां शूद्रवीर्य्येण पुमानेको बभूव ह ॥ साम
दोवाचवाचुकश्च सर्वेषां स्तुतिपाठकः ॥ एतेत्ते कथितं किंचिद्धिव्यायांतिनिर्णयं ॥
वर्णसंकरदोषेण बह्व्यः संति जातयः ॥ संबंधो येषु येषां तः सर्वजातिषु सम्मतः ॥
तं त्वां ब्रवीषि वेदोक्तं ब्रह्मणा कथितं पुरा ॥ पिता तातस्तु जनको जन्मदाता निवर्त्तते ॥ अं
बा माता च जननी गर्भस्थस्यां प्रसूयते रिति ॥ पितामह पितृपिता तत्पिता प्रपितामह ॥ अ
तऊर्द्धं ज्ञातयश्च स्वगोत्राः परिकीर्त्तिताः ॥ मातामहः पितामातुः प्रमातामह एव च ॥ माता
महस्यजनकस्तत्पिता वृद्धपूर्वकः ॥ पितामही पितुर्माता तत्स्वश्रूः प्रपितामही ॥ त
च्छ्वश्रूश्च परिज्ञेया सा वृद्धप्रपितामही ॥ मातामही मातृमाता मातृतुल्या च पूजिता ॥ ॥३९॥
प्रमातामही तिज्ञेया प्रमातामहकामिनी ॥ वृद्धप्रमातामही ज्ञेया तत्पितुः कामिनीस्त

था ॥ पितृभ्राता पितृव्यश्च मातृभ्राता च मातुलः ॥ पितृस्वसा पितुर्भगी भग्नीश्च मातुःउसी ॥ सूनु
श्च तनयः पुत्रो दायादश्चात्मजस्तथा ॥ धननाम्नीवीर्य्यश्चैव पुंसिजः च वर्त्तते ॥ जन्या या दुहिता
कन्या कनीतिः परिकीर्त्तिता ॥ पुत्रपत्नी वधुर्ज्ञेया जामाता दुहितुः पति ॥ पतिः प्रियश्च भर्त्ता च
स्वामि कांते च वर्त्तते ॥ देवरः स्वामिनो भ्राता ननंदा स्वामिनस्वसा ॥ भगिनी पुत्रो भागिनेयो
भ्रातृपुत्रश्च भ्रातृजः ॥ श्यालस्तु भगिनीकांतः भगिनी पतिरेव च ॥ श्यालीपतिस्तु भ्राता च
स्वसुरैकस्तु हेतुना ॥ स्वरस्तु पिता ज्ञेयो जन्मदातु समे मुने ॥ अन्नदाता भयत्राता पत्नीतात
स्तथैव च ॥ विद्यादाता जन्मदाता पंचैते पितरो नृणां ॥ अन्नदातुश्च या पत्नी भगिनी गुरुका
मिनी ॥ माता तस्याः सपत्नी च कन्या पुत्रप्रिया तथा ॥ मातुर्माता पितुर्माता स्वश्रूः पित्रोः स्व
सा स्तुता ॥ स्वसुरः स्वामिनः स्तानः स्वश्रूश्च स्वामिनप्रसूः ॥ भार्य्या जाया प्रिया कांता स्त्री यत्नं

तुवर्त्तते ॥ पत्नीभ्राताश्यालकस्य पत्न्यांग्रीवश्यालिका ॥ पत्नीमातातथास्वश्रूस्तत्पिता
स्वसुरःस्मृताः ॥ सगर्भसोदरोभ्रातासगर्भाभगिनीस्वसा ॥ पितृव्यानांमातुलानांमातरश्च
तुर्दश ॥ पौत्रस्तुपुत्रेचप्रपौत्र–– स्तत्सुतेपिच ॥ तत्पुत्राद्याश्चयेवंशाःकुलजाश्चप्र
कीर्त्तिताः ॥ कन्यापुत्रश्चदौहित्रस्तत्पुत्राद्याश्चबांधवा ॥ भागिनेयसुताद्याश्च ॥ पुरुषा
बांधवाःस्मृताः ॥ भ्रातृपुत्रस्यपुत्राद्यास्तेपुनर्ज्ञलयःस्मृता ॥ गुरुपुत्रस्तथाभ्रातापोष्य:
परमबांधवः ॥ भगीनीगुरुकंन्याचपोषामातृसमामुने ॥ पुत्रस्यचगुरुर्भ्रातापोष्यःसुर
स्त्रियश्चबांधवः ॥ पुत्रस्यस्वसुरोभ्राताबंधुर्वैवाहिकस्मृताः ॥ कंन्यायाःस्वसुरेतद्वत्संबंधःप
रिकीर्त्तितः ॥ गुरुश्चकन्याकायाश्चभ्रातासुस्निग्धबांधवः ॥ गुरुस्वसुश्चभ्रातृणांगुरु
त्यश्चपूजितः ॥ बंधुतायेनसार्द्धंचतान्मित्रंपरिकीर्त्तितं ॥ मित्रंसुखप्रदंज्ञेयंदुःखदोरिपु ॥५०॥

रुच्यते ॥ बांधवोदुःखदोदैवान्निसंबंधासुखप्रदः ॥ संबंधस्त्रिविधंपुंसांविप्रेंद्रजगतीतले ॥ वि
द्याजोयोनिजश्चैवप्रीतिजश्चनिरूपितः ॥ मित्रंतुप्रीतिजंज्ञेयंससंबंधःसुदुर्लभः ॥ मित्रमातामि
त्रभार्यामातृतुल्यानसंशयः ॥ मित्रभ्रातामित्रपितापितृभ्रातृसमोनृणां ॥ चतुर्थंनामसंबंध
मित्याहकमलोद्भव ॥ जारश्चोपपतिर्बंधुर्दुष्टासंभोगकर्त्तरि ॥ उपपत्नीनवज्ञाचप्रेयसीचि
त्तहारिणी ॥ स्वामितुल्यश्चजारश्चनरत्नागृहिणीसमा ॥ संबंधोदेशभेदेचसर्वदेशोविगर्हि
तः ॥ अवैदिकोनिंदितस्तविस्वामित्रेणनिर्मितः ॥ दुस्त्याज्यस्तुमहद्भिश्चदेशभेदेचसंचरे
त् ॥ अकीर्त्तिजनकःपुंसांयोषितश्चविशेषतः ॥ तेजीयसांनदोषायविद्यमाना–––– ॥
॥ ॥इतिश्रीब्रह्मवैवर्त्तमहापुराणेश्रीनारदनारायणसंवादेब्रह्मखंडेजातिवर्णनसंबंधनिरूपणं
नामदशमोध्यायः॥ ॥१०॥ ॥शौनकउवाच॥ ॥द्विजःसंभार्य्यासंत्यज्यकिंचकाराववे॥

षतः ॥ अश्विनौ वामता नाग किंनाम कस्य वंशजः ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ द्विजस्य सुतपमा
मनारद्वाजो महामुनिः ॥ तपश्चकार सुमहल्लक्षवर्षं हिमालये ॥ महातपस्वी तेजस्वी
प्रज्वलन्ब्रह्मतेजसा ॥ ज्योतिर्दर्शं कश्यपगमने सहसारुणं ॥ वरं सवव्रे निर्लिप्समा(
नं प्रलते परं ॥ मांत्वमो हं पयाचेनं तदा नक्तिं चानिष्कलां ॥ वभूवाकाशवाणी निकुरुदा
रपरिग्रहं ॥ पश्चादास्यं प्रदास्यामि चक्रिनोगह्लयेद्विज ॥ पितृणां मानसी कन्यां ददौ तस्मै
विधिः स्वयं ॥ तस्यां कल्याणमित्रश्च वभूव मुनिपुंगवः ॥ यस्य स्मरणमात्रेण न भवेत्
कुलिशाद्भयं ॥ नष्टद्रव्यं बंधुमित्रात् नुनं तत्स्मरणादिकं लभेत् ॥ कल्याणमित्र जननी
परित्यज्य महामुनिः ॥ शशाप सूर्य्यपुत्रं च यज्ञभागवर्जितौ भव ॥ ससोदरश्चैवाश्विनौ भ ॥४१॥
वेदिच सुराधम ॥ व्याधियुक्तो जडांगश्च न वेको स्तिमामिति ॥ इत्युक्त्वा सुतपा गेहं प्रतस्थे

सुतनासह ॥ अश्विभ्यां सहितः सूर्य्यप्रययौ च तदंतिकं ॥ पुत्राभ्यां व्याधियुक्ताभ्यां सूर्यस्त्रि
जगतां पतिः ॥ मुनींद्रं तं सुतपसं प्रतुष्टाव च शौनक ॥ सूर्य्य उवाच ॥ नमस्ते भगवान् विप्र वि
ष्णुरूप युगे युगे ॥ मम पुत्रापराधं च भारद्वाजी मुनीश्वरः ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्याः सुराः सर्वे च
संततं ॥ भुंजते फलं विप्रदत्तं तु फलपुष्पां जलादिकं ॥ ब्रह्मणा वाहिता देवाः शास्त्रविद्स्वेषु पू(
जिताः ॥ न च विप्रात्परो देवो विप्ररूपः स्वयं हरिः ॥ ब्राह्मणे परितुष्टे च तुष्टो नारायणः स्वयं
नारायणे च संतुष्टे संतुष्टाः सर्वदेवताः ॥ नास्ति गंगासमं तीर्थं न च कृष्णात्समः सुरः ॥ न सं
कराद्वैष्णवश्च न सहिष्णुर्धरापरा ॥ न च सत्यात्परो धर्मो न साध्वी पार्वती परा ॥ न दैवाद्बलवान्
कश्चित् न च पुत्रात्परः प्रियः ॥ न च व्याधिसमः शत्रुर्न च पूज्यो गुरोः परः ॥ नास्ति मातृसमो बं
धुर्न च मित्रं पितुः परं ॥ एकादशीव्रतपरात् पो नानशनात्परं ॥ रत्नं सर्वं धनं परं विद्यारत्नं

त्परा यथा ॥ सर्ववर्णोत्परो विप्रो नास्ति विप्रात्समो गुरुः ॥ वेदवेदांगसारार्थमित्याह कम
लोद्भव ॥ सूर्य्यस्य वचनं श्रुत्वा नारदाजो न मामंतं निरुजो चापि तत्पुत्रौ चक्रा रत्नपसाः फ
लात् ॥ पश्चाद्वत तत्पुत्रौ च यज्ञभाजो भविष्यतः ॥ इत्युक्त्वा तं च सुतपा प्रणम्य भास्करं मुनि ॥
जगाम भगंगासंत्रस्तो हरिसेवनतत्परः ॥ पुत्राभ्यां सहितः सूर्य्यो जगाम निजमंदिरं ॥ बभू
वतुस्तौ पूज्यौ च यज्ञभाजौ द्विजाज्ञया ॥ एतत्सूर्य्यकृतं विप्रस्तोत्रं यो मानवः पठेत् ॥ सस्ना
नः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षित ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि तानि तीर्थानि सागरे ॥ सागरे यानि
तीर्थानि विप्रपादे पुतानि च ॥ विप्रपादोदकक्लिन्ना यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥ तावत्पुष्करपा
त्रेषु पिबंति पितरो जलं ॥ विप्रपादोदकं पुण्यं भक्तियुक्तश्च यः पिबेत् ॥ सस्नातः सर्वती
र्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ॥ महारोगी यदि पिबेत् विप्रपादोदकं द्विज ॥ मुच्यते सर्वरोगा

च्च मासमेकं तु भक्तितः ॥ अविद्यो वा सविद्यो वा संध्यापूतो हि यो द्विजः ॥ नित्यं नैवेद्यभोगी
स राजसूयफलं लभेत् ॥ एकादश्यां न भुंक्ते यो नित्यं कृष्णं समर्चयेत् ॥ तस्य पादोदकं क्लिन्नं
स्थलं तीर्थं न वेद्भवं ॥ यो भुंक्ते भोजनोच्छिष्टं नित्यं नैवेद्यभोजनं ॥ कृष्णदेवस्य पूतो सो जीवन्मु
क्तो महीतले ॥ अन्नं विष्टा पयो मंत्रं यद्विष्णोरनिवेदितं ॥ द्विजानां कुलजातानामित्याह क
मलोद्भव ॥ ब्रह्मा च ब्रह्मपुत्राश्चैव सर्वे विष्णुपरायणाः ॥ ब्राह्मणस्य कुले जातो विमुखाः
श्रीहरेः कथं ॥ पितृर्माता महादीनाः संसर्गगुराश्च वा ॥ दोषेण विमुखाः कृष्णे विप्रा जीवन्
मृताश्च ते ॥ स किं गुरुः स किं तातः स किं पुत्रः स किं सखा ॥ स किं राजा स किं बंधुर्न दद्यो
द्यो हरौ मतिं ॥ अवैष्णवा द्विजाद्विप्र श्वपचो वैष्णवो वरः ॥ श्वपचः सगणो मुक्तो ब्राह्मणो
नरकं व्रजेत् ॥ संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यं कृष्णे वा विमुखो द्विजः ॥ स एव ब्राह्मणाभासो विषहीन

नोयथोरगः ॥ गुरुवक्त्राद्विष्णुमंत्रोयस्यकर्णेप्रविश्यति ॥ तंवैष्णवंमहापूतंजीवन्मुक्तं
वदंतिबुधाः ॥ पुंसांमातामहादीनांसंतःसार्द्धंहरेःपदं ॥ प्रयातिवैष्णवःपुंसामात्मनःकुलको
टिभिः ॥ ब्रह्मक्षत्रीयविट्शूद्राश्चपस्तोजालपस्तथा ॥ स्वतंत्रजातिरेकायंतेतांस्वर्गाविंः
शास्तत्तेषांचसन्निधौ ॥ सुदर्शनंसंनियोज्यभक्तानांरक्षणायच ॥ तथापिनहिनिश्चिंतो
वतिष्ठद्भक्तसन्निधौ ॥ ॥इतिश्रीब्रह्मवैवर्त्तेमहापुराणेब्रह्मखंडेविष्णुवैष्णवब्राह्मण
प्रशंसानामेकादशोध्यायः ॥११॥ ॥शौनकउवाच ॥ ॥अविषवंशप्रसंगेनवत्तुबु
र्विविधाःकथाः ॥ उपालंभेनप्रस्तावात्कौतुकेनश्रुतामया ॥ प्रजावान्सत्सुतःकेवाके
वामन्त्रदूरतमः ॥ पित्रासहविरोधेननारदःकिंचकारसः ॥ पितृशापेनपुत्रस्यकिंच ॥४३॥
भूद्विरोधतः ॥ पितुर्वापुत्रशापेनसौतेतत्कथ्यतांमुने ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥हंसोयति

श्चारुणिश्चवोढुःपंचशिखस्तथा ॥ अपांतरतमाश्चैवसनकाद्याश्चशौनक ॥ अतेर्दिना
चबहवोब्रह्मपुत्राश्चसंततं ॥ सांसारिकाप्रजावंतोगुर्वाज्ञापरिपालकाः ॥ अभूद्यःपु
त्रशापेनस्वयंब्रह्माप्रजापति ॥ तेनैवब्रह्मणोमंत्रंनोपासंतेविपश्चितः ॥ नारदोगुरुशा
पेनगंधर्वश्चबभूवसः ॥ कथयामिसुविस्तीर्णंतद्वृत्तांतंनिशामय ॥ गंधर्वराजसर्वेषां
गंधर्वाणांवरोमहान् ॥ परमैश्वर्यसंयुक्तःपुत्रहीनोहिकर्मणा ॥ गुरुर्वाज्ञयापुष्करेसप
रमेनसमाधिना ॥ तपश्चकारशंभोश्चकृपालोदीनमानस ॥ शिवस्यकवचंस्तोत्रंमंत्रंच
द्वादशाक्षरं ॥ ददौगंधर्वराजायवशिष्ठश्चकृपानिधिः ॥ जजापपरमंमंत्रंदिव्यंचविविश
तंमुनि ॥ पुष्करेसनिराहारोपुत्रदुःखेनतापितः ॥ विरामेशतवर्षस्यददर्शपुरतःशि
वं ॥ भासयंतंदशदिशोज्वलंतंब्रह्मतेजसा ॥ शश्वत्तेजःस्वरूपंचभगवंतंसनातनं ॥

ईषद्धासप्रसन्नास्यं भक्तानुग्रहकातरं । तपोरूपं तपोबीजं तपसां फलदं फलं । शरणा
गतभक्ताय दातारं सर्वसंपदां । त्रिशूलपट्टिशधरं वृषभस्थं दिगंबरं । शुद्धस्फटिकसंका
शं त्रिनेत्रं चंद्रशेखरं । तप्तस्वर्णप्रभामुष्टजटाजालधरं वरं । नीलकंठं च सर्वलं नागयज्ञो
पवीतकं । संहर्त्तारं च सर्वेषां कालं मृत्युंजयं परं । ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तंडकोटिसंकाशमीश्व
रं । तत्त्वज्ञानप्रदं शांतं मुक्तिदं हरिभक्तिदं । इत्याननामसहस्यांगं बोधदंडवद्भुवि । वशि
ष्टदत्तस्तोत्रेण तुष्टाव परमेश्वरं । वरं वृणुष्वेति शिवस्तमुवाच कृपानिधिः । मयया चेहारे
र्भक्तिं पुत्रं परमवैष्णवं । गंधर्वस्य वचः श्रुत्वा जहास चंद्रशेखरः । उवाच दीनं दीनेशो दी
नबंधुः सनातनः । ।श्रीमहेश्वर उवाच। शतार्थस्त्वं वरादेकादन्यं च वर्तितचर्वणं । गं ।४४।
धर्वराज वृणुषे को वा त्वत्तोऽस्मि तिमिंगलो । यस्य भक्तिर्हरौ वत्स सुदृढा सर्वमंगला । स

समर्थः सर्वविश्वं स्थूलं कंदुकं च लीलया । आत्मनः कुलकोटिं च शतं मातामहस्य च । पुरुषा
णां समुद्धृत्य गोलोकं याति निश्चितं । त्रिविधानि च पापानि कोटिजन्मार्जितानि च । निह
त्य पुण्यभोगं च लभ्य दास्यं लभेद्ध्रुवं । तावत्पत्नीसुतस्तावत्तावद्देहपर्य्यमीप्सितं । सुखदुः
खं नृणां तावद्यावत्कृष्णे न मानसं । कृष्णे मनसि संयाते भक्तिखड्गो दुरत्ययः । नराणां कर्म
वृक्षाणां मूलच्छेदं करोत्यहो । भवेद्येषां सुकृतिनां पुत्रः परमवैष्णवः । कुलकोटिं च तेषां त
उद्धरंत्यवलीलया । चरितार्थः पुमानेकाद्धरलिद्भुर्वरादहो । किंवरेण द्वितीयेन सांत्वसिर्न
मंगले । धनं संचितमस्माकं वैष्णवानां सुदुर्लभं । श्रीकृष्णभक्तिदास्यं च नवयं दातुमुत्सु
काः । वरयान्यं वरं वत्स यत्ते मनसि वांछितं । इंद्रत्वममरत्वं वा ब्रह्मत्वं च सुदुर्लभं । सर्वसि
द्धं महायोगं ज्ञानं मृत्युंजयादिकं । सुखेन सर्वं दास्यामि हरिदास्यं च यज्जन्मा । शंकरस्य च

वः श्रुत्वाशुष्ककंठौष्टताल्लुका। उवाचदीनोदीनेत्रां दातारं सर्वसंपदां ॥ ॥गंधर्वउवाच॥
४५ यद्वस्तुः पतनेनैव ब्रह्मणः पतनं भवेत् ॥ तद्ब्रह्मत्वं स्वप्नतुल्यं भक्तोन चेच्छति ॥ इंद्रत्वं
ममरत्वं वा सिद्धयोगादिकं शिव ॥ ज्ञानं मृत्युंजयाद्यं वा नहि भक्तस्य वांछितं ॥ सालोक्यसा
ष्टीसामीप्यसायुज्यं श्रीहरेरपि ॥ तत्र निर्वाणमोक्षं च न हि वांछंति वैष्णवाः ॥ वांछंति सुदृढां
भक्तिं हरिदास्यं सुदुर्लभं ॥ स्वप्ने जागरणे भक्ता वांछंत्येवं वरं वरं ॥ तद्दास्यं वैष्णवसुतं दे
हि कल्पतरोपरं ॥ त्वां प्राप्य लब्धलेतुष्टं वरं सर्ववरो वरः ॥ तद्दास्य प्रीतिदं चेतस्वांभो वद दुष्कृ
तिसंचमां ॥ हत्वाहि स्वशिरस्छेदं प्रदास्यामि हुताशने ॥ गंधर्ववचनं श्रुत्वा तमुवाच कृ
पानिधिः ॥ भक्तं दानं च भक्तेशो भक्तानुग्रहकातरः ॥ श्रीशंकरउवाच ॥ हरिभक्तिं हरे
र्दास्यं पुत्रं परमवैष्णवं ॥ चिरायुषं च गुणिनं शश्वत्सुस्थिरयौवनं ॥ ज्ञानिनं सुंदरवरं ४५

गुरुभक्तं जितेंद्रियं ॥ गंधर्वराजप्रवरं वरं मंगलमवाप्नुहि ॥ इत्युक्त्वा शंकरस्तस्मा जगा
म स्वालयं मुने ॥ गंधर्वराजसंतुष्ट आजगाम स्वमंदिरं ॥ प्रफुल्लमानसाः सर्वे मानवाः सि
द्धकर्मिणः ॥ नारदस्तस्य भार्यायां लेभे जन्म च भारते ॥ सुषाव पुत्रं सा हृष्टा पर्वते गंधमाद
ने ॥ गुरुर्वशिष्ठो भगवान्नाम चक्रे यथोचितं ॥ बालकस्य च तस्यैव मंगले मंगले दिने ॥ उप
शब्दो धिकारार्थश्च पूर्वबर्हणः पुमान् ॥ पूज्यानामधिको बालस्तेनोपबर्हणाभिधः ॥
॥इति श्री ब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखंडे नारदजन्मकथनं नाम द्वादशोध्यायः ॥ ॥१२॥
सौतिरुवाच ॥ ॥पुत्रोत्सवे च रत्नानि धनानि विविधानि च ॥ गंधर्वराजः प्रददौ ब्राह्मणे
भ्यो मुदान्वितः ॥ उपबर्हणस्तु कालेन हरेर्मंत्रं सुदुर्लभं ॥ वशिष्ठद्वारा संप्राप्य चकार दुष्क
रं तपः ॥ एकदा गंडकीतीरे तं च संप्राप्तयौवनं ॥ गंधर्वस्योरदस्त्रुमुर्च्छा मा पुष्पतत्त्रुहणं

ततस्तीव्रंतपः कृत्वा प्राणान्संत्यज्य योगतः ॥ पंचाशतावभुवस्य कन्याश्चित्ररथस्य च ॥ उ
पवर्हणगंधर्वं ताश्च तं वव्रिरे पतिं ॥ मुदमालां ददौ तस्मै कामुकः पितुराज्ञया ॥ गृहीत्वाता
श्च गंधर्वमुख्यो युवा सुस्थिरयौवनः ॥ दिव्यं त्रिलक्षवर्षं च रेमे रहसि कामुकः ॥ ततोपि सुचिरं रा
ज्यं कृत्वा ताभिः सार्धं निरंतरं ॥ जगाम ब्रह्मणः स्थानं हरिगायं जगौ मुने ॥ दृष्ट्वा सरंभारंभोरु
नर्त्तने कविनस्तनं ॥ बभूव स्खलनं तस्य गंधर्वस्य महात्मन ॥ ह्नुतं तत्याज्य संगीतं मूर्छां
प्राप समातले ॥ उच्चैः प्रहसुर्देवा ब्रह्मा कोपात्शशाप तं ॥ व्रजत्वं शूद्रयोनिं च गांधर्वं तनु
मुत्सृज ॥ कालेवेल्लवं संसर्गात्मत्पुत्रत्वं भविष्यसि ॥ विना विपत्ति महिमा पुंसा नैव न वे
त्तुतः ॥ सुखं दुःखं च सर्वेषां क्रमेण — न वेदिति ॥ इत्येव मुक्त्वा स विधिर्जगाम पुष्करोहृ
तं ॥ उपवर्हणगंधर्वस्तत्याज तां तनुं तदा ॥ मूलाधारं स्वाधिष्ठानं मणिपूरमनाहतं ॥

४६

विशुद्धमाज्ञाख्यं चेति निदित्वा षट्चक्रमेव च ॥ इडां सुषुम्नां मेध्यां च पिंगलां प्राणधारिणीं
सर्वज्ञानप्रदां चैव मनःसंयमनीं तथा ॥ विशुद्धां च विनिरुद्धां च वायुसंचारिणीं तथा ॥ तेजः
शुष्ककरां चैव बलपुष्टिकरीं तथा ॥ बुद्धिसंचारिणीं चैव ज्ञानजिह्मणकारिणीं ॥ सर्वप्राणह
रां चैव पुनर्जीवनकारिणीं ॥ एताः षोडशधा नाडीर्नीत्वा च संहंसमेव च ॥ मनसा सहितं ब्र
ह्मरंध्रमानीय योगतः ॥ स्थित्वा मुहूर्त्तमात्मानमात्मन्येव युयोजह ॥ जातिस्मरश्च योगींद्रः
संप्राप ब्रह्मशौनक ॥ वीणां त्रितंत्रीं दुष्प्राप्यां वामस्कंधे निधाय च ॥ शुद्धस्फटिकमालां च वि
धृत्य दक्षिणे करे ॥ संजल्पं परमं ब्रह्म वेदसारं परात्परं ॥ परं निस्तारबीजं च कृष्णइत्यक्षरद्वयं ॥
प्राच्यां कृत्वा शिरस्थानं पश्चिमे चरणद्वयं ॥ विधाय दर्भशयने शयानः पुरुषोत्तमं ॥ यथागंध
र्वराजस्तं दृष्ट्वा भार्य्यया सह तत्क्षणं ॥ योगेन ब्रह्मसंप्राप श्रीकृष्णं मनसा स्मरन् ॥ प

त्यश्च बांधवाः सर्वाः सर्वे विलपुरुरुदुर्भृशं । जग्मुः क्रमेण शोकार्त्ता मोहिता विष्णुमायया
पंचाशद्या स्त्रि तां मध्ये प्रधाना महिषी च या । साध्वी मालावती नाम्ना परमा प्रेयसी वरा । उच्चै
रुरोद सा तीव्रं कांतं कृत्वा स्ववक्षसि । इत्युवाच च शोकार्त्ता कांतं संबोध्य तत्र च । मालावत्युवाच
॥ हे नाथ विरमण श्रेष्ठ विदग्ध रसिकेश्वर । दर्शनं देहि मां बंधो निमग्नां शोकसागरे । विस्रस्त
केशवसने रम्ये नंदकानने । पुष्पभद्रानदीतीरे पुष्पाद्याने मनोहरे । चंदनाचलसान्नि
ध्ये चारुचंदनकानने । पुष्पचंदनतल्पे च चंदनानिलवासिते । गंधमादनशैलैकदेशे रम्ये
नदीतटे । पुंस्कोकिलनिनादे च मालिनीजालशालिनी । श्रीशैले श्रीवने दिव्ये श्रीनिवासनि
षेविते श्रीयुक्ते श्रीपदांभोजपूते सुतल्पे शुभे । परशयायां किशयायां वसंतरहसि त्वया । म ४७
या चदुर्दशामाईं तया च दूयते मन । सुधातुल्येन वचसा सिक्ताहं च पुरा त्वया । दूयते सततं

तेन परमात्मा तिदारुणः । साधुनाम हि संसर्गो वैकुंठादपि दुर्लभः । अहो ततोऽपि विच्छेदो मर
णादपि दुष्करः । तस्मात्तेषां च विच्छेदः साधु शोककरः परः । ततो वापि बंधुविच्छेदशोकः प
रमः दारुणः । ततो पत्यवियोगो हि मरणादतिरिच्यते । सर्वस्मात्पति विच्छेदो हि तत्परं नास्ति
संकटं । शयने भोजने स्नाने स्वप्ने जागरणेऽपि च । स्वामिविच्छेदं दुःखं च नूतनं नूतनं दिने दिने । स
र्वशोकं विस्मरेत्स्त्री स्वामिसंयोगमात्रतः । बंधुमन्यं न पश्यामि यं दृष्ट्वा विस्मरेत्पति । ना
तो विशिष्ट पश्यामि बांधवं स्वामिन्या विना । साध्वीनां कुलजातानां इत्याह कमलोद्भवः ।
हे दिगीशाश्च दिक्पाला हे धर्म हे प्रजापते । गिरिशा कमलाकांत पतिदानं च देहि मे ॥ इ
त्युक्त्वा विरहार्त्ता सा कन्या चीत्ररथस्य च । मूर्छां प्राप च तत्रैव दुर्गमे गहने वने । विचेत
ना तत्र तस्थौ कांतं कृत्वा स्ववक्षसि । परिपूर्णं दिवानक्तं सर्वदेवैश्च प्ररक्षिताः । प्रभाते

॥४८॥

चेतनां प्राप्य विललाप तु दुःखं मुहुः ॥ इत्युवाच पुनस्तत्र हरिं संबोध्य सा सती ॥ मालाव
त्युवाच ॥ हे त्वं जगतां नाथ नाथ हे जगद्गुरो ॥ त्वमेव जगतां पाता मां पाहि कथं प्र
भो ॥ अयं भर्त्तास्य नार्य्याहं ममेति च ममायया ॥ त्वमेव चात्मा सर्वेषां सर्वकारणं
गंधर्वः कर्म्मणा कांतः कांताहमस्य कर्म्मणा ॥ क गता कर्म्मभोगांते कुत्र संस्था प्रभो प्रि
यां ॥ को वा कस्याः पतिः पुत्रः का वा कस्य प्रिया प्रभुः ॥ संयुक्तिं विधाता चेद्विपुनक्ति च
कर्म्मणा ॥ संयोगे परमानंदो वियोगे प्राणसंकटं ॥ शश्वज्जगति मूढस्या नात्मारामस्य
निश्चितं ॥ नश्वरो विषयः सत्यं भोगश्च बांधवो नुविः स्वयं त्यक्तं सुखायैव दुःखायत्ता
जितपरेः ॥ तस्मात्संतः स्वयं त्यक्त्वा परमैश्वर्यमीप्सितं ॥ ध्यायंते तत्त्वतं लस्तपादप
द्मं निरापदः ॥ सर्वं त्यक्त्वा निःसंतः कास्मी लानवतीवं तु विनतो मत्यं विमूढा ये दातु ॥४७॥

र्हसि वांछितं ॥ न मे वांछामरत्वेन शक्रत्वे मोक्षवर्त्मनि ॥ इदं कांतवरं देहि चतुर्वर्गकरं परं
यावती कामिनी जाता जगत्यां जगदीश्वर ॥ कस्यै चिन्न हि दत्तस्य स्त्री तेन तथा त्वेदृशः पतिः
तस्मै दत्ता गुणाः सर्वे रूपाणि विविधानि च ॥ सुशीलानि च सर्वाणि चामरत्वं विना हरे ॥ रूपे
ण च गुणेनैव तेजसा विक्रमेण च ॥ ज्ञानेन शांत्या मंतुष्टा हरितुल्यः प्रभुर्मम ॥ हरिभक्तो
हरिसमो गांभीर्ये सागरो यथा ॥ दीप्त्या सूर्य्यतुल्यश्च शुद्धो वह्निसमस्तथा ॥ चंद्रतुल्यः
सुदृश्यश्च कंदर्पसमसुंदरः ॥ बुध्या बृहस्पतिसमः काव्यकर्त्ता समः सदा ॥ वाणीवः सर्वसा
स्त्रज्ञः श्रीमान्नारायणांगो रिव ॥ कुबेरतुल्यो धनवान् महान्दाता मनोरिव ॥ धर्मे धर्मसमो
धर्मी यः सत्यसत्यव्रताधिकः ॥ कुमारतुल्यस्तपसा माचारो ब्रह्मणा समः ॥ ऐश्वर्य्ये शक्रतु
ल्यश्च सहिष्णुः पृथिवी समः ॥ एवंभूतो मृतः कांतः प्राणमायांति मे कथं ॥ अहो सुराय

जन्नुजो घृतंनोकुंहस्मोभुवि ।लणेनायज्ञमाजश्च चरिष्यामिचलीलया ।नारायण॥
जगत्कांतमनोहमेवजगद्धि ।शीघ्रंजीवयमत्कांतमनायातांशापास्महं ।प्रजापते
पुत्रशापात्वप्रज्यो॰ महात्मते ।तवैवनाधिकारत्वंकरिष्यामधुनानवै ।हेशंभोज्ञांनलो
पेस्त्रकरिष्यामिशापेनचं ।धर्मलोपंचधर्मस्यकरिष्यामचलीलया ।यमादिकारंदू
रत्वंकरिष्यामिनसंशयः ।मत्यंकालंशयिष्यामिमृत्युंकन्यांसुनिष्ठुरां ।शपामिसर्वंत्रिव
जराव्याधिविनाधुना ।व्याधिनांजरयामृत्युर्नहिमुलयतेममः ।इत्युक्त्वाकौशिकीतीरं
जगामशाप्तुमेवतान् ।मालवतीमहामाध्वीशंबंकतास्ववहसि ।तांशप्तुमुद्यतांदृष्ट्वा
देवाब्रह्मपुरोगमाः ।प्रजग्मुःशरणंविष्णुंतीरंक्षीरपयोनिधि ।तत्रस्त्वातावतुष्टाव
परमात्मानमीश्वरं ।विष्णुब्रह्माजगत्कांतमीत्युवाचचमालवत् ।ब्रह्मोवाच ।उप

वर्हणपत्नीसाकन्याचित्ररथस्यच ।कांतहेतोश्चमांदेवानृशापेत्वंरक्षमाधव ।स्मरं
तिमाधवःसंतोजपंतियोगिनोमुदा ।स्वप्नेजागरणेचैवसर्वकार्येषुमाधवं ।शरणा
गतदिनार्त्तपरित्राणपरायण ।रक्षरक्षहृषीकेशब्रजामशरणंवयं ।प्रजामेपुत्रशा
पेनविहतासांप्रतंप्रभो ।अधिकारहतंमांचकरोतिमालतीसती ।सर्वाधिकारंब्रह्मां
डेत्वयादत्तंपुराप्रभो ।संपदेतादृशीनाथयास्यतैस्येवाधुनामम ।श्रीमहेश्वरउवाच॥
त्वयादत्तंमहाज्ञानंगुह्यंसर्वसुदुर्लभं ।बालमन्वंतरतपःफलेनप्रतिपादितं ।ऐश्वर्यं
बाधनंवापिविद्यावाविक्रमोथवा ।ज्ञानस्यपरमार्थस्यकलांनार्हतिषोडशीं ।सर्वज्ञा
तंसर्वगुह्यमतीवदुर्लभंपरं ।ममतत्वज्ञानरत्नंशापेनयातिशोषितः ।अहोपतिव्रता
तेजःसर्वेषांतेजसांपरं ।तेजोऽनलेननदग्धंमांरक्षरक्षहरेहरे ।धर्मउवाच ।सर्वरत्ना

॥५बी॥

त्परं रत्नं धर्म एव सनातनः ॥ यास्यत्येवंविधो धर्मस्त्वया दत्त पुरा विभो ॥ सप्तमन्वंतरं तपः
फलेन परमेश्वर ॥ आप्तो धर्मोऽधुनायाति शापेन योषितः प्रभो ॥ देवा ऊचुः ॥ यज्ञभागो
घृतभुजो वयमेव त्वया कृताः ॥ योषितः शापेन तत्सर्वं मधुनायाति माधव ॥ इत्युक्त्वा संयताः
सर्वे तस्थुस्तत्र नयार्दिताः ॥ एतस्मिन्नंतरे कस्मा वाग्बभूवाशरीरिणी ॥ यूयं गच्छत तन्मू
लं विप्ररूपि जनार्दनः ॥ पश्चाद्यास्यति शाम्पर्थमिति वीरहणाय च ॥ श्रुत्वा तद्वचनं दे
वाः प्रहृष्टमानसोन्मुखाः ॥ जग्मुर्मालावतीस्थानं कौशिकीतीरमीश्वराः ॥ तामेव ददृशुर्दे
वा देवी मालावतीं सती ॥ रत्नसारेंद्रभूषाभिरुज्ज्वलां कमलां कलां ॥ वह्निशुद्धां शुकाधानं
सिंदूरविंदुभूषितां ॥ बालचंद्रनप्रभांशांतां घोतयंती दिशस्त्विषा ॥ तपसेवा महद्धर्मवि
रसं चितते जसा ॥ प्रज्वलंती सप्रदीप्तशिखामेवं मनुत्तमां ॥ योगासनं कुर्वती च शाववद्रुः ॥५७॥

स्थलस्थितां ॥ सुरम्यां स्वामिनो वीणां बिभ्रती दक्षिणे करे ॥ अंतर्ज्ञन्यंगुष्टकोटिस्थां स्वच्छ
स्फटिकमालिकां ॥ भक्त्या स्नेहेन कांतस्य बिभ्रती योगमुद्रया ॥ चारुचंपकवर्णाभ्यां विष्टीर
त्नमालिनी ॥ यथा षोडशवर्षीयां शश्वत्सुस्थिरयौवनां ॥ बृहन्नितंबभारार्त्तां पीनश्रोणीप
योधरां ॥ पश्यंती शश्वत्स्यवमी शास्यस्मृतमरक्षा पुनः पुनः ॥ एवं भूतां च तां दृष्ट्वा देवास्ते विस्मयं
युः ॥ स्थकिता च ह्रणात्तत्र धार्मिको धर्मनीरवः ॥ ॥ इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखं
डे मालावतीविलापो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ तत्र स्थिता ब्राह्मणं देवा ब्रह्मे
शान पुरोगमाः ॥ ययुर्मालावती मूलं परं मङ्गलदायकाः ॥ मालावती सुरान् दृष्ट्वा प्रणनाम
पतिव्रता ॥ रुरोद कांतं संस्थाप्य देवानां सन्निधौ मुने ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र कश्चिद् ब्राह्मणबा
लकः ॥ आजगाम सुराणां च सभामतिमनोहरं ॥ दंडी छत्री शुक्लवासा बिभ्रत्तिलकं

सुज्वलं दीर्घपुस्तकहस्तश्च सुप्रसन्नश्च सुस्मितः । चंदनोक्षितसर्वांगः प्रज्वलन्
ब्रह्मतेजसा । सुराश्चक्षेमनाप्यतत्रैव विस्मृतान् विष्णुमायया । तत्रैवासमन्नामध्येता
रामध्येयपथाज्ञावशी । उवाच देवान् सर्वांश्च मलावतीं च विचक्षणः ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ कथम
त्र सुराः सर्वे ब्रह्मेशानपुरोगमाः । स्वयं विधाता जगतां स्रष्टात्र केन कर्मणा । सर्वब्रह्मांड
हंत्रापि हरश्च स्वयं विभुः । अहोरात्रजितां साक्षी धर्मश्च धर्मकर्मणां । कथं रविः कथं चंद्रः कु
धमत्र कुलाशनः । कथं कालो मृत्युकन्या कथं वात्र यमादयः । हे मालावति तत्क्रोडे शावः
कस्ते निशुष्कितः । जीवतायाः कथं मूले योषितश्च पुमान् शवः । इत्युक्त्वा तांश्च तां विप्रो विर
राम सन्नातले । मालावती तं प्रणम्य समुवाच विचक्षणं ॥ मालावत्युवाच ॥ आनंदपू
कं वंदे विप्ररूपं जनार्दनं । तुष्टा देवा हरिस्तुष्टो यस्य पुष्पजलेन च । अवधानं कुरु वि ॥५१॥

मोऽज्ञो कार्त्तीया निवेदने । समाकल्पांसतां त्रासच्छोघ्याद्योगपत्नपावकं । उपबर्हणभार्याहं कु
न्या चित्ररथस्य च । सर्वे मालावती कृत्वा वरं लिमुनिपुंगव । दिव्यं लक्षयुगं रम्ये स्थाने स्थाने
मनोहरे । कृतं क्रीडा च स्वच्छंदमनेन स्वामिना सह । प्रियस्नेहो हि साध्वीनां याकत्तविप्रेद्ध योषि
तां । सर्वशास्त्रानुशास्ता कोजानासि त्वं विचक्षण । अस्मात् ब्रह्मणः शापात् प्राणांस्तत्याजम
स्वतिः । देवानुदिश्य पविलपे यथा जीवतिमत्पतिः । स्वकार्यसाधने सर्वे व्यग्राश्च जगतीतले । ना
धीवा भावं न जानाति केवलं स्वार्थतत्परः । सुखं दुःखं भयं शोकं संतापः कर्मणो नृणां । ऐश्वर्यं
परमानंदो जन्म मृत्युश्च मोक्षणं । देवाश्च कर्मजनकाः दातारः कर्मणां फलं । कर्त्तारः कर्मवृ
क्षाणां मूलोच्छेदं च लीलया । नहि देवात्परो बंधु नहि देवात्परो बली । दयावान्नहि देवाच्चन
च दाता लाघवपरः । सर्वान् देवान् वरं याचे पतिदानं ममेप्सितं । धर्मार्थकाममोक्षाणां फलदां

श्वसुरःपुमान्। यदिदास्यंनिरेषामेकांनदानंयथेप्सितं। भद्रंनदान्यथातेभ्योदास्यामि
स्त्रीवधंध्रुवं। शपिष्यामिचसर्वांश्चदारुणंदुर्निवारकं। इतिकार्य्यंसतीशापस्तपसा
स्तपसाकेनवार्य्यते। इत्युक्त्वामालतीसाध्वीशोकार्त्तासुरसंसदि। विररामद्विजश्रेष्ठस्ता
मुवाचचशौनक॥ ब्राह्मणउवाच॥ कर्म्मणाफलदातारोदेवाःसत्यंचमालतिः नस
द्यःसुचीरेणैवधान्येकृषकवन्दनं। गृहीत्वाकृषकद्वाराक्षेत्रेधान्यंवपेत्सति।
तदंकुरोभवेत्कालेकालेवृक्षःफलान्यपि। कालेसुपक्वोभवतिकालेप्राप्नोतितद्गृही
एवंसर्वंसमुत्पन्नंचिरेणकर्म्मणाफलं। अपृष्ठंवपतिसंसारेगृहस्थोविसुमभाग्यया
।।कालेनदकुलीरोवृक्षःकालेप्राप्नोतिनफलं। पुण्यवान्पुण्यभूमौचकरोतिसुचि ।।५२।।
रंतपः। तेषांचफलदातारोदेवामानेचपाहिकाः। ब्रह्मणानांमुखक्षेत्रेश्रेष्ठेन्यसर

एवंच। योयेभ्युद्धोतिभक्त्याचसतत्प्राप्नोतिनिश्चितं। नवलंनचसौदर्य्यनस्वर्य्यनधनं
सुतः। नैवस्त्रीनचसत्कांतःकिभवेत्तपसाविना। सेवतेप्रकृतियोहिभक्त्याजन्मनिजन्मनि
नलभेत्सुंदरीकांतांविनीतांचगुणान्वितां। श्रियंचनिश्चलांपुत्रंपौत्रंभूमिधनंप्रजां। प्रकृते
श्चवरेणैवलभेद्भक्त्यौकेवलीलया। शिवंशिवस्वरूपंचशिवदंशिवकारणं। ज्ञानानंदंमहा
त्मानंपरंब्रह्मसुंजयंपरं। नमीशंसेवतेयोहिभक्त्याजन्मनिजन्मनि। पुमान्प्राप्नोतितांसत्कांतां
कामिनीचापिसत्पतिं। विद्यांज्ञानंसुकवितांपुत्रंपौत्रंपरांश्रियं। वरंधनंविक्रमंचभवेद्द्रव
रेणसः। ब्राह्मक्षेत्रेणंभजतेयोहिजनेत्सोपिप्रजांश्रियं। विद्यामैश्वर्य्यमानंदंवरेणब्रह्म
णोनरः। योनरोभजतेभक्त्यादिननाथंदिनेश्वरं। विद्यामारोग्यमानंदधनंपुत्रंलभेद्ध्रुवं। गणे
श्वरंयोभजतेदेवदेवंसनातनं। सर्वाग्रपूज्यंसर्वेशंभक्त्याजन्मनिजन्मनि। विघ्ननाशोभ

वेत्तस्य स्वप्ने जागरणेन निशं ॥ परमानंदमैश्वर्य्यं पुत्रपौत्रधनप्रजाः ॥ ज्ञानं विद्यां सुकवितां
लभते तद्वरेण च ॥ भजते यो हि विष्णुं च लक्ष्मीकांतं सुरेश्वरं ॥ वरार्थी चेल्लभेत्सर्वं निर्वाण
मप्यथाध्रुवं ॥ सत्यं निषेव्य पातारं सत्यं सत्यं लभेन्नरः ॥ सर्वं तपः सर्वधर्मं यज्ञाः कीर्त्तिमनु
त्तमां ॥ विष्णुं निषेव्य सर्वेशं यो मूढो न लभते नरं ॥ विडंबितो विधात्रा सो मोहितो विष्णुमा
यया ॥ मायानारायणीशाना सर्वप्रकृतिरीश्वरीः ॥ सा कृपां कुरुते यं च विष्णुमंत्रं ददाति तं
॥ धर्मवियो भजते धर्मं सर्वधर्मं लभेद्ध्रुवं ॥ इह लोके सुखं भुक्त्वा याति विष्णोः परं पदं ॥ यो
यं देवं भजेद्भक्त्या स च तं देवं लभते च तं ॥ काले पश्चात्तेन सार्द्धं परं विष्णोः पदं व्रजेत् ॥ श्रीकृष्णं
भजते यो हि निर्गुणं प्रकृतेः परं ॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां सेव्यं बीजं परात्परं ॥ अक्षरं परमं ब्र
ह्म भगवंतं सनातनं ॥ साकारं च निराकारं ज्योतिः स्वेच्छामयं विभुं ॥ सर्वाधारं च सर्वेशं

परमात्मानमीश्वरं ॥ निर्लिप्तं साक्षिरूपं च भक्तानुग्रहविग्रहं ॥ जीवन्मुक्तः स सद्यो हि निर्वाणं ल
भते सुधीः ॥ स सर्वं मन्यते तुच्छं सालोक्यादिचतुष्टयं ॥ ब्रह्मत्वममरत्वं वा मोक्षं यद्यक्षरं श्रुति ॥ ऐ
श्वर्य्यं लोष्ठतुल्यं च नश्वरं नैव मन्यते ॥ इंद्रत्वं च मनुत्वं च चिरंजिवित्वमेव वा ॥ जलबुद्बुदवद्दृ
शाति तुच्छं न गण्यते ॥ स्वप्ने जागरणे सोपि दास्यं सेवां च वांछति ॥ दास्यं विना न याचेत श्रीकृष्ण
स्य पदं परं ॥ सादात त्रैहढां भक्तिं लब्ध्वा पूर्णो निरंतरं ॥ परिपूर्णतमं ब्रह्म निषेव्य सुस्थिरः स
दाः ॥ आत्मनः कुलकोटिं च शतं मातामहस्य च ॥ श्वसुरस्य शतं पूर्वं मुद्धृत्य चावलीलया ॥
दासं दासि प्रसूं भार्य्यां पुत्रादपि परं च तान् ॥ उद्धरेत्कृष्णभक्तः स्वगोलोकं याति निश्चितं ॥ ताव
द्गर्भं वसेत्कामी तावती यमयातना ॥ तावद्रहं च भोगो थी यावत्कृष्णं न सेवते ॥ गुरुवक्त्रा
द्विष्णुमंत्रं यस्य कर्णे प्रविश्यति ॥ यमस्तल्लिपिश्वतं दूरं करोति तत्त्वक्षणं नियां ॥ मधुपर्कादिकं ब्र

स्यापुरेवनमिन्नियोजयोजयत्॥ अहोविलंघ्यमल्लोकंमार्गेणानेनयास्यति॥ दुरितानि
चमितानिकोटिजन्मकृतानिच॥ तंविहायपलायंतेवैनतेयंयथोरगाः॥ पुरातनंकृतंकर्म
यद्यत्तस्यशुभाशुभं॥ छिनत्तिकृष्णचक्रेणतीक्ष्णधारेणसंततं॥ तंविहायजरामृत्युर्याति
चकृमियासति॥ अन्यथाशतखंडंतांकुरुतेचसुदर्शनः॥ निःशंकोयातिगोलोकंविहाय
मानवितनुं॥ गत्वादिव्यांतनुंधृत्वाश्रीकृष्णंसेवतेसदा॥ यावत्कृष्णोहिगोलोकेतावद्भक्तोव
सेत्सदा॥ निमेषंमन्यतेदासोनेश्वरंब्रह्मणोयव॥ ॥इतिश्रीब्रह्मवैवर्त्तेमहापुराणे
ब्रह्मखंडेसौतिशौनकसंवादेचतुर्दशोऽध्यायः॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥केनरोगेनेण
हिमृत्योधुनासाधितवप्रियः॥ सर्वरोगचिकित्सांचजानामिचचिकित्सकात्॥ मृत्तत्तुल्यंमृ ॥५४॥
तंरोगास्समाहाम्यंतरेसति॥ महाज्ञानेनतंजीवंजीवयाम्यवलीलया॥ जरामृत्युयमंका

लंव्याधिमानीयत्वपुरः॥ निवध्यदातुंशक्तोहंव्याधैरज्जापशुंयथा॥ यतोनसंचरेद्व्याधिर्देहे
षुदेहधारिणः॥ व्याधिनांकारणंयद्यत्सर्वंजानामिसुंदरि॥ यतोनसंचरेद्व्याधिबीजंदुष्ट
ममंगलं॥ तदुपायविजानामिशास्त्रतत्वानुसारतः॥ योवायोगेनस्वेदेनदेहत्यागंकरोति
च॥ तस्यतांजीवनोपायंजानामियोगधर्मतः॥ ब्राह्मणस्यवचःश्रुत्वास्फीतामालावतीसती
सस्मितास्निग्धचित्तासातमुवाचप्रहर्षिता॥ ॥मालावत्युवाच॥ ॥अहोश्रुतंकिमाश्चर्य्यंवच
नंबालवक्रतः॥ वयसातिशिशुर्दृष्टोज्ञानेयोगविदांपरं॥ त्वयाकृताप्रतिज्ञाचकांतंजीव
यितुंमक्षम॥ विपरीतंनसद्गाक्यंततद्वृणंजीवितःपतिः॥ जीवयिष्यसिमत्कांतंपश्चाद्वेद
विदांवरः॥ यद्यत्स्वेच्छामिसंदेहात्तत्त्ववान्वक्तुमर्हति॥ समायांजीवितेकांतेतस्यजीवस्यसन्नि
धौ॥ त्वांहिप्रष्टुंनहंविद्यमाने——मदीश्वरे॥ एतेब्रह्मादयोदेवाविद्यमानाश्चसंसदि॥ त्वमेव

वेदविदांश्रेष्ठेनचकश्चिन्मदीश्वरः। नारीरहतिनर्त्ताचेत्नकोपिरवंडितंह्ममः। प्रशास्तिक
रोतियदिसनकोपिरक्षितात्नुवि। एवंवतन्नकारेवाशाकेवाब्रह्मरुद्रयोः। स्त्रीपुंसावश्ववोढ
व्यः स्वामीकर्त्ताचयोषितां। स्वामिकर्त्ताचहर्त्ताचशास्तापोष्टाचरक्षिताः। अभीष्टदेवःपूज्यश्च
नगुरुःस्वामिनःपरः। कन्यासत्कुलजातायासाकांतवसवर्त्तिनी। स्वास्वतंत्राचसादुःशास्वभा
वात्कुटिलाध्रुवं। दृष्ट्वापरपुंसांसंचमेवलेयानराधमा। साविदतिपतिशिवंस्वदसत्वंसप्र
सूतिका। उपवर्हणनाम्न्याहंकन्याचित्ररथस्यचवभ्रगंधर्वराजस्यकांतनकासदाद्विज। सर्वं
कालयितुंशक्तस्त्वंचवेदविदांवर। सभामध्येसमाक्रायतान्नत्यक्तंचकारह। ददर्शमृत्यु
कन्यांचप्रथमेमालंतीसती। महोग्ररूपंविकटंग्रीष्मसूर्यसमप्रभं। षद्वक्त्रंषोडशान्तु ॥५५॥
जंचतुर्विंशतिलोचनं॥ षटपादंकृष्णवर्णंचरक्तांवरधरंपरं। देवस्यदेवंविचित्रकृतंसर्वसं

हाररूपिणं। कालाधिदेवंसर्वेषंशंभगवंतंसनातनं। ईषद्धास्यप्रसन्नास्यमक्षमालाकरंप
रं। जपंतंपरमंब्रह्मकृष्णमात्मनमीश्वरं। सतोददर्शपुरतोव्याधिसंघानडुयार्जन्। वयसातिनह
वद्धान्स्वनोधाभन्मात्सन्निधौ। स्थूलपादंकृष्णवर्णंधर्मिष्टंरविनंदनं। जपंतंपरमंब्रह्मभगवंतं
सनातनं। धर्माधर्मविचारज्ञंपरंधर्मस्वरूपिणं। पापिनांदृष्टीमपिशास्तारंददर्शपुरतोयमं। ६
तारश्चदृष्ट्वाचनिःशंकाभ्रेपप्रच्छप्रथमंयमं। मालावतीमहासाध्वीप्रष्टव्यवदनेक्षणे॥ माला
वत्युवाच॥ हेधर्मराजधर्मिष्टधर्मशास्त्रविशारद। कालेवतिक्रमेकांतंकथंहरसिमेविभो॥ य
मउवाच॥ अप्राप्तकालोम्रियतेनकश्चिज्जगतीतले॥ ईश्वरउवाच॥ ईश्वराज्ञांविनामाध्वि
नान्तंचालयाम्यहं। त्वमहंकल्पयाम्येवपृच्छतांकेनहेतुना॥ मालावत्युवाच॥ त्वमपिस्त्री
मृत्युकन्येजानासिस्वामिवेदनां। कथंहरतिमत्कांतंजीवितायांमयिप्रिये॥ मृत्युकन्योवाच॥

||५६||

पुराविस्वसृजामिश्यहमेवात्रकर्मणि ॥ नचक्षमापरित्यक्तुंबकुनातपमासति ॥ सतीसं(
तीनांमध्येचकाचित्तेजस्विनीवरा ॥ मामेवनस्ममाक्तुंक्षमायदिनवेद्भवे ॥ सर्वांछ्रशंतिरेवे
हतदाभवतिसुंदरि ॥ पुत्राणांस्वामिनःपश्चाद्भवितायद्भविष्यति ॥ कालेनप्रेरिताहंचमत्पुत्रा
व्याधयश्चवै ॥ मनमत्सुतानांदोषश्चनचमेश्रृणुनिश्चितं ॥ इछकालंमहात्मानंधर्मज्ञंधर्मसं
संसदि ॥ तदायद्दुचितंभद्रेतत्करिष्यसिनिश्चितं ॥ मालावत्युवाच ॥ हेकार्मुककर्मणांसाक्षि ल
न्धर्मरूपसनातन ॥ नारायणांशंभगवान्नमस्कृत्यैत्वंपरायच ॥ कथंहरसिमत्कांतं
जीवितायांमयिप्रभो ॥ जानासिसर्वदुखंचत्वंसर्वज्ञकृपानिधे ॥ कालपुरुषउवाच ॥ कोवाहं
कोयमःकाचमृत्युकन्याचव्याधयः ॥ कथंवयंभ्रमामेमेमेनेतंमीशाज्ञापरिपालकाः ॥ ||५६||
यस्यस्पर्शंचप्रकृतिर्ब्रह्मविस्नुशिवादयः ॥ सुरामुंद्रांमुनयोमानवाःसर्वजंतवः ॥ ध्यायं
च

तेतस्यदासोत्रेयोगिनश्चविचक्षणाः ॥ जपंतिशास्वतनामानिपुण्यानिपरमात्मनः ॥ यद्भयाद्वा
तिवालोयंसूर्य्यस्तपतियद्भयात् ॥ स्वशाब्रह्माज्ञयायस्ययाताविस्नुर्यदाज्ञया ॥ संहर्त्ताशंकरः
सर्वजगतांयस्यशासनात् ॥ धर्मस्यकर्मणांसाक्षीयस्याज्ञापरिपालकः ॥ कालश्चकांग्रहाःसर्वेभ्र
मंतियस्यशासनात् ॥ दिगीशाश्चैवदिक्पालायस्याज्ञापरिपालकाः ॥ यस्याज्ञयाचतरवपुष्पाणिच
फलानिच ॥ बिभ्रत्येवदधंदत्येवकालेमालावलीसती ॥ यस्याज्ञयाजलाधाराःसर्वाधारावसुंध
रा ॥ क्षमावतिचस्थिरकंपिताचभयेनच ॥ महसामोहितामायामाययायस्यसंततं ॥ सर्वप्र
सूर्याप्रकृतिःसानीतायद्भयादहो ॥ यस्यांतंनविदुर्वेदावस्तूनांनावकामरवाः ॥ पुराणानिचस
र्वाणियस्यैवस्तुतिपावकाः ॥ सर्वेश्वरःकालकालोमृत्योर्मृत्युःपरात्परः ॥ सर्वविघ्नविनाशायतं(
कृष्णंपरिचिंतय ॥ सर्वानीश्चभर्त्तारंप्रदास्यतिकृपानिधि ॥ इमेयत्प्रेरिताःसर्वेसदातांमर्व

॥५७॥

संपदां ॥ इत्युक्त्वा कालपुरुषो विरराम च शौनक ॥ कथां कथितुमारेभे पुनरेव च ब्राह्मणः
॥ ॥ इति श्री ब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे मालावतीकालपुरुषसंवादे पंचदशोध्यायः ॥ ॥
॥ ब्राह्मण उवाच ॥ दृष्टः कालोपमो मृत्युकन्या व्याधिगणा अहो कस्तेधुना च संदेहं त्व
दृष्ट कन्यके शुभे ॥ ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा हृष्टा मालावती सती यन्मनो निहितं प्रश्नं चका
र जगदीश्वरं ॥ मालावत्युवाच ॥ त्वया यत्कथितो व्याधिः प्राणिनां प्राणहारकः तत्कारणं
च त्रिविधं सर्वदेवनिरूपितं यतो न संचरेद्व्याधिर्दुर्निवारो श्रुतो बह तमुपायं च साकल्यं
भवान्वक्तुमिहार्हति यद्यस्त्येष मदृष्टं वा ज्ञातमज्ञातमेव वा सर्वं कथय यद्दत्तं गुरुदत्त
नवत्सलः ॥ मालावती वचः श्रुत्वा विप्ररूपी जनार्दनः संहितां वक्तुमारेभे संहितार्थां च
वैद्यकीं ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ वंदे तं सर्वतत्त्वज्ञं सर्वकारणकारणं वेदं वेदांगबीजस्य बी ॥५७॥

जश्रीकृष्णमीश्वरं ॥ यदीशश्चतुरो वेदान्ससृजे मंगलायनान् सर्वमंगल्यमांगल्यबीज
रूपः सनातनः ॥ ऋग्यजुःसामवेदाख्यान्दृष्ट्वा वेदान्प्रजापतिः सविचिंत्य च तेषां चैवायु
र्वेदं चकार सः ॥ कृत्वा तु पंचमं वेदं भास्कराय ददौ विभुः स्वतंत्रसंहितां तस्माद्भास्करश्च च
कार सः ॥ कृत्वा तु पंचमं वेदं भास्कराय ददौ विभुः स्वतंत्रसंहितां तस्माद्भास्करश्च चकार सः ॥
भास्करश्च स्वशिष्येभ्य आयुर्वेदं स्वसंहितां प्रददौ पाठयामास ते चक्रुः संहितास्ततः ॥ तेषा
नामानि विदुषां तंत्राणि तत्कृतानि च व्याधिप्रणाशबीजानि साध्वि मत्तो निशामय ॥ ध
न्वंतरिर्दिवोदासः काशीराजोश्विनीसुतौ नकुलः सहदेवोर्किश्च्यवनो जनको बुधः ॥ जाबा
लो जाजलिः पैलः करठोगस्त्य एव च एते वेदांगवेदज्ञाः षोडश व्याधिनाशकाः ॥ चिकित्सा
तत्त्वविज्ञानं नाम तंत्रं मनोरमं धन्वंतरिश्च भगवान्चकार प्रथमे सति ॥ चिकित्सादर्पणं

नामदिवोदासस्य — रसः । चिकित्साकौमुदीदिव्यां काशीराजश्चकार सः । चिकित्सासारतं
त्रंच भ्रमघ्नं चाश्विनीसुतौ । तंत्रं वैद्यकसर्वस्वं नकुलश्च चकार सः । चकार सहदेवश्च व्याधिसि
धुविमर्दनं । ज्ञानार्णवं महातंत्रं यमराजश्चकार ह । च्यवनो जीवदानं च चकार भगवानृषिः
चकार जनको योगी वैद्यवैद्यहवंजनं । सर्वसारं चंद्रसुतो जाबालस्तंत्रसारकं । वेदांगसा
रं तंत्रं च चकार जाजलिर्मुनिः । पैलो निदानकरयस्तंत्रं सर्वधरं परं । वैधनिर्णयतंत्रं च
चकार कुंभसंभवः । चिकित्साशास्त्रवीजानि तंत्राण्येतानि षोडश । व्याधिप्रणाशवीजानि
बलाधानकराणि च । मथित्वा ज्ञानमंथेन वायुर्वेदपयोनिधिं । ततस्तंत्राण्यंगहरुर्न ५८
वनीतानि कोविदाः । एतानिक्रमशो दृष्ट्वा दिव्यां भास्करसंहितां । आयुर्वेदस्यैवि सर्वबी
जं जानामि — सुंदरि । व्याधेस्तत्वपरिज्ञानं वेदनायाश्च निग्रहः । एतद्वैद्यस्य वैद्यत्वं

न वैद्यप्रभुरायुषः । आयुर्वेदस्य विज्ञाता चिकित्सासु यथार्थवित् । धर्मिष्टश्च दयालुश्च ते
न वैद्यः प्रकीर्तितः । जनकः सर्वरोगाणां दुर्वारो दारुणज्वरः । शिवभक्तश्च योगिश्च निष्ठुरो नि
हताकृति । भीमस्त्रिशिरा षड्भुजो नवलोचनः । भस्मप्रहरणो रौद्रः कालांतकयमोपमः ।
मंदाग्निस्तस्य जनको मंदाग्नेर्जनकस्त्रयः । पित्तश्लेष्मसमाराश्च प्राणिनां दुःखदायकः । वायु
जः पित्तजश्चैव श्लेष्मजश्च तथैव च । ज्वरभेदाश्च त्रिविधाश्चतुर्थश्च त्रिदोषजः । पांडुश्च काम
लः कुष्टः शोथः प्लीहा च शूलकः । ज्वरातिसारग्रहणीकासक्षणहलीमकाः । मूत्रकृछ्रश्च गु
ल्मश्च रक्तदोषविकारजः । अर्शो मेहनः कुब्जो गोदश्च गलगंडकः । भमरी सन्निपातश्च वि
षूचिरारुणीसति । एषां भेद प्रभेदेन चतुषष्टी रुजः स्मृता । मृत्युकोन्या सुतश्चैते जरास्तस्याः
श्च कन्यका । जरा च भ्रातृभिः सार्द्धं शाश्वद्भ्रमति भूतले । एते वा पापवेत्तारं नागच्छंति च संयतं

॥५९॥

पलायंतेचतंदृष्ट्वावैनतेयमिवोरगाः। चत्वर्जलंचव्यायामः पादाधस्तैलसेवनं। कर्णयो
र्मूर्ध्नितैलंचजराव्याधिविनाशनं। वसंतेभ्रमणंवह्निसेवास्वल्पंकरोतिय। बालांचसेवतेका
लेजरातंनोपगच्छति। वातशीदकस्नायीसेवतेचंदनद्रव्यं। नोपयातिजरातंच। निदाघेऽनि
लसेवनं। प्रावृष्युष्णोदकस्नायीघनतोयंनसेवते। समयेचसमाहाराजरातंनोपगच्छ
ति। स्नातस्नायीचहेमंतेकालेवह्निंचसेवते। भुक्तेनवान्नमुष्णंचजरातंनोपगच्छति। शिशि
रेष्णकवह्निंचनवोष्णान्नंचसेवते। एवोष्णोदकस्नायीजरातंनोपगच्छति। सद्योमांसन
वान्नंचबालास्त्रीक्षीरभोजनं। घृतचीसेवतेयोहिजरातंनोपगच्छति। भुंक्तेसदन्नंक्षुत्काले
तृष्णापीपायतेजलं। नित्यंभुक्तेचतांबूलंजरातंनोपगच्छति। शुष्कमांसंस्त्रियोवृद्धा ॥५९॥
बालार्कस्तरुणंदधि। संसेवंजरायातिप्रहृष्टाच्चात्मनिःसह। रात्रौयेदधिसेवंतेपुं

श्चलाश्चरजस्वलाः। तानुपैतिजरादृष्ट्वाभ्रातृनिःसहसुंदरी। रजस्वलाचकुलटाचावी
राजारद्रुतिकाः। शूद्रजायकपत्नीयाश्चनुहीनाचयासति। योहितासामलभोजीब्रह्म
हत्यांलभेत्तस। तेनपापेनसार्द्धंसाजरातमुपगच्छति। पापानांव्याधिनिःसार्द्धंमित्रता
संततंध्रुवं। पापंव्याधिजराबीजंविघ्नबीजंचनिश्चितं। पापेनजायतेव्याधिःपापेन
जायतेजरा। पापेनजायतेदैन्यंदुःखंशोकंभयंकलिः। तस्मात्पापंमहावैरंदोषबीजंममं
गलं। नाचरेत्संततंसंतोनाचरंतेभयातुरा। स्वधर्माचारयुक्तंचसदातीर्थनिषेवकं। रोगा
द्रवंतितंदृष्ट्वावैनतेयमिवोरगाः। एताज्ञानसेवेतव्याधिसंहस्रदुर्जयः। सर्वबोधमस
येकालेसर्वग्रहिष्यति। ज्वरश्चसर्वरोगाणांजनकःसमितःसति। पित्तश्लेष्मसमाचारश्च
ज्वरश्चैस्पसनकास्त्रयः। एतेयथासंचरंतित्वयंयांतिचदेहिषु। तमेवविविधेपापंसाधिम

॥६७॥ न्नोनिशामय। क्षुधितोत्पद्यमानाया महाराजा वएवच। प्राणिनायायते पित्तंचक्रे चमणि
पूरके। तालबिल्वफलंभुक्त्वाजलपानंचतत्क्षणं। तदेवनुभवेत्पित्तंसद्यःप्राणहरंपरं। तक्रो
दकंचशारदिनादेतिक्तंविशेषतः। दैवग्रस्तश्चयोभुंक्तेपित्तंतस्यप्रजायते। सशर्करंचधाना
कंपिष्टंशीतोदकान्वितं। चनकंसर्वगव्यंचदधितक्रविवर्जितं। क्षितालफलंपक्कंस
र्वमेत्तवमेवच। आर्द्रकंमुहस्रपंचतिलपिष्टंसशर्करं। पित्तक्षयकरंसद्यो बलपुष्टिप्र
दपरं। पित्तनाशंचतद्भोजमुक्तमन्यंनिबोधमे। भोजनानंतरंस्नानंजलपानंविनातथा। ति
लतैलंस्निग्धतैलंस्निग्धमामलकोद्भवं। पर्युषितोमंतकंचपक्वरंभाफलंदधि। मायांतु
शर्करातोयंसुस्निग्धजलसेवनं। नारिकेलोदकंरुक्षस्नानंपर्युषितजलं। नरमुंजाफ ॥६७॥
लंपक्वंसुपक्वकर्कटीफलं। खातस्नानंचवर्षासुमूलकंश्लेष्मकारणं। भ्रमरंध्रेवतज

न्ममहद्वीर्य्यविनाशनं। वह्निस्वेदंनगनंगंपक्कतैलविशेषकं। व्रणेशुष्कनक्षंचसुपक्व
हरिलकी। पिडारकमयंपक्वंचरंभाफलंमपक्वकं। वेशवारःसिंधुवारमनारमपानकं। स
द्यलंसेचना चूर्णंसद्यलंशुष्कशर्करं। मारीचपिप्पलंशुष्कमार्द्रकंजीरकंमधु। द्रव्याण्येता
निगोधर्विसद्यश्लेष्महराणिच। बलपुष्टीकराण्येववायुवीजंनिशामय। भोजनानंतरंसद्यो
गमनंधावनंतथा। छेदनंवह्नितापश्चशस्त्रङ्गमणमैथुनं। रक्षांगस्त्रीगमनंचैवमनःसं
तापएव। अविरुद्धमनाहारंयुद्धंकलहमेवच। कटुवाक्यंभयंशोकःकेवलंवायुकारणं।
आज्ञाख्यचक्रेतज्जन्मविनाशायतदौषधं। पक्वरंभाफलंचैवसवीजशर्करोदकं। नारिके
लोदकंचैवसद्यस्तक्रंसुमिष्टकं। माहिषदधिमिष्टंचकेवलंवासशर्करं। सद्यःपर्युषितान्नंच
सौवीरशीतलोदकं। पक्वतैलविशेषंचतिलतैलंचकेवलं। लांगलीतालखर्जुरमस्त्रमाम

६१

लक्षीद्रवं ॥ शीतलोष्णोदकस्नानं सुस्निग्धचंदनं द्रवं ॥ स्निग्धपद्मपत्रतल्पं सुस्निग्धव्यजना
नि च ॥ एतत्ते कथितं वत्से मद्यो वायुप्रणाशनं ॥ वा पवस्त्रिविधः पुंसां क्लेशसंतापकामजाः
व्याधिसंघस्य कथितस्तंत्राणि विविधानि च ॥ तानि व्याधिप्रणाशाय कृतानि सद्भिरेव च ॥
तंत्राण्येतानि सर्वाणि व्याधिक्षयकराणि च ॥ रसायनादयो येषु चोपायास्तु सुदुर्लभाः ॥
न शक्य कथितुं साचियाथार्थ्यं वत्सरेण च ॥ तेषां च सर्वतंत्राणां ज्ञातानां च विचक्षणे ॥ केनरो
गेन त्वत्कांतो मृतः कथय शामने ॥ तदुपायं करिष्यामि येन जीवं दयं सति ॥ सौतिरुवाच ॥
ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा कन्या चित्ररथस्य च ॥ कथां कथयितुमारेभे सा गंधर्वा प्रहर्षिता ॥
मालावत्युवाच ॥ योगेन प्राणांस्तत्याज ब्रह्मणः शापहेतुना ॥ मानायां लज्जितः कांतो मम ६१
विप्र निशामय ॥ सर्वं संश्रुतमपूर्वं च संभाषणं मनोहरं ॥ सवेङ्ग वेदतः केशो मरुक्षसं

द्विपद्विनां ॥ अधुना मत्प्रभोः प्राणदानं देहि विचक्षणे ॥ नत्वा वः स्वामिन्या सार्द्धं यास्यामि स गृ
हं सति ॥ मालावतीवचः श्रुत्वा विप्ररूपी जनार्दनः ॥ सा शं जगाम देवानां शीघ्रं विप्र वदंतिका
न् ॥ ॥ इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे ब्रह्मखंडे मालावतीविष्णुसंवादे चिकित्साप्रथ
नो षोडशोध्यायः ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ दृष्ट्वा द्विजं देवसंघः प्रत्युत्थानं चकार ह ॥ परस्परं
च संभाष्य भाषावत्न्न वत्तत्र संसदि ॥ मालं त्वबुधिरे देवाः श्रीहरिं विप्ररूपिणं ॥ पौर्वापर्य्यं विस्मृ
ताश्च मोहिता विष्णुमायया ॥ सुरान्संबोध्य विप्रश्च वाचा मधुरया द्विजः ॥ उवाच सत्संप
रमं प्राणिनां यत्सुशोभावहं ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ उपबर्हणभार्येयं कन्या चित्ररथस्य च ॥
पत्या चेजीवदानं च स्वामिनः शोककर्षिता ॥ अधुना किमनुष्ठानमस्य कार्यस्य निश्चि
तं ॥ तन्मां ब्रूहित सुराः सर्वे नित्यं यत्समयोचितं ॥ शंभुकामान्सुरान्सर्वान्माध्वी तेजस्विनीव

रा ॥ अहेतुमाय युष्माकमागतो बोधितासतां ॥ कृतिः कृताच युष्माभिः स्वेते द्विपे हरे
रपि ॥ युष्माकमीशो विष्णुश्च कथमेवात्र नागतः ॥ बभूवाकाशवाणीति यस्याघास्यति केश
वः ॥ विपरीतं कथं चूतं प्राणीवाक्यं मचंचलं ॥ ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा स्वयं ब्रह्मा जगद्गुरु
रुवाचवचनं सत्यं हितं परममंगलं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ मत्पुत्रो नारदः शप्तो गंधर्वश्चोपवर्हणः
योगेन प्राणांस्तत्याज पुनः शापान्ममैव हि ॥ कालं च स्वयुगं प्राप्य छितिरस्य महीतले ॥ शू
द्रयोनितलः प्राप्य नवित्यमत्पुतः पुनः ॥ अस्य कालावशेषस्य किंचिदस्ति द्विजोत्तम ॥ तच्चुव
र्षसहस्रं तु वायुरस्यास्ति संप्रतं ॥ दास्यामो जीवदानं च स्वयं विष्णोः प्रसादतः ॥ यथानोनक्र
स्यतलशांपस्तत्करिष्यामि निश्चितं ॥ नागतो हरिरत्रेति यत्त्वयो कथितं द्विजः ॥ हरिः सर्वं ॥६२॥
त्रसर्वात्मा विग्रहकुंतत्र्यामनः ॥ स्वेछामयः परं ब्रह्म भक्तानुग्रहविग्रहः ॥ सर्वयत्रय

तिसर्वज्ञः सर्वत्रास्ति सनातनः ॥ विषीश्वस्यामि वचनोतश्च सर्वत्र वाचकः ॥ सर्वव्यापि च
सर्वात्मा तेनैव विष्णुः प्रकीर्तितः ॥ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि वा ॥ भक्त्या यः संस्मरेद्वि
ष्णुं सवाह्याभ्यंतरः शुचिः ॥ कर्मारंभे च मध्ये वा शेषे विष्णुं च यः स्मरेत् ॥ परिपूर्णं तस्य कर्म वैदिकं
च भवेद्द्विज ॥ अहं स्रष्टा च जगतां विधाता संहरो हरः ॥ धर्मस्य कर्मणां साक्षी यस्याज्ञा परिपालकः
कालः संहरतो लोकान् यमः शास्ता च पापिनां ॥ उपैति मृत्युः सर्वांश्च भिया यस्याज्ञया सदा ॥ स
र्वेशाया च सर्वाद्या प्रकृतिः सर्वसूः परा ॥ सा भीता यस्य पुरतो यस्याज्ञा परिपालकः ॥ महेश्वर उवा
च ॥ पुत्राणां ब्रह्मणस्तेषां कस्य वंशोभवो भवान् ॥ वेदानत्यभवाताज्ञातः कुमारएवाच ॥ शि
ष्यकस्य मुनींद्रस्य कस्त्वं नाम्ना च नो द्विजः ॥ विनास्पर्क्षातिरिक्तश्च शिशुरूपोसि सांप्रतं ॥ विडंब
यसि देवांश्च देवीश्च विष्णुरस्माकमीश्वरः ॥ यस्मिन्नाल पतेदेहो देहिनां परमात्मनि ॥ प्रयांति

सर्वांतरस्याश्चांतरीदेवानुगाइव॥ जीवस्तत्प्रतिबिंबश्च मानाज्ञानंचचेतना॥ प्राणाश्चेंद्रीयव
र्गाश्चबुद्धिमेधाधृतिस्मृतिः॥ निद्रादयाचतंद्राचक्षुत्तृष्णापुष्टिरेवच॥ श्रद्धासंतुष्टिरिच्छाचक्षमा
लज्जादिकास्मृताः॥ प्रयातियःपुरःशक्तिरीश्वरेगमनोन्मुखे॥ एतेसर्वेचशक्तिश्चयस्याज्ञापरिपाल
का॥ ईश्वरेचस्थितेदेहीक्षमश्चसर्वकर्मसु॥ गतेऽस्पृश्यःशवस्त्याज्यःकृत्स्नंदेहिनमस्पृति॥ स्वयंब्रह्मा
जगतांविधातासर्वकारकः॥ पादारविंदमनिशंध्यायतेद्रष्टुमक्षम॥ युगलक्षंतपस्तप्तंसंश्रीकृष्ण
स्यचवेधसा॥ नशशाकभूवज्ञानीचजगत्स्रष्टुंक्षमस्तदा॥ असंख्यकालसुचिरंतपश्चंसंहरेर्मयात्त
प्तिजगामनमनस्पृष्यतेकेनमंगले॥ अधुनापंचवक्त्रेणयन्नामगुणकीर्त्तनं॥ गायन्भ्रमामिस
र्वत्रनिस्पृहःसर्वकर्मसु॥ मत्तोयातिचमृत्युश्चयन्नामगुणकीर्त्तनात्॥ कशास्त्रजपंतंतन्नामंदृष्ट्वा ॥६३॥
मृत्युःपलायंते॥ सर्वब्रह्मांडसंहर्त्तापिअहंमृत्युंजयाभिधः॥ सुचिरंतपसायस्यगुणनामानुकीर्त्त

नात्॥ कालेतत्रवलीनोहमाविर्भूतस्ततपुनः॥ नकालोममसंहर्त्तानमृत्कर्मयत्प्रसादतः॥ गोलोके
यःसवैकुंठेश्वेतद्विपमएवहि॥ अंशांशिनोनभेदश्चब्रह्मनुवह्निस्फुलिंगवत्॥ इंद्रायुश्चैवदिव्यानां
युगानामेकसप्ततिः॥ अष्टाविंशतिमिंद्राणांक्षेगतेचब्रह्मणोदिनं॥ एतत्संख्याविशिष्टस्यशतवर्षा
युषोविधेः॥ पातेलोचननपातश्चयद्विष्णोःपरमात्मनः॥ अहंकृत्स्नानांमहृषभःक्षमःकृत्स्नस्यपरमात्मनः
पारंमहिम्नःकोगछेन्नजानामिचकिंचनः॥ इत्युक्त्वाशंकरस्तत्रविरामचशौनक॥ धर्मश्चवक्तु
मारेभेयःसाक्षीसर्वकर्मणां॥ धर्मउवाच॥ यत्पाणिपादोसर्वत्रचक्षुश्चसर्वदर्शनं॥ सर्वान्तरात्मा
प्रत्यक्षोऽप्रत्यक्षश्चदुरात्मनः॥ अधुनापिमनोविष्णुनायतेइतियद्वचः॥ त्वयोक्तंतत्कथाबुद्ध्यामु
नीनांचमतिभ्रमः॥ महन्निंदान्वेधत्रनैवसाधुःशृणोतिनां॥ निंदकश्चाब्दभिःसार्द्धंकुंभीपाकं
व्रजेयुगं॥ श्रुत्वादेवान्महन्निंदांश्रीविष्णुस्मरणाद्बुधः॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यःपुण्यंप्राप्नोतिदुर्लभं

कामतोऽकामतोःवापिविस्नुनिंदांकरोतियः॥ यःशृणोतिहसन्निवासभामध्येनराधमः॥ कुंभिपा
केपचतिसंपापवद्धिब्रह्मणोब्रजेय॥ स्खलंनवेदपूतंचसुरापात्रंतथाद्विज॥ प्राणिचिनरकंयां
तिमृतस्तत्रैवचध्रुवं॥ विस्नुनिंदाचत्रिविधाब्रह्मणाकथितापुरा॥ अप्रत्यक्षंचकुरुतेकिंवालंच
मन्यते॥ देवान्यसाम्यंकुरुतेज्ञानहीनोनराधमः॥ तस्यात्रनिष्कृतिर्नास्तियावदेब्रह्मणःशत॥ गु
रोर्निंदांयःकरोतिपितुर्निंदांनराधमः॥ सयातिकालसूत्रंचयावच्चंद्रदिवाकरौ॥ विस्नुर्गुरुश्च
सर्वेषांजनकोज्ञानदायकः॥ पोष्टापाताचयत्रातावरदाताजगत्त्रये॥ एषांचवचनंश्रुत्वा
त्रयाणांविप्रपुंगव॥ प्रहस्योवाचतान्देवान्वाचामधुरयापुनः॥ ब्राह्मणउवाच॥ कान्ह
ताविस्नुनिंदाहो. देहेवाधर्मशालिनः॥ नागतोहरिरत्रैनिष्पर्थकोपासरस्वता॥ इतिवोक्तंम ॥६४॥
यान्य– लीलाधाममनोहरं॥ किशोरवयसंशांतंसस्मितंमीस्वरं॥ ध्यायंतेवैष्णवाःशांताः

सेवंतेसत्यविग्रहं॥ यूयंचवैष्णवान्ब्रूतकस्यवंशोद्भवोभवान्॥ शिष्यःकस्यमुनींद्रस्येत्येवंमांच
पुनःपुनः॥ यस्यवंशोद्भवोहंचयस्यशिष्यस्यबालकः॥ तस्येदंवचनंज्ञानंदेवसंघानिबोधतः॥
शीघ्रंजावयगंधर्वदेवेषुवसुरेश्वर॥ व्यक्तोविचारेमूर्खजोवाग्युद्धेकिंप्रयोजनं॥ इत्युक्त्वाबालश्च
कस्तत्रविप्ररूपिजनार्दन॥ विररामसभामध्येप्रजहासचशौनक॥ ॥इतिश्रीब्रह्मवैव
र्त्तेमहापुराणेब्रह्मखंडेविस्नुसुरसंघसंवादेविस्नुप्रसंसाप्रणयपणेसप्तदशोऽध्यायः॥
॥१७॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥देवाःसार्द्धंब्राह्मणेनमोहिताविस्नुमायया॥ प्रययुर्मालतीमू
लंब्रह्मेशानपुरोगमाः॥ ब्रह्माकमंडलुजलंददौगात्रेशिवस्यच॥ संचारंमानसस्तस्यचका
रसुंदरंवपुः॥ ज्ञानदानंददौतस्मैज्ञानानंदःशिवःस्वयं॥ धर्मज्ञानंस्वयंधर्मोजीवदानंचब्रा
ह्मणः॥ वह्निर्दर्शनमात्रेणवभ्रूवजरानलकामदर्शनमात्रेणसर्वकामस्थनिश्चितं॥ तस्य

६५

वायोरधिष्ठानाद्भगवत्प्राणस्वरूपिणः। निश्वासस्य च संचारैः प्राणानां च बभूव ह। सूर्याधि
ष्ठानमात्रेण दृष्टिशक्तिर्बभूव ह। वाक्यं वाणीदर्शनेन शोभा श्रीदर्शनेन च। शवस्तथापि मा
तस्थौ यथारोलंबदुस्तथा। विशिष्टबोधं न प्राप बुद्ध्यधिष्ठानं विनात्मन। ब्रह्मणो वचनात्साध्वी
तुष्टाव परमेश्वरं। स्नात्वा शीघ्रं सरित्तोये धृत्वा धौते च वाससी। मालावत्युवाच। वंदे तं परमा
त्मानं सर्वकारणकारणं। विना येन शवाः सर्वे प्राणिनो जगतीतले। निर्लिप्तं साक्षिरूपं च स
र्वेषां सर्वकर्मसु। विद्यमानमदृष्टं च सर्वैः सर्वत्र सर्वदा। येन सृष्टा च प्रकृतिः सर्वाधारा परात्परा
ब्रह्मविष्णुशिवादीनां प्रसूर्यातिमात्रीरूपं च सर्वेषां सर्वेषां सर्वकर्मसुः। विद्यमानमदृष्टं च
सर्वैः सर्वत्र सदा। येन सृष्टा च गुणात्मिका। जगत्स्रष्टा स्वयं ब्रह्मा नियतो यस्य सेवया। पाता ६५
विष्णुश्च जगतां संहर्ता शंकरः स्वयं। ध्यायंते यं सुराः सर्वे मुनयो मनवस्तथा। सिद्धाश्च

योगिनः संतः सततं प्रकृतेः परं। साकारं च निराकारं परं स्वेच्छामयं विभुं। वरं वरेण्यं वरदं वरार्हं
वरकारणं। तपःफलं तपोबीजं तपसां च फलप्रदं। स्वयं तपःस्वरूपं च सर्वरूपं च सर्वतः।
सर्वाधारं सर्वबीजं कर्म तत्कर्मणां फलं। तेषां च फलदातारं तद्बीजं क्षयकारणं। स्वयं तेजः
स्वरूपं च सर्वरूपं च सर्वतः। भक्तानुग्रहविग्रहं। सेवाध्यानं न घटते भक्तानां विग्रहं विनात्त
तेजोमंडलाकारं सूर्यकोटिसमप्रभं। अतीवकमनीयं च रूपं तत्र मनोहरं। नवीननीरद
श्यामं शरत्पंकजलोचनं। शरत्पार्वणचंद्रास्यमीषद्धास्यसमन्वितं। कोटिकंदर्पलावण्यली
लाधाममनोहरं। चंदनोक्षितसर्वांगं रत्नभूषणभूषितं। द्विभुजं मुरलीहस्तं पीतकौशेय
वाससं। किशोरवयसं शांतं राधाकांतमनंतकं। गोपांगनापरिवृतं कुत्रचिन्निर्जने वने।
कुत्रचिद्रासमध्यस्थं राधिकापरिसेवितं। कुत्रचिद्गोपवेशं च वेष्टितं गोपबालकैः। शतशृं

६६ माचलोदेशेरम्येवृंदावनेवने । निकुरंकामधमेंनुनारत्नतनिभ्रुरूपिणं । गोलोकेविरजातीर
पारिजातवनेवने । वेणुंक्कणंतंमधुरंगोपासंमोहकारणं । निरामयेचवैकुंठे कुत्रचिच्चच
तुर्भुजं । लक्ष्मीकांतंपार्षदैश्चसेवितंचचतुर्भुजं । कुत्रचित्स्वांशरूपेणजगतांपालनायच ।
श्री श्वेतद्वीपेविष्णुरूपंपद्मयापरिषेवितं । कुत्रचित्स्वांसकलयाब्रह्मांडेब्रह्मरूपिणं । शिवरूपं
चशिवदंस्वांशेनशिवरूपिणं । स्वात्मनःषोडशांशेनसर्वाधारंपरात्परं । स्वयंमहाविराड्रू
पंविश्वौघंयस्यलोमसु । लीलयास्वांशकलयाजगतांपालनायच । नानावतारंबिभ्रंतंबी
जंतेषांसनातनं । वसंतंकुत्रचित्संतंयोगिनांहृदयेसतां । प्राणरूपंप्राणिनांचपरमात्मा
नमीश्वरं । तंचस्तोतुमशक्ताहमबलानिर्गुणंविभुं । निर्लक्ष्यंचनिरीहंचसारंवाग्मनसोःपरं ६६
यंस्तोतुंनक्षमोनंतःसहस्रवदैरपि । पंचवक्त्रश्चतुर्वक्त्रोगजवक्त्रःषडाननः । यंस्तोतुंन

क्षमामायामोहितायस्यमायया । यंस्तोतुंनक्षमाश्रीश्चजडीभूतासरस्वती । वेदानशक्तास्तोतुंको
विद्वांश्चवेदवित् । किंस्तौषितमनीहंचशोकार्त्तास्त्रीपरात्परं । इत्युक्त्वासाचगांधर्वाविरराममरोदच
। कृपानिधिंप्रणनाममनयार्त्ताचपुनःपुनः । कृष्णश्चशक्तिभिःसार्द्धमष्टानंचकारह । नर्त्तरम्यंत
रेतस्याःपरमात्मानिराकृतिः । उस्यायस्त्रीघ्नंवीणांचधृत्वाचवासमी । प्राणमदेवसंघंचब्रह्मा
णंपुरतःस्थितं । नेदुर्दुंदुभयोदेवाःपुष्पवृष्टिंचचक्रिरे । हृष्टाश्चोपरिदंपत्योःप्रदुदःपरमाशि
षं । गंधर्वोदेवपुरतोननर्त्तचजगौत्तुणं । जीवितौपितरौप्राप्यदेवानांनोचरैवणेच । जगामप
त्न्यांसार्द्धंचमालत्रापित्राहर्षितः । उपवर्हणगंधर्वोगंधर्वनगरंपुनः । सावतीरत्नकोटिधनानि ना
विविधानिच । प्रददौब्राह्मणोभ्यश्चभोजयामासतान्सती । वेदांश्चपाठयामासकारयामाससमं
गलं । महोत्सवंचविविधंहरेर्नामिकमंगलं । ययुर्देवाश्चस्वस्थानंविप्ररूपिहरिःस्वयं । एतत्ते

कथितं सर्वं लवराजं च शौनक ॥ इदं स्तोत्रं पुण्यरूपं पूजाकाले च यः पठेत् ॥ हरिभक्तिं हरेर्दा
स्यं लभते वैष्णवो जनः ॥ वरार्थी यः पठेद्भक्त्या चास्तिकः परमास्थया ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां नि
श्चितं लभते फलं ॥ विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनं ॥ भार्य्यार्थी लभते भार्य्यां पुत्रार्थी लभ
ते सुतं ॥ धर्मार्थी लभते धर्मं यशार्थी लभते यशः ॥ भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं प्रजाभ्रष्टो प्रजां लभेत् ॥
॥ रोगार्त्तो मुच्यते रोगात् बद्धो मुच्येत बंधनात् ॥ भयान्मुच्येत भीतस्तु धनं नष्टधनो लभेत् ॥ द
स्युग्रस्तो महारण्ये हिंस्रजंतुसमन्वितः ॥ दावाग्निदग्धो मुच्येत तत निमग्नश्चलार्णवे ॥ ॥ ॥ ॥
॥ इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखंडे गंधर्वजीवदाने महापुरुषस्तोत्रप्रणयनं ना
माष्टादशोध्यायः ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ मालावती धनं दत्वा ब्राह्मणेभ्यः प्रहर्षिता ॥ च
कार विविधं वेशं स्वात्मनः स्वामिनः कृते ॥ भर्त्तुश्चकार शुश्रूषां पूजां च समयोचितां ॥ तेन

सार्द्धं स्वरहसि रेमे सा सुरं चिरं मुदा ॥ महापुरुषस्तोत्रं च पूजां च कवचं मनुं ॥ विस्मृतं बोधयामा
स स्वयं रहसि सुव्रता ॥ पुरा दत्तं वशिष्ठेन स्तोत्रपूजादिकं हरेः ॥ गंधर्वाय च मालत्यै मंत्रमेकं च
पुष्करे ॥ विस्मृतिस्तोत्रकवचं वशिष्ठं च कृपानिधिः ॥ गंधर्वराजं रहसि बोधयामास शूलिनः ॥
एवं चकार राज्यं च कुबेरभवनोपमे ॥ स्वाश्रमे परमानंदो गंधर्वो बांधवैः सह ॥ यथा तथा गता
निश्च स्त्रीभिरान्याभिरेव च ॥ आगत्य ताभिः सुस्वामी संप्राप्तः परया मुदा ॥ शौनक उवाच ॥
किं स्तोत्रं कवचं किं वा मंत्रपूजाविधिः पुरा ॥ दत्तो वशिष्ठेनास्माकं तद्भवान्वक्तुमर्हसि ॥ द्वाद
शाक्षरमंत्रश्च शूलिनः कवचादिकं ॥ दत्तं गंधर्वराजाय वसिष्ठेन च किं पुरा ॥ तदपि ब्रह्मि सौते
श्रोतुं कौतूहलं मम ॥ शंकरस्तोत्रकवचं मंत्रं दुर्गविनाशनं ॥ सौतिरुवाच ॥ पुष्टावयेन स्तोत्रेण
मालती परमेश्वरं ॥ तदेव स्तोत्रं दत्तं च मंत्रं कवचं शृणु ॥ ॐ नमो भगवते रासमंडलेशाय स्वा

हा इमं कल्पतरुं मंत्रं प्रददौ षोडशाक्षरं ॥ पुरा त्रः दः कुमाराय ब्रह्मणे पुष्करे हरे ॥ पुरा दत्तं
च कृष्णेन गोलोके शंकराय च ॥ ध्यानं च विष्णो वेदोक्तं शाश्वतं सर्वदुर्लभं ॥ मूलेन सर्वं देयं च नै
वेद्यादिकमुत्तमं ॥ अतीव गुप्तकवचं पितुर्वक्त्रान्मया श्रुतं ॥ पित्रे दत्तं पुरा विप्र गंगायां शूलि
ना ध्रुवं ॥ शूलिने ब्रह्मणो दत्तं गोलोके रासमंडले ॥ धर्माय गोपीकांतेन कृपया परमाद्भुतं ॥ ब्र
ह्मोवाच ॥ राधाकांत महाभाग कवचं यत्प्रकाशितं ॥ ब्रह्मांडपावनं स्तोत्रं कृपया कथय प्रभो ॥
मां महेशं च धर्मं च भक्तं च भक्तवत्सल ॥ त्वत्प्रसादेन पुत्रेभ्यो दास्यामि भक्तिसंयुतं ॥ श्रीकृष्ण
उवाच ॥ शृणु वक्ष्यामि ब्रह्मेश धर्मेदं कवचं परं ॥ अहं दास्यामि युष्मभ्यं गोपनीयं सुदुर्लभं ॥
यस्मै कस्मै न दातव्यं प्राणतुल्यं ममैव हि ॥ यत्तेजो मम देहे स्ति तत्तेजः कवचे पि च ॥ कुरु सृ ६७
ष्टिमिमां धृत्वा धाता त्रिजगतां भव ॥ संहर्ता भव हे शंभो मम तुल्यो भवे भवे ॥ हे धर्म त्वमिमं

धृत्वा भव साक्षी च कर्मणां ॥ तपसां फलदाता च यूयं भवत मद्वरात् ॥ ब्रह्मांडपालनस्यास्य
कवचस्य हरिः स्वयं ॥ ऋषिश्छंदश्च गायत्री देवो हं जगदीश्वरः ॥ धर्मार्थकाममोक्षेषु विनि
योगः प्रकीर्तितः ॥ त्रिलक्षवारपठनात् सिद्धिदं कवचं विधे ॥ यो भवेत्सिद्धकवचो मम तुल्यो भवे
त्तु सः ॥ तेजसा सिद्धियोगेन ज्ञानेन विक्रमेण च ॥ प्रणवो मे शिरः पातु नमो रासेश्वराय च ॥
भालं पायान्नेत्रयुग्मं नमो रासेश्वराय च ॥ लक्ष्मः पायाच्छ्रोत्रयुग्मं हे हरे ज्ञानमेव च ॥ जि
ह्विकां वह्निजायांतः कृष्णायेति च सर्वतः ॥ श्रीकृष्णाय स्वाहेति च कुं वं पातु षडक्षरः ॥ कृ
ष्णाय नमो वक्त्रं क्लीं पूर्वश्च भुजद्वयं ॥ नमो गोपांगनेशाय स्कंधावष्टाक्षरोवतु ॥ दंतपं
क्तिमोष्ठयुग्मं नमो गोपीश्वराय च ॥ ॐ नमो भगवते रासमंडलेशाय स्वाहा ॥ स्वयं वक्षःस्थलं
पातु मंत्रो यं षोडशाक्षरः ॥ ऐं कृष्णाय स्वाहेति च कर्णयुग्मं सदावतु ॥ ॐ गोवर्द्धनधारिणे

६९

स्वाहा सर्वशरीरकं ॥ प्राच्यां मां पातु श्रीकृष्णः आग्नेय्यां पातु माधवः ॥ दक्षिणे पातु गोपीशो
नैरृत्यां नंदनंदनः ॥ वारुणे पातु गोविंदो वायव्यां राधिकेश्वरः ॥ उत्तरे पातु रासेश ऐशान्या
मच्युतः स्वयं ॥ संततं सर्वतः पातु परो नारायणः स्वयं ॥ इति ते कथितं ब्रह्मन् कवचं परमा
द्भुतं ॥ मम जीवनतुल्यं च युष्मभ्यं दत्तमेव च ॥ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ॥
कलां नार्हंति तान्येव कवचस्यैव धारणात् ॥ गुरुमभ्यर्च्य विधिवत् वस्त्रालंकारचंदनैः
स्नात्वा तं च नमस्कृत्य कवचं धारयेत् सुधीः ॥ कवचस्य प्रसादेन जीवन्मुक्तो भवेन्नरः ॥ य
दि स्यात् सिद्धकवचो निर्विघ्नश्च भवेद् द्विजः ॥ ॥ इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे महापु
रुषब्रह्मांडपावनं नाम कवचं समाप्तं ॥ ॥ शिवस्य कवचं स्तोत्रं श्रूयतामिति शौन ६९
क ॥ वसिष्ठेन च यद्दत्तं गंधर्वाय च यो मनुः ॥ ॐ नमो भगवते शिवाय स्वाहेति मंत्रः ॥ दत्तो

वसिष्ठेन पुरा पुष्करे कृपया विभो ॥ अयं मंत्रो रावणाय प्रदत्तो ब्रह्मणा पुरा ॥ स्वयं शंभुश्च
बाणाय तथा दुर्वाससे पुरा ॥ मूलेन सर्वं देयं च नैवेद्यादिकमुत्तमं ॥ ध्यायेन्नित्यात्मकं ध्यानं वे
दोक्तं सर्वसम्मतं ॥ ॐ नमो महादेवाय ॥ बाणासुर उवाच ॥ महेश्वर महाभाग कवचं यत् प्रका
शितं ॥ संसारपावनं नाम कृपया कथय प्रभो ॥ श्रीमहेश्वर उवाच ॥ शृणु वक्ष्यामि हे वत्स कव
चं परमाद्भुतं ॥ अहं तुभ्यं प्रदास्यामि गोपनीयं सुदुर्लभं ॥ पुरा दुर्वाससे दत्तं त्रैलोक्यविजयाय
च ॥ मिमेवेदं च कवचं भक्त्या यो धारयेत् सुधीः ॥ जेतुं शक्नोति त्रैलोक्यं भगवन्नव लीलया ॥ सं
सारपावनस्यास्य कवचस्य प्रजापतिः ॥ ऋषिश्छंदश्च गायत्री देवोऽहं च महेश्वरः ॥ धर्मार्थका
ममोक्षेषु विनियोगः प्रकीर्तितः ॥ पंचलक्षजपेनैव सिद्धिदं कवचं भवेत् ॥ यो भवेत् सिद्धकव
चो मम तुल्यो भवेद् ध्रुवं ॥ तेजसा सिद्धयोगेन तपसा विक्रमेण च ॥ शंभुर्मे मस्तकं पातु मुखं

पातु महेस्वरः ॥ दंतपंक्तिंनीलकंठोऽप्यधरोष्टं हरः स्वयं ॥ कंठं पातु चंद्रचूडो स्कंधौ वृषभवा
हनः ॥ वक्षःस्थलं नीलकंठः पातु पृष्टं दिगंबरः ॥ सर्वांगं पातु विस्वेशः सर्वदिक्षु च सर्वदा ॥ स्वप्ने
जागरणे चैव स्थाणुर्मे पातु संततं ॥ इति ते कथितं बाण कवचं परमाद्भुतं ॥ यस्मै कस्मै न दा
तव्यं गोपनीयं प्रयत्नतः ॥ यत्फलं सर्वतीर्थानां स्नाने न लभते नरः ॥ तत्फलं लभते नूनं क
वचस्यैव धारणात् ॥ इदं कवचमज्ञात्वा भजेन्मां यः सुमंदधीः ॥ शतलक्षं प्रजप्तोपि न मंत्रः
सिद्धिदायकः ॥ ॥इति ब्रह्मवैवर्ते शंकरकवचं॥ ॥इदं कवचं कथितं स्तोत्रं च शृणु शौ
नक ॥ मंत्रराजः कल्पतरुर्वशिष्ठो दत्तवान् पुरा ॥ उं नमः शिवाय ॥ ॥बाणासुर उवाच॥
वंदे सुराणां सारं च सुरेशं नीललोहितं ॥ योगीश्वरं योगबीजं योगिनां च गुरोर्गुरुः ॥ ज्ञा
नानंदं ज्ञानरूपं ज्ञानबीजं सनातनं ॥ तपसां फलदातारं दातारं सर्वसंपदां ॥ तपो ॥७८॥

रूपं तपोबीजं तपोधनं धनं परं ॥ वरं वरेण्यं वरदमीड्यं सिद्धगणैर्वरैः ॥ कारणं भुक्तिमुक्तीनां नर
कार्णवतारकं ॥ आसुतोषं प्रसंन्नास्यं करुणामयसागरं ॥ हिमचंदनकुंदेदुकुमुदांभोजसंधि
ताभ्रसमोतिः स्वरूपं च भक्तानुग्रहविग्रहं ॥ विषयानीणां विभेदेन विभ्रंतं बहुरूपकं ॥ जल
रूपमग्निरूपमाकाशरूपमीश्वरं ॥ वायुरूपं चंद्ररूपं ---- महत्मनुः ॥ आत्मनः स्वपदं
दातुं समर्थमवलीलया ॥ भक्तजीवनमीश्वरं वायुरूपं चंद्ररूपं सूर्यरूपं महत्प्रभु ॥ आत्मनः
स्वपदं दातुं समर्थमवलीलया ॥ भक्तजीवनमीशं च भक्तानुग्रहकारकं ॥ वेदा न शक्ता यं स्तो
त्रं ---- मितं प्रभुं ॥ अपरिछिन्नमीशानमहोवाङ्मनसः परं ॥ व्याघ्रचर्मांबरधरं वृषभ
स्थं दिगंबरं ॥ त्रिशूलपट्टिशधरं सस्मितं चंद्रशेखरं ॥ इत्युक्त्वा स्तवराजेन नित्यं बाणः सुसंय
तः ॥ प्रणमेत् शंकरं भक्त्या दुर्वासाश्च मुनीश्वरः ॥ इदं दत्तं वशिष्ठेन गंधर्वाय पुरा मुने ॥ क

॥७१॥ थितंच्चच महास्तोत्रं शूलिनः परमाद्भुतं । इदं स्तोत्रं महापुण्यं पठेत् भक्त्या च यो नरः । स्नानस्य
सर्वतीर्थानां फलमाप्नोति निश्चितं । अपुत्रो लभते पुत्रं वर्षमेकं शृणोति यः । संयतश्च हविं
ष्याशी प्रणम्य शंकरं गुरुं । गलत्कुष्ठी महाशूली वर्षमेकं शृणोति यः । संयतश्च हविष्या
शी प्रणम्य शंकरं गुरुं । अवश्यं मुच्यते रोगात् व्यासवाक्यमिति श्रुतं । कारागारेपि बद्धो
यो नैव प्राप्नोति निर्वृतिं । स्तोत्रं श्रुत्वा मासमेकं मुच्यते बंधनाद् ध्रुवं । भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं भ
क्त्या मासं शृणोति यः । मासं श्रुत्वा संयतश्च लभेद् भ्रष्टधनो धनं । यक्ष्मग्रस्तो वर्षमेकमा
स्तिको यः शृणोति चेत् । निश्चितं मुच्यते रोगात् शंकरस्य प्रसादतः । यः शृणोति सदा भ
क्त्या स्तवराजमिमं द्विज । तस्यासाध्यं त्रिभुवनं नास्ति किंचिच्च शौनक । कदाचिद्बंधुविच्छे ॥७१॥
दो न भवेत्तस्य भारते । अचलं परमैश्वर्यं लभते नात्र संशयः । सुसंयतोतिभक्त्या च मास

मेकं शृणोति यः । अभार्यो लभते भार्यां सुविनीतां सतीं परां । महामूर्खश्च दुर्मेधा मासमेकं शृणो
ति यः । बुद्धिं विद्यां च लभते गुरूपदेशमात्रतः । कर्मदुःखी दरिद्रश्च मासं भक्त्या शृणोति यः । ध्रुवं
वित्तं भवेत्तस्य शंकरस्य प्रसादतः । इहलोके सुखं भक्त्या कृत्वा कीर्तिं सुदुर्लभं । नानाप्रकारधर्मं च
यात्यंते शंकरालयं । पार्षदप्रवरो भूत्वा सेवते तत्र शंकरं । यः शृणोति त्रिसंध्यं च नित्यं स्तोत्रमनु
त्तमं ॥ ॥इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखंडे सौतिशौनकसंवादे स्तवराजो नाम निविं
शोऽध्यायः ॥ ॥सौतिरुवाच ॥ ॥मुदा मालावती सार्द्धं गंधर्वश्चोपबर्हणः । रेमे कालावती शे
षं यतश्च निर्जने वने । गंधर्वराजो मुमुदे पुत्रदारादिभिः सह । नानाविधं क्रतुवरं महत्पुण्यं च
कार ह । राजत्वं बुभुजे राजा कुमारं भवनोपमे । रेमे सुशीलया सार्द्धं स्थिरयौवनयुक्तया । गंध
र्वराजः काले च गंगातीरे मनोहरे । पत्न्या सार्द्धं मस्तन्यक्त्वा वैकुंठं च ययौ मुदा । शैवः शिवप्रसा

।।७२।।

देवपुत्रस्यविष्णुसेवया। बभूवदासोवैकुंठेविष्णोःश्यामश्चतुर्भुजः। कृत्वाचपित्रोःसत्कारंगंधर्वेश्चो
पवर्हणः। ब्राह्मणेभ्योददौविप्रधनानिविविधानिच। कालेस्वयंब्रह्मशापात्प्राणांस्त्यक्त्वाविचक्षणः
।।सजनेवृषलीगर्भेब्रह्मवीजेनशौनक। मालावतीवह्निकुंडेपुष्करेनाशतेभुवी। कृत्वातुवांछि
तंकामंप्राणांस्तत्याजसासती। मृत्युंजयस्यपत्न्यांचमनुवंशोद्भवस्यच। जज्ञेनृपस्यसाध्वीसापु
ण्याजातिस्मरावरा। उपवर्हणगंधर्वःपतिर्मेभवितेतिच। इतिकामाकामुकीसासुंदरीसुंदरावरा
।।सौतिरुवाच।।। कन्यकुब्जेचदेशेचद्रुमिलोनामराजकः। कलावतीतस्यपत्नीवंध्याचापिपति
व्रता। स्वामिदोषेणसावंध्याकालेचभर्तुराज्ञया। उपतस्थेवनेघोरेवरदंकश्यपंमुनिं। ध्यायमा
नंचश्रीकृष्णंज्वलंतंब्रह्मतेजसा। तस्थौसुवेशंकृत्वासाध्यानांतेचमुनेःपुरः। ग्रीष्ममध्याह्न ।।७२।।
मार्तंडप्रभातुल्येनतेजसा। पतंतंदूरतोथैवंसमीपंगंतुमक्षमा। ध्यानांतेचमुनिश्रेष्टःपरं

रा

कृष्णपरायणः। ददर्शपुरतोदूरेसुंदरींस्थिरयौवनां। चारुचंपकवर्णाभांशरत्पंकजलोचनां
शरत्पार्वणचंद्रास्यांरत्नभूषणभूषितां। बृहन्नितंबभारार्त्तांपीनश्रोणिपयोधरां। शोभितांपीतव
स्त्रेणसस्मितांरक्तलोचनां। मोहितांमुनिरूपेणकामबाणप्रपीडितां। दर्शयंतींस्तनश्रोणीमैथु
नासक्तचेतसां। सिंदूरबिंदुभूषाढ्यांसुचारुकज्जलोज्वलां। पादालक्तकशोभाढ्यांरूपेणैवयये
वंशी। मुनिःप्रपच्छतांदृष्ट्वाकात्वंकामिनिनिर्जने। कस्यपत्नीकथंवाचसत्यंब्रूहिचपुंश्चलि। मुनेश्च
वचनंश्रुत्वाकंपिताचकलावती। उवाचवीनयेनैवकृत्वाचश्रीहरिंहृदि।।कलावत्युवाच।।गोपिका
हंद्विजश्रेष्ठद्रुमिलस्यचकामिनी। पुत्रार्थिनीचागताहंत्वंस्थानंभर्तुराज्ञया। वीर्याधानंकुरुमयि
स्त्रीनोपेक्ष्यात्युपस्थिता। तेजीयसांनदोषायवह्नेःसर्वभुजायथा। वृषलीवचनंश्रुत्वाचुकोपमु
निपुंगवः। उवाचनीतंसत्यंचकोपप्रस्फुरिताधरः।।नारदउवाच।।य~रवलक्ष्मीचभोगार्हाय

रायदातुमिच्छतितंसात्यजतिमूढंचवेदवादइतिध्रुवं । नत्वंडुमिलगोगार्हीपुनरेवभविष्यसि
विरक्तेनस्वयंत्यक्तानग्रहातिचत्वांपुनः । यः शूद्रपत्नींगच्छतिब्राह्मणोज्ञानदुर्बलः । सचांडा
लोभवेत्सद्यानकर्माहोद्विजातिषु । पितृश्राद्धेचयज्ञेचयज्ञेचत्रिलोकस्वर्गेसुरार्चने । नाधिका
राश्चतस्यैवमित्याहकमलोद्भवः । कुंभीपाकंस्वयंयातिपातीयालाचपूरुषान् । मातामा
हस्यात्मनश्चदारापूर्वानूढ्वापरान् । तत्तर्पणंमूत्रमेवपिंडःसद्यःपुरीषकं । वालस्यामस्य
तत्याश्चैवचोपरामंत्रिराजकं । यरिष्टदेवोगच्छतिनवैद्यंनतत्फलं । साऽस्वामिनांब्रह्मणा
नांनदत्तंचपुरीषवत् । कुंभीपाकेपच्यतेसव्राकांतंवदेवहि । एकविंशतिपुरुषैश्चसार्द्धम
त्यंचपुंश्चलि । पत्नीच्छिष्टंचयोभुंक्तेशूद्राणांब्राह्मणाधमः । तत्तुल्योऽधरमोज्ञीचैवेत्यांगीर ॥७३॥
सभाषितं । शूद्रोवायदिगच्छातिब्राह्मणींज्ञानदुर्बलः । सपच्यतेकालसूत्रेयावादिंद्राश्चतु

र्दश । अष्टादशोब्दाविछिन्नंकालंचकालसूत्रके । ब्राह्मणीपच्यतेतत्रकृमिभिर्भक्षिताध्रुवं । त
तश्चांडालयोनौचलब्ध्वाजन्मचब्राह्मणीशूद्रस्यकुष्टीभवतिजातिभिःपरिवर्जितः । इत्युक्त्वाच
मुनिश्रेष्टोविररामचशौनक । वृषलीतत्पुरस्तस्थौशुष्ककंठोष्टतालुका । एतस्मिन्नंतरेतेनपथाया
तिचमेनका । तस्यास्तुस्तनंदृष्ट्वामुनेर्वीर्य्यंपपातह । ऋतुस्नातातुवृषणीकृत्वातद्भक्षणंमुदा । मु
निंप्रणम्यसाहृष्टाप्रययौभर्तृरंतिकं । गत्वाप्रणम्यडुमिलंकांतांकांतंमनोहरं । सर्वंनिवेदयामास
वृत्तांतंगर्भहेतुकं । कलावतीवचःश्रुत्वाप्रहृष्टवदनेक्षणः । उवाचकांतांमधुरंपरिणामसुखावहं
॥डुमिलउवाच॥ ॥विप्रस्यवीर्य्येणत्वद्गर्भेवैष्णवश्चमहात्मनः । वैष्णवोभविताबालोत्वंचभाग्यवतीस
ती । यद्गर्भेवैष्णवोजातोयस्यवीर्य्येणवास्यति । तयोर्यातिचवैकुंठंचपुरुषाणांशतंशतं । तौचवि
ष्णुविमानेनसद्रत्ननिर्मितेनच । यौतौवैकुंठनगरंजग्मतुर्जहाराहरौ । कस्यचिद्ब्राह्मणस्यैव

गेहंगछस्वमानंनेयस्वात्मभांतिकंनदेयास्मतीः हरेपदं इत्युक्त्वागोपराजश्चस्नात्वाकृत्वाचतर्प
णं संपूज्याभीष्टदेवंचब्राह्मणेभ्योधनंददौ अश्वानांचचतुर्लक्षंगजानांचत्रिलक्षकं शतंमत्त
गजेंद्राणांब्राह्मणेभ्योददौमुदा उच्चैःश्रवःप्रलक्षंरथानांचसहस्रकं शकटानांत्रिलक्षंचब्रा
ह्मणेभ्योददौमुदा गवांद्वादशलक्षंचमहिषाणांत्रिलक्षकं त्रिलक्षंराजहंसानांब्राह्मणेभ्योददौ
मुदा पारावतानांलक्षंचशुकानांशतकंमुने लक्षंचदासदासीनांब्राह्मणेभ्योददौमुदा ग्रामा
णांचसहस्रंचनगराणांशतंशतं धान्यतंडुलशैलंचब्राह्मणेभ्योददौमुदा शतकोटिसुवर्णा
नांरत्नानांचसहस्रकं तांस्त्रियंरत्नभूषाढ्यांब्राह्मणेभ्योददौमुदा राज्यंदत्वामहाराजेश्वंतर्वा
ग्ग्यहरिस्मरन् जगामबदरीगोपोमनोयायीमुदान्वितः तत्रमासंतपःकृत्वागंगातीरेमनोह ॥७४॥
रे प्राणांस्तत्याजयोगेनमध्योदृष्टोमहर्षिभिः सचविष्णुविमानेनऽरत्नेंद्रनिर्मितेनच संपु

कोविष्णु— द्रूतैश्चवैकुंठंचजगाममहा तत्रप्रायहरेर्दास्यंहरिदासोबभूवसः इत्तांतंचकलावत्याः
श्रूयतामितिशौनक ॥कलावतीगतेनाथेउच्चैश्चप्ररुरोदह वक्रोप्राणांस्त्यक्तुकामांब्राह्मणेनैव
रक्षिता ब्राह्मणोमातरीत्युक्तातांगृहीत्वामुदान्वितः जगामरत्नपूर्णंचस्वगेहंचक्षणेनच सा
विप्रगेहेसाध्वीचसुषावतनयंवरं तप्तकांचनवर्णाभंज्वलंतंब्रह्मतेजसा तत्रस्थायोषितःसर्वा
ददृशुर्बालकंशुभं ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तंडजितंतंब्रह्मतेजसा कामदेवाधिकंरूपेचंद्राधिकसुशो
भने शारत्पौर्वणचंद्रास्यंशरत्पंकजलोचनं हस्तपादादिललितंसुकपोलमनोहरं पद्मचक्रां
कितंपादंपद्मवातुल्यमुज्वलं करयुग्मंचायुतुलंचरुदंतंचस्मानार्थिनं योषितोबालकंदृष्ट्वाप्र
पपुःस्वाश्रमंमुदा पुत्रदारयुतोविप्रोप्रहृष्टश्चननर्तह सबालोववृधेतत्रशुक्लपक्षेयथा
शशी पुपोषब्राह्मणस्तंचस्वपुत्रंचयथासुतं॥ ॥इतिश्रीब्रह्मब्रह्मवैवर्त्तेमहापुरा

७५ णेब्रह्मखंडेशौतिशौनकसंवादेउपवर्हणजन्मकथनंनामविंशोध्यायः॥ ॥सौतिरुवाच
॥ ॥बभूवकालेबालस्यक्रमेणपंचहायनः जातिस्मरोज्ञानयुक्तः पूर्वमंत्रस्तदा गीयते
सततंकृष्णयशोनामगुणादिकं रुदंरोदतिनृत्येनपुलकांचितविग्रहः कृष्णमंत्रधीनीगा
धांश्रुणोतियत्रतत्रवै तत्संबंधिपुराणंच तत्रतिष्टतिबालकः धूलिभिधूसरसर्वांगोधूलि
नैवद्यमीप्सितं धूलिषुप्रतिमांकृत्वाधूलिनापूजयेद्धरिः पुत्रमाह्वयतेमाताप्रातराशायचे
न्मुने हरिंसंपूजयामीतिमातरंसंवदेत्पुनः॥शौनकउवाच॥ ॥किंनामबालकस्यास्यजन्म
न्यत्रबभूवह व्युत्पन्नासंज्ञयावापितद्भवान्वक्तुमर्हति॥सौतिरुवाच॥ अनावृष्ट्यामवशे
षेचकालेबालोबभूवह नारंददौजन्मकालेतेनायंनारदाभिधः ददातिनारंज्ञानंचबालके ७५
भ्यश्चबालकः जातिस्मरोमहाज्ञानीतेनायंनारदाभिधः वीर्येणनारदस्यैवबभूवबाल

कोमुने मुनींद्रस्यवरेणैवतेनायंनारदाभिधः॥शौनकउवाच॥ शिशुनामचविज्ञातंव्युत्पन्ना
चयथोचितं मुनींद्रस्यकथंनामनारदस्येतिमंगलं॥सौतिरुवाच॥ अपुत्रकायविप्रायधर्म
पुत्रोनरोमुनिः ददौपुत्रंकृपयातेनायंनारदाभिधः॥शौनकउवाच॥ शिशुनामचविज्ञातं
व्युत्पन्नाचयथोचितं अधुनानामव्युत्पत्तिश्रुतामौतेशिशोरपि अभूद्योनौब्रह्मपुत्रेकथं
नारदाभिधः॥सौतिरुवाच॥ कल्पांतरेब्रह्मकंठाद्बभूवुर्बहवोनराः नारदौतत्कंठंचतेनतं
नारदंस्मृतं ततोबभूवबालश्चनारदाख्यंवदेशतः अतोब्रह्मानामचक्रेनारदश्चेतिमंगलं॥
सांप्रतंशिशुवृत्तांतंस्यावधानंनिशामय उपालंभरहस्येनविशिष्टंकिंप्रयोजनं वद्धंधेगोपि
काबालोविप्रगेहेदिनेदिने सपुत्रांपालितांचक्रेब्राह्मणःस्वसुतांयथा एतस्मिन्नंमंदिरेविर
प्राश्चायपुविप्रमंदिरे शिशावः पंचवर्षायामहातेजस्विनोयथा प्रच्छन्नंकृतवंतश्चग्रीष्मम

॥१७६॥

ध्यात्वाभास्करं। मधुपर्कादिकंदत्वाताताचनामयंगृहाद्द्विजः। फलमूलादिकंकालेचत्वारोमुनिपुंगवाः
विप्रदत्तंप्रभुंजिरेतच्छेषंबुभुजेशिशुः। चतुर्थकोमुनिस्तस्मैकृष्णमंत्रंददौमुदा। तेषांदासःसर्वत्र
वद्द्विजस्यमातुराज्ञया। एकदाशिशुमाताचगच्छंतीनिशिवर्त्मनि। ममारसर्पदष्टाचतल्लक्षणंस्मा
रतीहरिं। सद्योजगामवैकुंठंविष्णुजानेनसासती। विष्णुपार्षदसंयुक्तासद्रत्ननिर्मितेनवा। प्रा
तर्बालोद्विजैःसार्द्धंप्रययौविप्रमंदिरात्। तत्वज्ञानंददौतस्मैब्राह्मणश्चकृपालवः। ब्रह्मपुत्राः
शिशुंत्यक्त्वास्वस्थानंप्रययुःकिल। महाज्ञानीशिशुस्तस्थौगंगातीरेमनोहरे। तत्रस्नात्वाविप्र
दत्तंविष्णुमंत्रंजजापसः। क्षुत्पिपासारोगशोकहरंदेवेषुदुर्लभं। महारण्येचघोरेचैवाश्वत्थ
मूलसन्निधौ। कृत्वायोगासनेस्तस्थौसुचिरंतत्रबालकः॥ शौनकउवाच॥ क॰ मंत्रंबालकः
प्रापकुमारेणचधीमता। दत्तंपरंश्रीहरेश्चतद्भवान्वक्तुमर्हति॥ सौतिरुवाच॥ कृष्णेनदत्तं १७६

गोलोकेकृपयाब्रह्मणेपुरा। द्वाविंशत्यक्षरोमंत्रोवेदेषुचसुदुर्लभः। तंचब्रह्माददौनत्वाकुमाराय
चधीमते। कुमारेणचसंदत्तंमंत्रंश्चशिशवेद्विजः। ॐश्रीनमोभगवतेरासमंडलेश्वरायश्रीकृष्णा
यस्वाहेतिचमंत्रोयंकल्पपादपः। महापुरुषस्तोत्रंचपूर्वोक्तंकवचंचयत्। अस्यापयोगिकंध्या
नंसामवेदोक्तमेवच। तेजोमंडलमध्येचसूर्य्यकोटिसमप्रभे। योगिभिर्वांछितंध्यानंयोगसि
द्धगणैःसुरैः। ध्यायंतेवैष्णवारूपंतदभ्यंतरसंनिधौ। अतीवरूपमनीयानिर्वचनियंम१नोहरं
नवीनजलदश्यामंरक्तपंकजलोचनं। शारदापार्वणचंद्रास्यंपक्वबिंबाधिकारधं। मुक्तापं
क्तिविनिंदैकदंतपंक्तिमनोहरं। सस्मितंमुरलीन्यस्तहस्तावलंबनेनच। कोटिकंदर्पलाव
ण्यलीलाधाममनोहरं। चंदनच्छप्रभामुष्टपुष्टश्रीयुक्तविग्रहं। त्रिभंगभंगिमायुक्तंद्विभु
जंपीतवाससं। रत्नकेयूरवलयरत्ननूपुरभूषितं। रत्नकुंडलयुग्मेनगंडस्थलविरा(

७१

जितं मयूरपुच्छचूडं च रत्नमालाविभूषितं शोभितं जानुपर्यंतं मालतीवनमालया चंदनो
क्षितसर्वांगं भक्तानुग्रहकातरं मणिनाकौस्तुभेंद्रेण वक्षःस्थलसमुज्वलं वीक्षितं गोपीकानि
श्च शश्वद्वंकिमलोचनैः स्त्रियो वनयुक्ताभिर्वेष्टितानिश्चसंततं भूषणैर्भूषिताभिश्च राधा
वक्षःस्थलस्थितं ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैश्च पूजितं मवंदितं स्मितं किशोरं राधिकाकांतं शांतरू
पं परात्परं निर्लिप्तं साक्षिरूपं च निर्गुणं च प्रकृतेः परं ध्यायेत्सर्वेश्वरं तं च परमात्मानमीश्व
रं इदं ते कथितं ध्यानं स्तोत्रं च कवचं मुने मंत्रोपयोगिकं स्यत्युमंत्रश्च कल्पपादपः सांप्रतं
बालकस्तस्थौ ध्यानस्थस्तत्र शौनक दिव्यं वर्षसहस्रं च निराहारः कृशोदरः शशिमान्यपरिपु
ष्टश्च सिद्धमंत्रप्रभावतः ददर्श बालको ध्याने दिव्यं लोकं च बालकं रत्नसिंहासनस्थं च रत्नभू ७१
षणभूषितं किशोरवयसं श्यामं गोपवेषं च सस्मितं गोपैर्गोपांगणैर्नानाभिश्च वेष्टितं पीतवा

ससं द्विभुजं मुरलीहस्तं चंदनेन विचर्चितं ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैश्च स्तूयमानं परात्परं दृष्ट्वा च
सुचिरं शांतं शांतश्च गोपिकासुतः विरराम चक्षुः कार्त्तीयदा तद्द्रष्टुमक्षमः रुरोदास्वच्छमूले च न
दृष्ट्वा बालकं शिशुः बभूवाकाशवाणी च तिरुदंतं बालकं प्रति सत्यं प्रबोधयुक्तं च हितमेव मितान्हरं
सकृद्दर्शितं रूपं ते देवाधुना पुनः अविपक्वकषायाणां दुर्दर्शं च कुयोगिनां एतस्मिन्विग्रहे
नीतो मं प्राप्स्ये दिव्यविग्रहे पुनर्द्रक्ष्यामि गोविंदं जन्ममृत्यु गाहरे इति श्रुत्वा बालकश्च विरराम
मुदान्वितः कालेन त्याजतीर्थे च तनुं कृष्णं स्मरन् ने दुंदुभयोः स्वर्गे पुष्पवृष्टिर्बभूव
ह बभूव शापमुक्तश्च नारदश्च महामुनिः तन्तुं त्यक्त्वा सजोवश्च विलिनो ब्रह्मविग्रहे बभुव प्रा
क्तनात्मिन्यः कालमेदे तिरोहितः आविर्भावस्तिरोभावः स्वेच्छया नित्यदेहिनां जन्ममृत्युजरा
व्याधिर्नक्तानां नास्ति शौनकः ॥ ॥ इति श्री ब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखंडे नारदशापविमोक्ष

॥३९॥

एंनामएकविंशतितमोध्यायः॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥कतिकल्पांतरेतीतेस्रष्टुः सृष्टिविधौ
पुनः मरीचीमिश्रैर्मुनिभिः सार्द्धकंथठादनुवभूवः विधेनरदनश्चकंठदेशाद्बभूव स नारद
श्चेतिविख्यातोमुनींद्रस्तेनहेतुना यपुत्रस्यतमोधातुर्वभूवमुनिपुंगव तेनप्रचेताइतिच
नामचक्रेपितामहः वभूवधातुर्यपुत्रः सहसादक्षपार्श्वतः सर्वकर्माणिदक्षश्चतेनदक्षः
प्रकीर्त्तितः वेदेषुकर्दमःशब्दःच्छायायांवर्त्ततेस्फुटं वभूवकर्दमादःकर्दमस्तेनकीर्त्ति
तः क्रतुसंघास्यवालेनकृतोजन्मांतरेधुना ब्रह्मपुत्रेपितन्नाम्नाक्रतुरित्यभिधीयते॥
प्रधानांगंमुखंधातुस्ततोजातस्यबालकः इस्तेजसिनचलोप्यंगिरास्तेन।कीर्त्तितः वशी
भूतस्यशिष्टस्यजातःसद्योहिबालकः अतःप्रियःसधातुस्यवशिष्टस्तेनकीर्त्तितः वालोऽ ॥७८॥
त्यरुणवर्णस्यजातःसद्योतितेजसा प्रज्वलन्नईतपसाचारुणीतेप्रकीर्त्तितः हंसस्या

त्मावंशोयस्ययोगेनयोगिनोध्रुवं वालःपरमयोगीचस्तेहंसीप्रकीर्त्तितः संततंयत्नतस्यत
पःसुबालकस्यच प्रकीर्त्तितोयतिस्तेनसंयतःसर्वकर्मसु पुनस्तपःसुवेदेषुवर्त्ततेनूःस्फु
टेपिच स्फुटंतपःस्वरूपस्यपुलहस्तेनवालकः पुलहस्तपःसमुहस्यपस्यास्तिपूर्वजन्मना
तपसंघस्वरूपस्यपुलहस्यस्तेनवालकः त्रिगुणायांप्रकृत्यांत्रिवेस्त्रवैस्यप्रवर्त्ततेतपोभि
क्तिममायस्यतेनवालोतिरुच्यते जटावह्निशिखारूपाःपंचसंतिचमस्तके तपस्तेजोभवाय
स्यसचपंचशिखःस्मृतः अपांतरमेदेवोतपस्तेपेनजन्मनि अपांतरतमानामधिशोस्तेन
प्रकीर्त्तितः(तपससोजसावालोद्दीप्तिमा) स्वयंतपःसमाप्नोतिवाहयेत्यायये स्वुरान् उवुः
समर्थस्तपसिवोढुंस्तेनप्रकीर्त्तितः तपससोजसावालोद्दीप्तिमान्सततंमुने तपःसुरोचतेचि
तंरुचिस्तेनप्रकीर्त्तितः कोपकालेवमुर्वुर्यस्त्रष्टरेकारुशाभ्रुताः रोदनादेवरुद्राख्यकोपिता

सेनहेतुना॥ ॥शौनक उवाच॥ रुद्रेष्वेकतमोवामोमहेशश्चइतिभ्रमः। भवान्पुराणतत्त्वज्ञः
संदेहंछेत्तुमर्हति॥ सौतिरुवाच॥ विष्णुःसत्वगुणःपाताब्रह्मारजोगुणःतमोगुणास्तेरुद्राश्चदु
र्निवाराभयंकराः। कालाग्नीरुद्रःसंहर्त्तातेष्वेकःशंकरांशकः। शुद्धसत्वस्वरूपश्चशिवश्चशि
वदःसतां। अन्येकृष्णस्यचकलास्तावंशौविष्णुशंकरौ। समौसत्वस्वरूपौद्वौपरिपूर्णतमस्यच
उक्तंरुद्रोद्भवेकालेकथंविस्मरसिद्विज। माययामोहिताःसर्वेमुनीनांचमतिभ्रमः। सनकश्च
सनंदश्चसनंदश्चतृतीयश्चसनातनः। सनत्कुमारोभगवांश्चतुर्थोब्रह्मणःसुतः। ब्रह्मापुत्रं
पूर्वंभूतानुवाचतेनसेहिरे। तेनप्रकोपितोपितोधातारुद्राःकोपोद्भवामुने। सनकश्चसनंद
श्चतृतीयश्चसना- तेह्यानंदवाचकौ। आनंदितोचबालौद्वौभक्तिपूर्णतमौसदा। सना ॥७९॥
तश्चश्रीकृष्णोनित्यंपूर्णतमःस्वयं। तद्भक्तस्तत्समःसत्यंतेनबालःसनातनः। नततनित्य

वचनःकुमारःशिशुर्वाचकःसनत्कुमारंतेनेममुवाचकमलोद्भवः। ब्रह्मणोबालकानांचअत्प
त्तिःकथितामुने। सांप्रतंनारदाख्यानंश्रूयतांचयथाक्रमं॥ ॥इतिश्रीब्रह्मवैवर्त्तेमहापुराणे
ब्रह्मखंडेसौतिशौनकसंवादेब्रह्मसुतश्चुत्पत्तिकथनंनामद्वाविंशतितमोऽध्यायः॥ ॥सौतिरुवा
च॥ ॥सृष्टासृष्टिविधानेचनियोज्यसर्वबालकान्। नारदंप्रेरयामाससृष्टीकर्तुंचशौनक। हितं
सत्यंवेदसारंपरिणामसुखावहं। उवाचनारदंब्रह्मावेदवेदांगपारगं॥ ब्रह्मोवाच॥ एहिवत्सकु
लश्रेष्ठनारदप्राणवल्लभ। ज्ञानदीपशिखाज्ञानतिमिरक्षयकारक। सर्वेषामपिवंधूनांज
नकःपरमोगुरुः। विद्यादातामंत्रदाताद्वौसमौचपितुःपरौ। तवहंजनकःपुत्रविद्यादाताचपा
लकः। मदाज्ञयाचमत्प्रीत्याकुरुदारपरिग्रहं। सचशिष्यःसोपिपुत्रोयआज्ञांपालयेद्गुरोः। न
हिमंतस्यमूढस्ययोगुरोरवचस्करः। सपंडितःसचज्ञानीसक्षेमीसचपुण्यवान्। गुरोर्वचस्क(

॥८७॥ रोयोऽस्ति स इमं तस्य पदे पदे सर्वेषामाश्रमाणां च प्रधानः पुण्यवान् गृही ॥ स पुत्रपौत्रयुक्तं च मंदि
रं तपसः फलं ॥ पितरः सर्वकाले च तिथिकाले च देवता ॥ सर्वे गृहस्थमायांति नित्यं सुखं पुण्यं स्वर्ग
भोगः परत्र च ॥ जीवन्मुक्तो गृहस्थश्च स्वधर्मपरिपालकः ॥ यशस्वी पुण्यवांश्चैव कीर्तिमान् धनवा
न् सुखी ॥ यशस्वी कीर्तिमान् योऽस्ति मृतो जीवति संततं ॥ यशःकीर्तिविहीनो हि जीवन्नपि मृतो हि
सः ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा नारदो मुनिसत्तमः ॥ उवाच विनयं भीतः शुष्ककंठोष्टतालुकः ॥ नार
द उवाच ॥ एकदा वाग्विरोधेन वां त्वयोस्तात पत्रयोः ॥ हानिर्बभूव दैवेन महती च यशस्करी ॥
मया प्राप्तं च त्वच्छापात् धा गांधर्वशोद्भमेव च ॥ जन्म कर्म च मत्तुशापात्त्वमपूज्यो भवेऽभवः ॥ ब
भूव शापमुक्तो मे कालांते भविता विधे ॥ रोषाय कल्प्यते शास्त्रं द्विरोधेन गुणाय च ॥ स पिता गुरु ॥८७॥
बंधुः स पुत्रः स सदा स्वरः ॥ यः श्रीकृष्णपादपद्मे दृढां भक्तिं कारयेत् ॥ अस ॰ द्दत्तनिवाना

नाऽर्हंति यदि बालका ॥ निवर्त्तयति तानेव स पिता करुणानिधिः ॥ कारयित्वा कृष्णपादे भक्ति
मार्गं च यः पिता ॥ अन्यस्मिन्विषये पुत्रं स किं हंत प्रवर्त्तयेत् ॥ दारग्रहो हि दुःखाय केवलं न सुखाय
च ॥ तपः स्वर्ग न भक्ति मुक्ति कर्मणां व्यवधायकः ॥ योषितास्त्रिविधा ब्रह्मन् गृहीनां मूढचेतनां ॥ साध्वी
भोग्या च कुलटास्तासु सर्वाः स्वार्थतत्परा ॥ परलोकभिया साध्वी तथेह यशसात्मनः ॥ कामस्नेहाच्च
कुरुते भर्तुः सेवां च संततं ॥ भोग्या भोगार्थिनी शश्वत् कामस्नेहेन केवलं ॥ कुरुते कांतसेवां च
न च भोगाद्दते ह्रलं ॥ वस्त्रालंकार संभोगं सुस्निग्धाहारमुत्तमं ॥ यावत्प्राप्नोति सा भोग्या तावच्च व
शगा प्रिया ॥ कुलांगारसमा न प्रसमा नारी कुलटा कुकर्माशिनी ॥ कपटात्कुरुते सेवां स्वामिनो न
च भक्तितः ॥ सदा पुंयोगमाशंसुर्मनसा मदनातुरा ॥ आहारादधिकं जारं प्रार्थयंती नवं नवं ॥ जा
रार्थे स्वपतिं तातं हंतुमिच्छंति पुंश्चली ॥ यस्या योषित्स्व सेम्मूढो जीवनं तस्य निष्फलं ॥ कथिता योः

८१ षितःसर्वाउत्तमाधममध्यमाः स्वात्मारामाविजानंतिमनस्त्वांमानपंडितां हृदयंखुरधारानंशार
त्सुधासमंमुखं सुधासमंसुमधुरंवचनंस्वार्थसिद्धये प्रकोपेविषतुल्यंतदन्वंहंशीलकुत्सितं दुर्ज्ञे
यंतदभिप्रायंनिगुढंकर्मकेवलं सदातामामविनयंप्रवलंमाहसःपरं दार्थ्योत्कर्षंछलोत्कर्षंश
श्वन्मायादुरत्यया पुंसश्चाष्टगुणःकामः शास्वकामोजगद्गुरोः आहारोद्विगुणोनित्यंनैष्ठुर्यंच
चतुर्गुणं कोपःपुंसःषड्गुणाश्चव्यवसायश्चनिश्चितं यत्रेमेदोषनिवहाकास्थातत्रपितामह
काक्रीडाकिंसुखंपुंसोविण्मूत्रपूयवेश्मनि तेजःप्रणष्टंसंयोगेदिवालापेयशःक्षयं धनंक्षयति
संप्रीतौवात्याशक्तौवपुःक्षयं साहित्येपौरुषंनष्टंकलहेमात्यनाशकं सर्वनाशश्चविश्वासेब्रह्म
न्माधुकिंसुखं यावद्धनीचतेजस्वीसश्रीकोयोग्यतापरः तुमानारीवशीवर्त्तुंसमर्थस्तावदेव ८१
हि रोगीनैःस्वनिर्धनंवृद्धंयोषित्त्यजेत्परंप्रियं लोकाचारभयात्तस्मैदद्यात्पारमल्पकं इत्येवं

कथितंसर्वंब्रह्मन्नावगमोयथा सर्वज्ञानीसिसर्वज्ञस्वात्मारामेश्वरोभवान् अनुग्रहंकुरुविभो
विदायंदेहिसांप्रतं कृत्स्नभक्तिंप्रार्थयामित्वपिकल्पतरौपरे इत्युक्त्वानारदस्तत्रधृत्वातातपदांर
बुजं आज्ञापयाचेपितरंगंतुंतपसिमंगले पुटांजलिपुटोनम्रोभक्तिनम्रात्मकंधरः कृत्वाप्रद
क्षीणंनत्वाब्रह्माणंगंतुमुद्यतः गच्छंतंतनयंदृष्ट्वाविधाताजगतांमुने रुरोदोच्चैर्मुक्तकंठंमहा
सांसारिकोयथा क्रोडेधृत्वासमालिंग्यचुचुंबचपुनःपुनः चिरंबहुस्मितिकृत्वाचवासयामासजानु
नि स्वात्मारामेश्वरोब्रह्मायोगींद्राणांगुरोर्गुरुः नेदंशोदुःसहशोकविच्छेदोदुःसहोत्यणां कातरः
पुत्रभेदेनमोहितोविष्णुमायया शोकार्त्तोवत्कुमारेभ्यःसुतंसंबोध्यशौनक ।। ।।इतिश्रीब्रह्मवै
वर्त्तेमहापुराणेब्रह्मखंडेब्रह्मनारदसंवादेत्रयोविंशतितमोध्यायः ।। ।।ब्रह्मोवाच।। ।।
त्वांवत्सतपसेगच्छकिंमेसंसारकर्मणि अहंयास्यामितेलोकंविरज्जाकृष्णसमीश्वरं सनकश्चस

॥८२॥

नेरश्चत्रतीयश्च सनातनः सनत्कुमारो वैरागी चतुर्थः पुत्र एव च। यतो हंसी चारुणी श्च वोढुं पंच
शिखस्तथा। पुत्रास्तपस्विनः सर्वे किं मे संसारकर्मणि। वचवस्फुरो मरीचिर्मे अंगिराश्चन्त्रगुस्तथा
रुचा वर्हिः कर्दमश्च प्रचेताश्च — तुर्मनुः। वसिष्ठो वशगः शंच सर्वे पूतसुते पुच। अन्येपि विवेकि
नो साध्याः किं मे संसारकर्मणि हिता नेतान्सनासु च प्रशंसितान् शोके वचनं श्रुमे। पारपर्य्यक्र
म परं चतुर्वर्गफलप्रदं। धर्मार्थकाममोक्षांश्च सर्वे वांछति पंडिताः। वेदप्रणिहितानेतन्सना
सुच प्रसंसितान्। वेदप्रणिहितो धर्मो ह्यधर्मस्तद्विपर्य्ययः। आदौ विप्रो यज्ञसूत्रं परिधाय सु
त्वं मध्ये। समधीत्य ततो वेदानददाति गुरुदक्षिणां। ततः प्रहृष्टकुलजां सुविनीतां समुद्वहेत्
त समाध्वीं कुलजा याश्च पतिसेवासु तत्परा। सद्वंशोदुर्विनीता च प्रमत्वेत्र कदाचन। आकरे पद्म ॥८२॥
रागाः संजन्म का च मणाः कुलः। असद्वंशप्रसूता या पित्रोर्दोषेण नारद। दुर्विनीता सा च दुष्टा

स्वतंत्रा सर्वकर्मसु। न कस्म दुष्टाः सर्वाश्च योषितः कमलालया। स्वर्वेश्यांशाश्च कुलटा असद्वंश—
मुद्भवाः। निर्गुणं स्वामिनं साध्वी सेवते च प्रशंसति। न सेवते च कुलटा प्रियं निंदति सद्गुणं। सा
धुः सद्वंशजां कन्यां प्रायत्नेन परिग्रहेत्। तस्यां पुत्रान्समुत्पाद्य वृद्धः स्तुतपसा व्रजेत्। वरं कृतव
हे वासः सर्पवक्रे च कंटके। एतेभ्यो दुःखदो वासः स्त्रिया दुर्मखया सह। त्वमधीतो मया वेदैर्मत्थं च
गुरुदक्षिणां। पुत्र देहि दमे चेह कुरु दारपरिग्रहं। तं च सत्कुलजातां च पर्वपत्नीं च माखती
विवाहं कुरु कल्याण कल्याने च दिने क्षणे। मनुवंशोद्भवस्येह संजयस्य गृहे सती। वल्कले जन्म
लब्ध्वा च कुरु ले भारते तपः। ग्रहणं कुरु वंतां रत्नमालां च कमलाकलां। भारते च नवेद्यर्थ जनां
नां तपसः फलं। आदौ न वेद्रहा लोको वा न प्रस्थस्ततः परं। ततस्तपस्वी मोक्षाय क्रमएष श्रुतो
श्रुतः। वैष्णवानां हरेरर्चा तपस्या च श्रुतो श्रुता। वैष्णवस्त्वं गृहे तिष्ठ कुरु कृष्णपदार्चनं। अंतर्वा

॥८३॥

ध्येहरिर्यस्यतस्यकिंतपसासुत ॥ नांतर्बाह्येहरिर्यस्यतस्यकिंतपसावृथा ॥ तपसाहरिराराधो
नान्यःकृष्णनविद्यते ॥ पत्रयत्रकृतंसर्वकृष्णसेवनंपरमंतप ॥ वत्समङ्जेनैनैवगृहेस्थिताहरि
नज ॥ गृहीणवमुनिश्रेष्टगृहीणांसर्वदासुखं ॥ कामिन्यासहसंभोगःसर्वभोगान्सुदुर्लभ ॥ तद
र्शनमुपस्पर्शवांछंत्येवमुमुक्षव ॥ सर्वस्पर्शसुखात्स्त्रीणामुपस्पर्शसुखंवरं ॥ ततःसुखन
मंपुत्रदर्शनंस्पर्शनंमुने ॥ सर्वेभ्यःप्रेयसीकांताप्रियातेनप्रकीर्त्तिता ॥ पुत्रप्रजायेतोकांताशा
तकांतापरःसुतः ॥ नास्तीपुत्रात्परोबंधुनास्तिपुत्रात्परोरःप्रिय ॥ सर्वेभ्योजयमन्विछेत्पुत्राद
कात्पराजयं ॥ नचात्मनोप्रियोयश्चतस्मादपिप्रियःसुतः ॥ ततःप्रियतमेपुत्रेन्यसेदात्यपरंध
नं ॥ इत्येवमुक्तासब्रह्माविररामचशौनक ॥ उवाचवचनंतातनारदोज्ञानिनांवरः ॥ नारदउ
वाच ॥ स्वयंविज्ञायसर्वार्थंमपुत्रंवेददर्शनं ॥ प्रवर्त्तयत्यसमान्मार्गेसदयालुःकथंपिताः ॥ ॥८३॥

जलबुद्बुदवत्सर्वसंसारमतिनश्वरं ॥ जलरेखायथामिथ्यातयाब्रह्मन्जगत्त्रयं ॥ विहायहरि
दासंचविषयेयन्मनश्चलं ॥ दुर्लभंमानवजन्मवभूवतस्यनिष्फलं ॥ कावाकस्यप्रियापुत्रोबंधुः
कोवानवार्णवे ॥ कर्माभिर्नियोजनाचतदपादयेवियोजना ॥ सुकर्माकारयेद्योहितन्मित्रंसपितागु
रुः ॥ विबुद्धिकारयेद्योहिस्मरिपुश्चकथंपिता ॥ इत्येवंकथितंतातवेदबीजंयथाक्रमं ॥ ध्रुवंतथापि
कर्त्तव्यंतवाज्ञापरिपालनं ॥ आदौयास्यामिभगवन्नरनारायणाश्रमं ॥ नारायणकथांश्रुत्वाक
रिष्येदारसंग्रहं ॥ इत्येवमुक्त्वासमुनिर्विररामपितुपुनः ॥ पुष्पवृष्टिस्तदुत्परितत्क्षणेनवभूव
ह ॥ क्षणंपितुःपरस्थित्वानारदोमुनिसत्तमः ॥ उवाचपुनरेवेदंवचनंमंगलप्रदं ॥ नारदोउवा
च ॥ देहिमेलक्ष्मंमंत्रंचयन्मनोवांछितंमम ॥ ततसंबंधिचयज्ज्ञानंयत्रतद्गुणवर्णनं ॥ तदाप
श्चात्करिष्यामित्वत्प्रीत्यादारसंग्रहं ॥ मानसेपरिपूर्णेचकार्य्यंकर्त्तुंपुमान्सुखी ॥ नारदस्यवचः

श्रुत्वाप्रहर्षंकमलोद्भवः। उवाचपुत्रंरेवेदंपुत्रंज्ञानविदांवर॥ ब्रह्मोवाच॥ पत्युर्मंत्रंपितुर्मंत्रंन
गृह्णीयाद्विचक्षणः। विरक्ताश्रमिणांचैवनपुत्रसुखदायकं। निषेकाल्लभ्यतेमंत्रोगुरुमंत्रोचका
मिनी। विद्यासुखंत्रयंदुःखंपुरुषैःस्वेच्छयानच। महेश्वरस्तवगुरुःप्राक्तनानःपुरातनः। गच्छ
वत्सशिवंशांतंशिवदंज्ञानिनांगुरुं। तत्रवैभगवन्मंत्रंज्ञानंलब्ध्वापुरातनात्। नारायणकथां
श्रुत्वाशीघ्रमागच्छमद्गृहं। इत्युक्त्वाजगताधाताविररामचशौनक। प्रणम्यपितरंभक्त्याशि
वलोकंययौमुनि॥ ॥इतिश्रीब्रह्मवैवर्त्तमहापुराणेब्रह्मखंडेसौतिशौनकसंवादेचतुर्विंश
तितमोऽध्यायः॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥ब्रह्मणाविप्रप्रवरोमुदान्वितोजगामशंभोःसदनंम
नोहरं। उर्द्धंध्रुवाद्योजनलक्षमीप्सितंरत्नाननिर्माणकृतंचशूलिना। निराश्रयंयोगबलेनर
क्षंमुनाधृतंविचित्रंविविधानमान्वितं। दृष्टंसुपुण्याश्रयसाधकेवरंमणींद्रसारैर्ज्वलितंदिवा

॥८४॥

निशं। मपूर्वमस्यंरविचंद्रयोर्मुनेकुलाश्रनैर्वेष्टितमेवकेवलं। प्राकाररूपैरतिरिक्तवर्द्धितैरुच्चैरसं
ख्यप्रमितैःशिखोज्वलैः। पुरंपरयोजनलक्षविस्तृतंत्रिकोटिरत्नेंद्रगृहान्वितंसदा। विराजितंजीवसा
कारनिर्मितैश्चित्रैर्विचित्रैर्विविधैर्मनोहरैः। मणिक्यमुक्तामणिदर्पणार्वृतंनस्वप्नदृष्टाद्विजविश्व
कर्मसुणः। अकल्पमकैःशिवसेवतेजनेनिषेवितंसंततमेवशौनक। सिद्धैर्नियुक्तंशतकोटि
लक्षकैस्त्रिकोटिलक्षैश्चयुतंस्वपार्षदैः। युतंत्रिलक्षैर्विकटैश्चभैरवैःक्षेत्रैश्चतुर्लक्षशतैश्चवेष्टितं
सुरद्रुमैर्वेष्टितमेवसंततंमंदाररत्नप्रवरैःसुपुष्पितैः। विराजितंसुंदरकामधेनुभिर्यथावला
काशतकैर्नभस्थलं। दृष्ट्वामुनिर्विस्मयमाययानसेकिमत्रचित्रंचुयोगिनांगुरौ। लोकंत्रिलोका
चविलक्षणंपरंसामृत्युरोगार्त्तिविजराहरंपरं। दूरेसभामंडलसंस्थितंददर्शतंशिवदंमनोह
रं। पश्चत्रिनेत्रंविधुपंचवक्त्रंगंगाधरंनिर्मलचंद्रशेखरं। प्रतप्तहेमाभजटाधरंशिवंदिगंबरं

॥८५॥

शुद्धमनंतमक्षरं मंदाकिनीपुष्करवीजमालयारुस्मेतिनामैवमुदाजयंतं सुनीलकंठं भुजं
गेंद्रमंडितं योगींद्रसिद्धेंद्रमुनींद्रवंदितं सिद्धेश्वरं सिद्धविधानकारणं मृत्युंजयं कालयमांतका
तकं प्रसन्नहास्यास्यमनोहरं हरं विस्मोहतानामभिवदं वरप्रदं सदास्तुतो षंनवरोषवर्जितं न
कप्रियेंन कृजनैकबंधु गत्वा समीपं मुनिरेव स्तुलिनं ननाम मूर्द्धा पुलकांगविग्रहं वीणां त्रि
तंत्रीक्कणापन्न पुनः पुनर्जगौ चतुष्टावकल्लंसुकवं दृष्ट्वा मुनींद्रप्रवरं च सस्मितं विधेः सुतं वे
दविदां वरिष्टं योगींद्रसिद्धेंद्रमहर्षीभिः सजवेनपीगादवतिष्ठदीश्वरः ददौ च तस्मै मुनये स
संभ्रममालिंगनं चाशिषमासनादिकं पप्रच्छ मद्गंगमने प्रयोजनं तपोधनं तं तपसां च शो
नकं स इत्वसिहासनसुंदरे वरे चोवास शंभुर्वरपार्षदैः सह नोवास सत्वष्टुस्तनयः पुटांजलि ॥८५॥
श्चकार नत्वा प्रणतः प्रभुं द्विजः गंधर्वराजेन कृतेन नारदो वेक्ताःकस्तोत्रेण शुभप्रदेनः स्तु

वा प्रणामं पुनरेव तत्वा नवाज्ञयो वास सनवस्य वामत चकार तत्रैव निवेदनं शिवे मनोभिलाषां न
वकामपूरके श्रुत्वा मुनेस्तद्वचनं कृपानिधिं दूलं प्रतिज्ञां च चकार ओमिति ॥ ॥इति श्री ब्रह्मवै
वर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखंडे शंभुनारदमेलनं नाम पंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ ॥शौतिरुवाच ॥
॥ ॥हरेस्तोत्रं च कवचं मंत्राध्यानं पूजाविधां परात्परं ययौ चेदे वर्षिध्यानं च ज्ञानमेव च स्तोत्रं च
कवचं मंत्रं ध्यानं विधां पूजाविधानकं तत्वा कृत्नीयं ज्ञानं च ददौ तस्मै महेश्वरः सर्वं प्राप्य मुनिश्रे
ष्टः परिपूर्णमनोरथः उवाच प्रणतो भक्त्या गुरुं प्रणतवत्सलं ॥ नारद उवाच ॥ आह्निकं ब्राह्मणा
नां च वेद वेदविदां वर स्वधर्मपालनं नित्यं यतो भवति निस्तशाः ॥ श्रीमहेश्वर उवाच ॥ उत्थाय ब्रा
ह्ममुहूर्ते ब्रह्मरंध्रस्थपंकजे श्रुभे सहस्रपत्रे च निर्मले ग्लानिवर्जिते रात्रिवासं परित्यज्य गुरुं
तत्रैव चिंतयेत् व्याख्यामुद्राकरं प्रीतं सस्मितं शिष्यवत्सलं प्रसन्नवदनं शांतं परितुष्टं निरंत

॥८६॥

रो साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपं च शिष्याणां चितनायकं ॥ ध्यात्वा तदाज्ञामादाय हृत्पद्मे निर्मले सिते ॥ सहस्र
पत्रे विस्तीर्णे देवमिष्टं विचिंतयेत् ॥ यस्य देवस्य यद्ध्यानं यद्रूपं तद्विचिंतयेत् ॥ गृहीत्वा तदनुज्ञां च
कर्त्तव्यं समयोचितं ॥ आदौ ध्यात्वा गुरुं नत्वा संपूज्य विधिपूर्वकं ॥ पश्चात्तदाज्ञामादाय ध्यायेदिष्टं
प्रपूजयेत् ॥ गुरुप्रदर्शितो देवो मंत्रं पूजाविधिर्जप ॥ न देवेन गुरुर्दृष्टस्तस्माद्देवो गुरुः परः ॥ गुरुर्ब्र
ह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः ॥ गुरुः प्रकृतिरीशाद्या गुरुश्चंद्रानलो रविः ॥ गुरुर्वायुश्च वरुणो
गुरुर्माता पिता सुहृत् ॥ गुरुरेव परं ब्रह्म नास्ति पूज्यो गुरोः परः ॥ ऽभीष्टदेवे रुष्टे च समर्थो रक्षणे
गुरुः ॥ न समर्थो गुरौ रुष्टे रक्षणे सर्वदेवताः ॥ यस्य तुष्टो गुरुस्तस्य जयस्तस्य पदे पदे ॥ यस्य रु
ष्टो गुरुस्तस्य सर्वनाशश्च सर्वदा ॥ न संपूज्य गुरुं देवं यो मूढो पूजयेद्भ्रमात् ॥ ब्रह्महत्याशतं पा ॥८६॥
पं लभते नात्र संशयः ॥ सामवेदे च भगवानित्युवाच हरिः स्वयं ॥ तस्मादभीष्टदेवाद्गुरुः पूज्यः

तमः परं गुरुमिष्टसुरं ध्यात्वा नत्वा च साधको मुने ॥ वेदोक्तं स्थलमासाद्य विण्मूत्रमुत्सृजेन्मुदा ॥ जलं
जलसमीपं च रंध्रं प्राणीसंनिधौ ॥ देवालयसमीपं च वृक्षमूलं च वर्त्म च ॥ हलोत्कर्षस्थलं चैव सस्य
क्षेत्रं च गोष्टकं ॥ नदीकंदरगर्त्तं च पुष्पोद्यानं च पंकिलं ॥ ग्रामाभ्यंतरं चैव तृणाग्रहीसमीपकं ॥ शं
कुसेतुश्शारवनं श्मशानं च वह्निसन्निधिं ॥ क्रीडास्थानं महारण्यं पंचकाधःस्थलं तथा ॥ वृक्षच्छायायु
तं स्थानं मंतप्राण्युपपन्नकं ॥ दुर्वास्थानं कुशस्थानं वल्मीकस्थानमेव च ॥ वृक्षारोपणभूमिं च कार्या
र्थपरिसंस्कृतं ॥ एतत्सर्वं परित्यज्य सुय्यातपविवर्जितं ॥ कृत्वा गर्त्तं पुरीषं च मूत्रं च परिवर्जयेत् ॥
पुरीषमूत्रोत्सर्गं च दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ॥ पश्चिमाभिमुखो रात्रौ संध्यायां दक्षिणामुखः ॥ मौनिध
त्वा च निकृत्वा तु लोष्टशौचं च जलशौचं ततः परं ॥ सद्युक्तं तत्कलं चैव - श्रमाणं निशामय ॥ ए
कलिंगे मृदं दद्यात् ~~समहस्ते~~ वामहस्ते च मृद्द्वयं ॥ उभयोर्हस्तयोर्देद्यात् मृद्द्वयं शौचं प्रकीर्त्तितं ॥ मूत्र

॥८७॥

शौचं च द्विगुणं मैथुनानंतरे यदि । मैथुनानंतरं शौचं मूलशौचच चतुर्गुणं । एका लिंगे गुदे तिस्र॰
स्तथा वामकरे दश । उभयोः सप्त दातव्याः पादौ शस्तेन शुध्यति । पुरीषशौचं विप्राणां गृहिणामिद
मेव च । विधवानां च द्विगुणं शौचमेवं प्रकीर्त्तितं । यतीनां वैखानसानां च ब्रह्मर्षेर्ब्रह्मचारिणां । चतुर्गु
णं च गृहिणां तेषां शौच प्रकीर्त्तितं । नयावदुपनीयेत द्विजः शूद्रस्तथांगना । गंधलेपक्षयकरं तेषां
शौचं प्रकीर्त्तितं । शौचं तत्र विशेषश्च व द्वितानां गृहिणां समं । द्विगुणं वैखानसादीनां मुनीनां परिकी
र्त्तितं । न्यूनाधिकं न कर्त्तव्यं शौचं शुद्धिमभीप्सता । प्रायश्चित्तं प्रसज्येत विहिते तिक्रमे कृते । शौच
मृत्तियमं मतः सावधानो निशाय । मच्छौचेन शुद्धिं विर्विप्रोप्य शुचिरिश्चयतिक्रमे । वल्मीकमू॰ ॥८७॥
षिकोत्खातां मृदमंतर्जलां तथा । शौचावशिष्टां गेहाच्च नादद्याल्लेपसंभवां । अंतःप्राण्यवप
न्नां च हलोत्खातां विशेषतः । कुशमूलोत्थितां चैव दूर्वामूलोच्छितां तथा । अश्वत्थमूलान्नीतां

च तथैव शयनोच्छितां । चतुष्पथानां गोष्ठानां गोपथानां तथैव च । सप्तस्थानं च देवत्राणां सुधाना॰
नां मृदं त्यजेत् । स्नातो वाप्यथवास्नातो विप्रः शौचेन शुध्यति । शौचाहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वक
र्मसु । कृत्वा शौचमिदं विप्रो मुखं प्रक्षालयेत्सुधीः । आदौ षोडशगंडूषैर्मुखशुद्धिं विधाय च । दंतका
ष्ठेन दंतं च त्वक्श्वान्परिमार्जयेत् । पुनः षोडशगंडूषैर्मुखशुद्धिं समाचरेत् । तं दमार्जनकाष्ठानां
नियमं शृणु नारद । निरूपितं सामवेदे हरिणा चाह्निकक्रमे । अपामार्गं सिंधुवारमाम्रमेव करं॰
वीरकं । खदिरं च शिरीषं च जातिपुन्नागशालकं । अशोकमर्जुनं चैव क्षीरिवृक्षं कदंबकं । जंबूकं च कू
लं चौदुंपलासं च प्रस्वकं । वदरीपारिभद्रं च मंदारं शाल्मलिं तथा । वृक्षं कंटकयुक्तं च लतादि परिव
र्जितं । पिप्पलं च पियालं च तितिडीकं तालकं । खर्जुरं नारिकेलं च ताली च परिवर्जयेत् । दंतशौ॰
चविहीनाच्चस्य सर्वं शौचविहीनकः । शौचहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु । कृत्वा शौचं विप्रो ध्व

८८

स्वाधीतेचवासमी। प्रक्षाल्यपादौआचम्यप्रातःसंध्यांसमाचरेत्। एवंत्रिसंध्यंसाध्यांचकुरुते
कुलजोद्विजः। सस्नातःसर्वतीर्थेषुपश्चिसंध्यांसमाचरेत्। त्रिसंध्यहीनोप्यशुचिरनर्हःसर्वकु
र्मसु। यदन्यत्कुरुतेकर्मनतस्यफलभाग्भवेत्। नोपतिष्ठतियःपूर्वांनोपास्तेयस्तुपश्चिमां। स
शूद्रवद्बहिःकार्यःसर्वस्माद्द्विजकर्मणः। पूर्वांसंध्यांपरित्यज्यमध्यमांपश्चिमांतथा। ब्रह्म
हत्यामात्महत्यांलभतेप्रत्यहंद्विजः। एकादशीविहीनानांसंध्याहीनसमोद्विजः। कल्पंव्रजे
त्कालसूत्रंयथाहिरण्यपालीपतिः। विधायप्रातःसंध्यांचगुरुमिष्टंसुरंरविं। ब्रह्माणमीशंविष्णुं
चमायांपद्मांसरस्वतीं। प्रणम्यगुरुमात्मंचदर्पणंमधुकांचनं। दृष्ट्वास्नानादिकंकालेकुर्या
त्साधकसत्तमः। पुष्करिण्यांतुवापीवापदीस्नानंसमाचरेत्। समुद्धत्यपंचपिंडानादौधर्मवि ८८
चक्षणः। नद्यांनदेकंदरेवातीर्थेवास्नानमाचरेत्। कुर्यात्स्नात्वातुसंकल्पंततःस्नानेपुमा

नमुने। श्रीकृष्णप्रीतिकामश्चवैष्णवानांमहामुने। संकल्पोगृहिणांचैवकृतंपातक‒शनं। वि
प्रकृत्वातुसंकल्पंमृदंगात्रेप्रलेपयेत्। वेदोक्तमंत्रेणानेनदेहशुद्धिकृतेनच। अश्वक्रांतंश्रा
रूह्यममगात्राणिसर्वपापंप्रमोचय। पुण्यंदेहिमहाभागेस्नानानुज्ञांकुरुष्वमां। इत्युक्त्वाचज
लेनाभिप्रमाणेमंत्रपूर्वकं। चतुर्हस्तप्रमाणंचकृत्वामंडलिकांशुभां। तीर्थान्यावाहयेत्तत्रह
स्तंदत्वातपोधन। यानियानिचतीर्थानिसर्वाणिकथयामिते। गंगेचयमुनेचैवगोदावरिसरस्व
ति। नर्मदेसिंधुकावेरिजलेस्मिन्सन्निधिंकुरु। नलिनीभीतामालिनीचमहापथा। विष्णुपादार्घ्य
सम्भूतागंगात्रिपथगामिनी। पद्मावतीभोगवतीस्वर्णरेखाचकौशिकी। दक्षापृथ्वीचवि
हगाविश्वकायाशिवामृता। विद्याधरीसुप्रसन्नाभंतयालोकप्रसादिनी। क्षेमाचवैष्णवीशांताशांति
भोगवतीस्वर्णरेखाचकौशिकी। दक्षापृथ्वीचविहगाविश्वकायाशिवामृता। विद्याधरीसुप्रसदा

। ८९ ।

गोमती--- सती। सावित्री तुलसी दुर्गा महालक्ष्मी सरस्वती। कृष्णप्राणाधिका राधा लोपामुद्रा
दिती रतिः। अहल्यावादितिःसंध्यासंज्ञास्वाहाप्यरुंधती। शतरूपादेवहूतीन्यमरायास्मरेत्सुधीः
। स्मृत्वास्नात्वामहापूनः कुर्यात्तुलकंबुधः बाह्मोमूले ललाटेचकंठदेचवक्षसि। स्नानंदानंतथा
होमंदेवंचपितृकर्मचतत्सर्वंनिष्फलंयातिललाटेतिलकंविना। ब्राह्मणस्तिलकंकृत्वाकुर्यात्
संध्यांचतर्पणं। नमस्कृत्यसुरान्नत्वागृहंगच्छेन्मुदान्वितः। प्रक्षाल्यपादंयत्नेनधृत्वाधौतेच
वाससी। मंदिरंप्रविशेत्प्राज्ञइत्याहहरिरेवच। विनापादौचप्रक्षाल्यस्नात्वाविशतिमंदिरं। तस्य
स्नानादिकंनष्टंजपहोमश्चपंचमः परिधायस्निग्धवस्त्रंगृहेचैत्यविशेद्धरी। रुष्टालक्ष्मीगृ । ८९ ।
हाद्यातिशापं---त्वासुदारुणं। ऊर्द्ध्वजंघश्चयोविप्रःपादौप्रक्षालयेद्यदि तावद्भवतिचांडालो
यावद्गंगांनपश्यति उपविश्यासनेब्रह्मन्नाचम्यसाधकःशुचिः पूजांकुर्यात्तुवेदोक्तांनक्ति

युक्तोहिसंयतः। शालग्राममणौयंत्रेप्रतिमायांजलेचले। गोपृष्ठेवागुरौविप्रेप्रशस्तमर्चनंहरेः
सर्वेषुशस्तापूजाचशाल-ग्रामेचनारद। सुराणामेवसर्वेषांयत्राधिष्ठानमेवसस्नातसर्वती
र्थेषुसर्वयज्ञेषुदीक्षितः। शालिग्रामोदकेनैवयोभिषेकंसमाचरेत्। शालग्रामजलंनत्वानित्य
मश्नातियोनरः जीवन्मुक्तःसचप्रवेषांत्यांतेकृष्णमंदिरं। शालग्रामशिलाचक्रंयत्रतिष्ठतिनार
द। सचक्रोभगवांस्तत्रसर्वतीर्थानिनिश्चितं। तत्रयोहिमृतोदेहीज्ञानाज्ञानेनदैवत। रत्ननिर्मा
णयानेनसयातिश्रीहरेःपदं। शालग्रामेषुनान्यत्रनसाधुपूजयेद्धरिं। कृत्वातत्रहरेःपूजांपरि
पूर्णफलंलभेत्। पूजाधारश्चकथितश्रूयतांपूजनक्रमः। हरेःपूजावृद्धमताकथयामियथा
गमं। कश्चिद्ददातिहरयेचोपचाराणिषोडश। सुंदराणिपवित्राणिनित्यंशक्तिर्भक्तिमूलंचपूज
ने। आसनंवसनंपाद्यमर्घ्यमाचमनीयकं। पुष्पचंदनधूपांश्चदीपंनैवेद्यमुत्तमं। गंधमाल्यंचश

॥५०॥

र्य्यांचललितांसुविलक्षणां । जलमन्नंचतांबूलंसाधारंदेयमेवच । गंधानुलप्यतांबूलविनाशाव्या
णिद्वादश । पाद्यार्घ्यजलनैवेद्यपुष्पाण्येतानिपंचचं । सर्वाण्येतानिमूलेनदद्यात्साधकसत्तमः
गुरूपदिष्टंमूलंचप्रशस्तंसर्वकर्मसु । आदौकृत्वाभूतशुद्धिंप्राणायामंततःपरं । वर्णन्यासविनि
र्वर्त्यचार्घ्यपात्रंविनिर्दिशेत् । त्रिकोणमंडलंकृत्वातत्रकूर्मंप्रपूजयेत् । जलेनपूर्य्यशंखंचतत्र
संस्थापयेद्द्विजः । जलंसंपूज्यविधिवत्तीर्थान्यावाहयेत् । पूर्वोक्तेनोपकरणंतेनजलेनक्षालये
ततः । ततोगृहीत्वापुष्पंचकृत्वायोगासनंशुचिः । ध्यानेनगुरुदत्तेनध्यायेत्कृष्णमनन्यधीः ।
ध्यात्वापाद्यादिकंसर्वंदद्यान्मूलेनसाधकः । अंगप्रत्यंगदेवंचतत्रोक्तंपूजयेद्धरिं । मूलंजप्त्वायथा
शक्तिंदेवमंत्रंसमर्पयेत् । दत्वोपहारंविविधंस्तुत्वाचकवचंपठेत् । ततःकृत्वापरिहारंमूर्द्धा—
नंचप्रणम्यवै । कृत्वातदेवपूजांचयज्ञंकुर्याद्विचक्षणः । श्रौतस्मार्त्तोनियुक्तंचबलिंदद्यात्ततो ॥५०॥

मुने । नित्यसाश्राद्धयथाशक्तिदानंवित्तानुरूपकं । कृत्वाकृत्वाचविहरेत्क्रमएषश्रौतोस्मृतेः । इ
त्येवंकथितंसर्ववेदोक्तंसूत्रमुत्तमं । आह्निकस्यचविप्राणांकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ ॥ इतिश्रीब्र
ह्मवैवर्त्तेमहापुराणेब्रह्मखंडेशिवनारदसंवादेविप्राह्निककथनंनामःषड्विंशोऽध्यायः ॥
॥ ॥ नारदउवाच ॥ भक्ष्यंकिंवाप्यभक्ष्यंचद्विजानांगृहिणांप्रभो । यतीनांवैष्णवानांचविधवा
ब्रह्मचारिणां । किंकर्त्तव्यमकर्त्तव्यं ---- नोऽपमेववा । सर्वंकथयसर्वज्ञसर्वेशासर्वकारण ।
॥ महेश्वरउवाच ॥ कश्चित्तपस्वीविप्रश्चनिराहारीचिरंमुनिः । कश्चित्समीरणाहारीफलाहा
रीचकश्चन । अन्नाहारीयथाकालेगृहीचगृहिणीयतः । येषामिच्छाचयाब्रह्मन्ब्रह्मचारीणांविवि
धागतिः । हविष्यान्नंब्राह्मणानांचप्रशस्तंगृहिणांसदा । नारायणोच्छिष्टमिष्टमनिवेद्यम
भक्ष्यकं । अन्नंविष्ठाजलंमूत्रंयद्विष्णोरनिवेदितं । विण्मुक्तंसर्वपापघ्नमन्नंचहरिवासरे । अ

।९४।

ह्मणः कामतोन्नं च यो भुंक्ते हरिवासरे । त्रैलोक्यजनितं पापं सोपि भुंक्ते न संशयः । न भोक्तव्यं
न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं च नारद । गृहाणि ब्राह्मणैरन्नं संप्राप्ते हरिवासरे । गृहीत्वा श्वशाक्तस्य
ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः । प्रयाति कालसूत्रं च भुक्त्वा च हरिवासरे । कृमिभिः माल्यमानेश्च महि
तस्तत्र तिष्ठति । विण्मूत्रभक्षणं कृत्वा यावदिंद्राश्चतुर्दश । जन्माष्टमीदिने रामनवमीदिव
से हरेः । शिवरात्रौ च यो भुंक्ते सोतो द्विगुणपातकी । उपवासासमर्थश्चेत्फलमूलजलं पिव
त् । नष्टे शरीरे स्वन्नवेदनाया चात्मघातकः । सकृद्भुंक्ते हविष्यान्नं विष्णोर्नैवेद्यमुत्तमं । न नवे
स्तुल्य वा यो सचोपवासफलं लभेत् । एकादश्यामनाहारी गृही विप्रश्च नारद । स च तिष्ठति
वैकुंठे यावद्ब्रह्मणो वयः । गृहाणां शैवभक्तानां मिदमुक्तं च नारद । विशेषतो वैष्णवानां ९४
यतीनां ब्रह्मचारिणां । नित्यं नैवेद्यभोजी यः श्रीकृष्णस्य च वैष्णवः । नित्यं संतोपवासानां

जीवन्मुक्तफलं लभेत् । वांछंति तस्य संस्पर्शं तीर्थानि सर्वदेवताः । आलापं दर्शनं चैव सर्वपाप
प्रणाशनं । हिः स्विन्नमन्नं दृष्टं पुकं स्युद्दं देशविशेषके । नास्यं तशाल्नविप्राणां भक्षणे च निवेदने । अ
भक्तं च यतीनां च विधवा ब्रह्मचारिणां । तांबूलं च यथा ब्रह्मं संमथेत दस्तुनो ध्रुवं । तांबूलं विधवास्त्री
णां यतीनां ब्रह्मचारिणां । तपस्वीनां च विप्रेंद्र गोमांससदृशं स्मृतं । सर्वेषां ब्राह्मणानां चैवान्नद्रव्यं
ष्टेणु नारद । यदुक्तं सामवेदे च हरिणा चाह्निकक्रमे । ताम्रपात्रे पयोपानमुच्छिष्टे घृतभोजनं । दु
ग्धं लवणमार्द्रं च सद्यो गोमांसभक्षणं । नारिकेलोदकं कांस्ये ताम्रपात्रे स्थितं मधु । एतद्वं ताम्रपात्र
स्थं सुरत्वं न संशयः । छाप्य वामहस्तेन यत्तोयं पिबंति द्विजः । सुरापी तिस विज्ञेयः सर्वधर्मवहि
ष्कृतः । अनिवेद्यं हरेरन्नं भक्ष्यं शोषं च निस्पृशः । पानशोषजलं चैव तु गोमांससदृशं मुने । वाति
गनं फलं चैव गोमांसं कार्तिके स्मृतं । माघे च मूलकं चैव कलंबी शायने तथा । स्वेतवर्णं च तालं च

॥९२॥

मसूरं मत्स्यमेव च॥ सर्वेषां ब्राह्मणानां च त्याज्यं च सर्वदेशतः॥ मत्स्यांश्च कामतो भुक्त्वा सोपवासस्त्र्यहं
वसेत्॥ प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा शुद्धिमाप्नोति ब्राह्मणः॥ प्रतिपत्सु च कुष्मांडमभक्ष्यमर्थनाशनं॥
द्वितीयायां तु वृहती भोजको न स्मरेद्धरिं॥ अभक्ष्यं च पटोलं च शत्रुवृद्धिकरं परं॥ तृतीयायां चतुर्थ्यां
च मूलकं धननाशकं॥ कलंककारणं चैव पंचम्यां बिल्वभक्षणं॥ तिर्य्यग्योनिप्रापयेत्तु षष्ठ्यां च
निबभक्षणं॥ रोगवृद्धिकरं चैव सप्तम्यां तालभक्षणं॥ नारिकेलफलं भक्ष्यमष्टम्यां बुद्धिना-
शनं॥ तुंबी च नवम्यां गोमांसं दशम्यां च वार्त्ताकीभक्षणे पुत्रनाशनं॥ चतुर्दश्यां मांसभक्ष्यं महा-
पापकरं परं॥ पंचदश्यां तथा मांसं भक्ष्यं च गृहिणां मुने॥ गृहिणां प्रोक्षितं मांसं भक्ष्यमन्यद- ९२
दिनेषु च॥ प्रातःस्नाने तथा श्राद्धे पारणे व्रतवासरे॥ प्रशस्तं शार्षपं तैलं पक्वतैलं च नारद
कुहूपूर्णेंदुसंक्रांतिचतुर्दश्यष्टमीषु च॥ रवौ श्राद्धे व्रताहे च दुष्टं स्यात्तिलतैलकं॥ मांसं च र-

क्तशाकं च कांस्यपात्रे च भोजनं॥ निषिद्धं शयने चैव कूर्ममांसं च प्रोक्षितं॥ निषिद्धं सर्ववर्णानां दि-
वास्त्रीनिषेवनं॥ रात्रौ च दधिभक्तं च शयनं संध्ययोर्दिने॥ रजस्वलास्त्रीगमने तन्नु रकका-
रणं॥ रजस्वलावीरान्नं च पुंश्चल्यन्नमभक्ष्यकं॥ शूद्राणां जातकानां च शूद्रश्राद्धान्नमेव च॥ अ-
भक्ष्यमेव विप्रस्य यच्चान्नं वृषलीपतेः॥ ब्राह्मणं वार्द्धुषिकान्नं च गणकान्नमभक्ष्यकं॥ अग्रदानी द्विजा- न
न्नं च चिकित्साकारकस्य च॥ हस्ताचित्राहरौ तैलमशस्यं चाप्यभक्षणीयकं॥ मूले मृगे भाद्रपदे
मांसं गोमांसतुल्यकं॥ मघायां कृत्तिकायां वै उत्तरासु च नारद॥ करोति मैथुनं यो हि कुंभीपा-
कं च स व्रजेत्॥ रोहिण्यां च विशाखायां मैत्रे चैवोत्तरासु च॥ मघायां कृत्तिकायां च द्विजः क्षौरं विव-
र्जितं॥ कृत्वा तु मैथुनं क्षौरं यो देवांस्तर्पयेन्नरः॥ रुधिरं लद्भवेत्तोयं दाता च नरकं व्रजेत्॥ यत्क-
र्त्तव्यमकर्त्तव्यं यद्भोग्यमभोग्यकं॥ सर्वं तु त्वं निगदितं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥ ॥इति ५

॥८३॥

श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखंडे शिवनारदसंवादे कर्त्तव्याकर्त्तव्यप्रकथनं नामे विंशति नम
तमोध्यायः॥ ॥नारद उवाच॥ ॥श्रुतं सर्वं जगन्नाथ त्वत्प्रसादाज्जगद्गुरो॥ भवान् ब्रह्मस्व
रूपश्च वद ब्रह्मनिरूपणं॥ प्रभो किं ब्रह्म साकारं किं निराकारमीश्वर॥ किं तद्विशेषणं किं
वाप्यविशेषणमेव च॥ किं वा दृश्यमदृश्यं वा लिप्तं देहेषु किं न वा॥ किं वा तल्लक्षणं शास्त्रे वे
दे वा किं निरूपणं॥ ब्रह्मातिरिक्ता प्रकृतिः किं वा ब्रह्मस्वरूपिणी॥ प्रकृतेर्लक्षणं किं वा सा
रभूतं श्रुतौ श्रुतं॥ कस्माद्दृष्टौ च प्राधान्यं द्वयोर्मध्ये वरं परं॥ विचार्य मनसा सर्वं सर्वज्ञ वद
मां ध्रुवं॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा पंचवक्त्रः प्रहस्य च॥ भगवान् वक्तुमारेभे परं ब्रह्मनिरूपणं॥ ॥८४॥
॥महेश्वर उवाच॥ यद्यत्पृष्टं त्वया वत्स निगूढं ज्ञानमुत्तमं॥ सुदुर्लभं च वेदेषु पुराणेषु च ना
रद॥ अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च शेषो धर्मो महाविराट्॥ सर्वे निरूपितं ब्रह्मनाम्नाभिः श्रुतिभि

र्वा॥ यद्विशेषेण युक्तं च दृश्यं प्रत्यक्षमेव च॥ तन्निरूपितवान्निर्वेदे वेदविदां वरैः॥ वैकुं
ठे च पुरा दृष्टो धर्मेण ब्रह्मणा मया॥ यदुवाच हरिः किंचित्तन्निबोध कथयामि ते॥ सारभूतं च तत्त्वा
नामज्ञानांधकलोचनं॥ द्वैधभ्रमतमोध्वंसं सम्यक्प्रकृष्टप्रदीपकं॥ परमात्मस्वरूपं च परं ब्रह्म
सनातनं॥ सर्वदेहस्थितं साक्षिस्वरूपं देहिकर्मणां॥ प्राणाः पंचस्वयं विष्णुर्मनो ब्रह्मा प्रजा
पतिः॥ सर्वज्ञानस्वरूपोहं शक्तिः प्रकृतिरीश्वरी॥ आत्माधीना वयं सर्वे सर्वे स्थिते स्थिताश्च संस्थि
ता गते गताश्च म—उ नरदेवमिवानुगाः॥ जीवस्तत्प्रतिबिंबश्च भवभोगी च कर्मणां॥ य
थार्कचंद्रयोर्बिंबो जलपूर्णघटेषु च॥ बिंबो घटेषु भग्नेषु प्रलीनश्चंद्रसूर्ययोः॥ यथा सृष्टौ
च भग्नायां जीवो ब्रह्मणि लीयते॥ एकमेव परं ब्रह्म शेषे तत्सनवत्यये॥ वयं प्रलीनास्तत्रैव
तु जगदेतच्चराचरं॥ तत्त्वज्योतिः स्वरूपं च मंडलाकारमेव च॥ ग्रीष्ममध्याह्नमार्त्तंडको

।८कोटिसमप्रभं आकाशमिवविस्तीर्णंसर्वव्यापकमव्ययं सुखदृश्यंयथाचंद्रबिंबं
योगिभिरेवच वदंतियोगिनस्तत्तुपरंब्रह्मसनातनं दिवानिशंचध्यायतेसत्यंतत्सर्वमं
गलं निरीहंचनिराकारंपरमात्मानमीश्वरं स्वेच्छामयंस्वतंत्रंचसर्वकारणकारणं॥
परमानंदरूपंचसर्वस्यानंदकारणं परंप्रधानंपुरुषंनिर्गुणंप्रकृतेःपरं तत्रैवली
नाप्रकृतिःसर्वबीजस्वरूपिणी॥ यथाग्नौदाहिकाशक्तिःप्रभासूर्येयथामुने॥ यथादु
ग्धेचधावल्यंजलेशैत्यंयथैवच यथाशब्दश्चगगनेयथागंधःक्षितौसदा॥ यथाहि
निर्गुणंब्रह्मनिर्गुणाप्रकृतिस्तथा सृष्टोन्मुखेचतद्ब्रह्मसांशेनपुरुषःस्मृतः॥ सर्वे अर्द्ध॥
णसगुणोब्रह्मप्राकृतोविषयीस्मृतः॥ साचतत्रैवनिर्गुणापरास्वेच्छामयीस्मृता॥ यथा
मृदाकुलालश्चघटंकर्तुंक्षमःसदा॥ तदंशात्प्रकृत्यातद्ब्रह्मसृष्टौक्षमामुने॥ स्वर्णे

नकुंडलंकर्तुंस्वर्णकारःक्षमोयथा॥ तथाब्रह्मतयासार्द्धंसृष्टिंकर्तुंमहेश्वरः॥ कुलालसृष्टे
नचमृन्नित्याएवसनातनी॥ नचस्वर्णकारसृष्टंतत्स्वर्णंनित्यमेवच॥ नित्यंतत्त्वचनंब्रह्म
नित्याचप्रकृतिःस्मृता॥ द्वयोःसमंचप्राधान्यमितिकेचिद्वदंतिहि॥ मृदंस्वर्णंसमाहर्तुं
कुलालःस्वर्णकारको॥ समर्थौनचमृत्स्वर्णंतयोराहरणेक्षमं॥ तस्मात्तद्ब्रह्मप्रकृतेःपर
मेवहिनारद॥ इतिकेचिद्वदंत्येवद्वयोश्चनित्यताध्रुवं॥ केचिद्वदंतितद्ब्रह्मस्वयंचप्रकृ
तिःपुमान्॥ ब्रह्मातिरिक्ताप्रकृतिर्नवदंतीतिकेचन॥ तद्ब्रह्मपरमंधाममसर्वकारणका
रणं॥ तद्ब्रह्मलक्षणंब्रह्मन्निर्दिंकिंचितश्रुतौश्रुतं॥ ब्रह्मचात्माचसर्वेषांनिर्लिप्तंसाक्षि
रूपिणं॥ सर्वव्यापिचसर्वादिलक्षणंचश्रुतौश्रुतं॥ तब्रह्मशक्तिःप्रकृतिःसर्वबीजस्व
रूपिणी॥ यतस्तच्छक्तिमद्ब्रह्मचेदंप्रकृतिलक्षणं॥ तेजोरूपंचतद्ब्रह्मध्यायतेयोगि

..नदा । वैष्णवास्तन्नमन्यंते तद्भक्ताः सूक्ष्मबुद्धयः । तत्तेजः कार्य्यं वा कार्य्यं ध्येयं च पुरुषं
विना । कारणं विना कार्य्यं कुतो वा प्रभवेद्भुवि । ध्यायंते वैष्णवास्तस्मात्तत्र रूपं मनोहरं ।
स्वेच्छामयस्य पुंसश्च मांसाकारस्यात्मनः सदा । तत्तेजो मंडलाकारे सूर्य्यकोटिसमप्रभे
नित्यं स्थलं च प्रत्नं गोलोकाख्यमिदमेव च । लक्षकोटियोजनं च चतुरस्रं मनोहरं । सुद्द
रूपं वर्त्तुलाकारं तथैव चंद्रमंडलं । रत्नेंद्रसारनिर्माणं निराधारं च स्वेच्छया । ऊर्द्धं च नित्यं
वैकुंठात् पंचाशत्कोटियोजनं । गोगोपगोपीसंयुक्तं कल्पवृक्षसमन्वितं । कामधेनुभि
राकीर्णं रासमंडलमंडितं । वृंदारण्यवनाच्छन्नं विरजवाशोभितं मुने । शतशृंगशतैः शृंगैः
सदाश्रेदाश्रमीश्रितं । लक्षकोटिपरिमितैराश्रमैः सुमनोहरैः । रत्नेंद्रसारनिर्माणैर्गोपी ९५
नामविराजितं । शतमंदिरसंयुक्तमाश्रमं सुमनोहरं । रत्नप्राकारपरिखविचित्रेण

विराजितं । अमूल्यरत्ननिर्माणैः लक्षमंदिरसुंदरं । आश्रमं चतुरस्रं च चंद्रबिंबाकृतं शुभं
गोलोकमध्यदेशस्थमतीवसुमनोहरं । प्राकारपरिखायुक्तं पारिजातवनान्वितं । कौस्तुभेंद्र
णमाणिक्यनानानिर्माणकलसोज्ज्वलैः । हीरासारविनिर्माणसोपानघनसुंदरैः । मणींद्रसारनि
र्माणकपाटदर्पणान्वितैः । नानाविचित्रविचित्राद्र्याश्रमं च सुसंस्कृतं । षोडशद्वारसंयुक्तं सु
प्रंरत्नदीपकैः । तत्र सिंहासने रम्ये चामूल्यरत्ननिर्मिते । नानाचित्रविचित्राढ्ये वसंतमीश्वरं वरं
। नवीननीरदश्यामं किशोरवयसं शुभं । शरन्मध्याह्नराजीवप्रभामोचनलोचनं । शरत्पा
र्वणपूर्णेंदुशोभाच्छादनमाननं । कोटिकंदर्पलावण्यलीलानिंदितसुंदरं । कोटिचंद्रप्रभामुष्ट
पुष्टश्रीयुक्तविग्रहं । सस्मितं मुरलीहस्तं सुप्रशान्तं सुमंगलं । वह्निसंस्कारपीतांशुयुग
लेन समुज्ज्वलं । चंदनोक्षितसर्वांगकौस्तुभेन विराजितं । आजानुमालतीमाला वनमालावि

भूषितं त्रिभंगं भंगिमायुक्तं मुक्तामाणिक्यभूषितं मयूरपुच्छचूडं च सद्रत्नमुकुटोज्वलं
रत्नकेयूरवलयरत्नमंदीररंजीतं रत्नकुंडलयुक्तेन गंडस्थलविराजितं मुक्तापंक्ति
विनिंदैकदशनं सुमनोहरं पक्वबिंबाधरोष्टं च नासिकोन्नतशोभनं वीक्षितं गोपीका
भिश्च वेशतानिश्चसंततं स्थिरयौवनयुक्तानिसस्मितानिष्करकं भूषितानिश्चसद्र
त्ननिर्माणभूषणेन च सुरेंद्रश्च मुनींद्रश्च सततनिर्मानवेदकैः ब्रह्मविष्णुशिवानंतब्रह्मा
द्यैर्वंदितं सदा एवंरूपमरूपं तं ध्यायंते वैष्णवा मुने सततं ध्येयमस्माकं परमात्मानमी
श्वरं अक्षरं परमं ब्रह्म भगवंतं सनातनं स्वेच्छामयं निर्गुणं च निरीहं प्रकृतेः परं सर्वसा
रं सर्वबीजं सर्वज्ञं सर्वमेव च सर्वेश्वरं सर्वपूज्यं सर्वसिद्धिवरप्रदं सर्वभगवानादिर्गोलोके ऐद्दी
द्विभुजः स्वयं गोपवेशश्च गोपालैः पार्षदैः परिवेष्टितः परिपूर्णतमः श्रीमान् श्रीकृष्णो

राधिकेश्वरः ॥ सर्वांतरात्मा सर्वत्र प्रत्यक्षः सर्वसम्मतः ॥ कृषिश्च सर्ववचनो णकारश्चात्मवा
चकः ॥ सर्वात्मा च परं ब्रह्म तेन कृष्णः प्रकीर्तितः ॥ कृषिश्च सर्ववचनो णकारश्चादिवाचकः ॥ स
र्वादिपुरुषो व्यापी तेन कृष्णः प्रकीर्तितः ॥ स एवांशेन भगवान् वैकुंठे च चतुर्भुजः ॥ चतुर्भुजैः
पार्षदैर्देवैरावृतः कमलापतिः ॥ स एव कलया विष्णुः पाता च जगतां पतिः ॥ श्वेतद्वीपे सिंधु
कन्यापतिरेव चतुर्भुजः ॥ एतत्ते कथितं सर्वं परं ब्रह्मनिरूपणं ॥ अस्माकं चिंतनीयं च सेव्यं वं
दितमीप्सितं ॥ इत्युक्त्वा शंकरस्तत्र विरराम च शौनक ॥ गंधर्वराजो कृष्णस्तोत्रेण तुष्टाव तं च नार
दः ॥ मुनिस्तोत्रेण संतुष्टो भगवानादिरच्युतः ज्ञानं मृत्युंजयस्तस्मै प्रददौ वरमीप्सितं ॥ तं
प्रणम्य मुनींद्रस्य प्रहृष्टवदनेक्षणं तदाज्ञया पुण्यरूपं ययौ नारायणाश्रमं ॥ ॥ इति
श्रीब्रह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखंडे नारदप्रस्थानं नाम अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ ॥ सो

।नरुवाच॥ ॥ददर्शाश्रममाश्चर्य्यं देवर्षीनारदस्तथा॥ श्रेष्ठं नारायणस्यैव वदरीवन
संयुतं नानावृक्षलताकीर्णं पुंस्कोकिलरुतंयुतं वारनेंद्रैः केसरीन्द्रैर्व्याघ्रै र्भेश्च विरा
जितं इषिद्रस्य प्रभावेन हिंसायुविवर्जितं महारण्येमगम्यं च स्वर्गाधिकमनोहरं सि
द्धेन्द्राणां महर्षीन्द्राणामाश्रमाणां त्रिकोटिभिः आवृतं चंदनारण्य पारिजातवनान्वि
तं ददर्शात महर्षीन्द्रं च समनामध्ये मनोहरं त्रिषष्ठीकोटिसिद्धेन्द्रैर्मारावृतं सुर्य्यवर्चसं
महर्षीन्द्राणां च पंचाशत्कोटिभिश्चान्वितं मुदा विद्याधरीणां नृत्यं च पश्यंतं सस्मितद्वि
जं गंधर्वकृष्णसंगीतं श्रुतवंतं मनोहरं रत्नसिंहासने रम्ये वसंतं योगिनां गुरुं जं
पंतं परमं ब्रह्म कृष्णमात्मानमीश्वरं प्रणनाम च तं दृष्ट्वा ब्रह्मपुत्रश्च शौनक उत्थाय ॥९७॥
सहसालिंग्य पुपुजे परमाशिषं प्रपच्छ कुशलं स्नेहाच्च कृतश्चातिथिपूजनं रत्नसिं

हासने रम्ये वासमासनारदं निरवसन्नासने रम्ये वर्त्मश्रमविवर्जितं उवाच तं महर्षिश्रेष्ठं भ
गवंतं समाम्नातनं ॥नारद उवाच॥ अधीत्य वेदान्सर्वांश्च पितुः सुदुर्गमेनापि ज्ञानं संप्राप्य
योगीन्द्रात् मंत्रं च शंकराद्विभो मनो मे न हि तृप्नोति दुर्निवारं च चंचलं दृष्ट्वा मयात्वमादाच्च
मनसा प्रेरि न च किंचिज्ज्ञान विशेषं च लब्धुमिच्छामि सांप्रतं यत्र ब्रह्मगुणाख्यातं जन्मम
त्युजरापहं अप्यविमुक्तिवाधाश्च सुरेन्द्राश्च सुराविभो किंचिन यंतिमुनयो मनसश्च विचक्ष
णाः कस्मात्सृष्टिश्च प्रभवेत् कुत्र वा प्रविलीयते कोवा सर्वेश्वरेशश्च सर्वकारणकारकः
।तस्येश्वरस्य किंरूपं कर्म वा किं जगत्पते विचार्य मनसा सर्वं तद्भवान्वक्तुमर्हति नारद
स्य वचः श्रुत्वा प्रहस्य भगवानृषिः कथां कथयितुमारेभे पुण्यां भुवनपावनीं॥ ॥इति श्री ब्र
ह्मवैवर्त्ते महापुराणे ब्रह्मखंडे नारायणनारदसंवादे नारदप्रश्नो नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः॥

नारायणउवाच॥ ॥लंबोदरोहरिकमलापतिरेवशेषोब्रह्मादयः सुरगणामनवो
मुनींद्राः वाणीशिवात्रिपथगाकमलादिकायासंचिंतयेद्भगवतश्चरणारविंदं॥ संसा
रसागरेऽतिमतीवगभीरघोरं दंभादिसर्पपरिवेष्टितवेष्टितांगं॥ सलंघ्यगंतुमनिवांछति
योहिदास्यंसंचिंतयेद्भगवतश्चरणारविंदं वेदांगवेदमुखनिःसृतकीर्त्तिराशेर्वेदांग
वेदजनकस्यविधेर्विधातुः॥ जन्मांतकादिभयशोकविदारणेदेहःसंचिंतयेद्भगवतश्च
रणारविंदं॥ गोपांगवर्द्धनोहरणकीर्त्तिबलीबाखिचत्रूरमासदशावाग्रकृणेनकिंवा॥
विस्तानिलोमविवरेषुमनुत्तुरीदंःसंचिंतयेद्भगवतश्चरणारविंदं॥ गोपांगणानावदन
पंकजषट्पदस्यरासेस्वरस्यरसिकानरणास्यपुंसः॥ वृंदावनेविहरतोव्रजवेशविस्मोः
संचिंतयेद्भगवतश्चरणारविंदं॥ चक्षुनिमेषपतितोजगतांविधातातत्कर्मवत्सकथितं ॥९८॥

नुविकःसमर्थः॥ त्वंचापिनारदमुनेपरमादरेणसंचिंतयेद्भगवतश्चरणारविंदं॥ यूयंवयं
यस्यकलाकलांशाःकलांशामनवोमुनीन्द्राः॥ कलाविशेषामवपाद्यमुख्यामहान्विराड्यस्य
कलाविशेषः॥ सहस्रशीर्षाःशिरसःप्रदेशोविसर्गेसिद्धार्थसमंचविश्वं॥ कूर्मेशाशेषोमश
कोगजेवयथाकूर्मश्चकृष्णस्यकलाकलांशाः॥ गोलोकनाथस्यविभोर्यशोमलंश्रुतोपुराणे
नहिकिंचनस्फुटं॥ नपाद्यमुख्याःकथितुंसमर्थासर्वेश्वरंतंभजयाद्यपुत्र॥ सर्वेषुविश्वेषुच
विश्वधाम्नःसंत्येवब्रह्मविष्णुशिवादिरूपाःतेषांचसंख्यांश्रुतयश्चदेवाः॥ परंनजानंतितमि
श्वरंभज॥ करोतिसृष्टिंसविधेर्विधातायन्नित्यांप्रकृतिंजगत्प्रसुं॥ ब्रह्मादयःप्राकृतकाश्चसर्वे
भक्तिप्रदात्रींप्रकृतिंभजस्व॥ ब्रह्मस्वरूपाप्रकृतिर्नभिन्नायथाचसद्दृशीकुरुतेसनातनः॥ स्त्रि
... पर्वाःकलयाः ... यामाचसर्वेचतयाविमोहिताः॥ नारायणीसापरमासनातनी

...वतु सः परम...नश्च ॥ आत्मेश्वरस्यापि यमा च शक्तिमांस्तया विना सुं मशक्त एव
च गत्वा विवाहं कुरु वत्स सांप्रतं कर्त्तुं प्रयुक्तं च पितुर्निदेशं ॥ गुरोर्निदेशं प्रतिपालको
न वे सर्वत्र पूज्यो विजयी च संततं ॥ सपत्नीं पूजयेद्योषिद्वस्त्रालंकारचंदनैः ॥ प्रकृतिस्त
स्य संतुष्टा यथा कृष्णोजद्विजार्चने ॥ सा च योषित्स्वरूपा च प्रतिबिंबेषु मायया ॥ योषिता
मपमानेन पराभूता च सा भवेत् ॥ दिव्यास्त्री पूजिता येन च पतिपुत्रवती सती ॥ प्रकृतिः
प्रजिता येन सर्वमंगलदायिनी ॥ मूलप्रकृतिरेका सा पूर्णब्रह्मस्वरूपिणी ॥ सृष्टा पंचवि
धा सा च विष्णुमाया सनातनी ॥ प्राणाधिष्ठातृदेवी या कृष्णस्य परमात्मनः ॥ सर्वासां प्रेय
सीकांता सा राधा परिकीर्तिता ॥ नारायणप्रिया लक्ष्मीः सर्वसंपत्स्वरूपिणी ॥ वागधिष्ठा ॥९९॥
तृदेवी या सा च पूज्या सरस्वती ॥ सावित्री वेदमाता च पूज्यं रूविधेः प्रिया ॥ शंकरस्य प्रिया

दुर्गा यस्याः पुत्रो गणेश्वरः ॥ ॥इति श्रीब्रह्मवैवर्ते महापुराणे नारायणनारदसंवादे ब्र
ह्मखंडे ब्रह्मप्रशंसाप्रसंगप्रकृतिप्रशंसा नाम त्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ॥समाप्त ॥ ॥

१६०